ORHAN HANÇERLİOĞLU

BAŞLANGICINDAN
BUGÜNE

MUTLULUK DÜŞÜNCESİ

VARLIK YAYINLARI

ORHAN HANÇERLİOĞLU

BAŞLANGICINDAN BUGÜNE

MUTLULUK DÜŞÜNCESİ

İkinci Basılış

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR : 43

Bu kitabın ilk baskısı Ocak 1965'te yapılmıştır.

Varlık Yayınları, sayı : 1453
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır
Ocak, 1969

BAŞLANGICINDAN BUGÜNE

MUTLULUK DÜŞÜNCESİ

YAZARIN ÖTEKİ YAPITLARI :

1. KARANLIK DÜNYA	*Roman*
2. BÜYÜK BALIKLAR	*Roman*
3. İNSANSIZ ŞEHİR	*Hikâyeler*
4. OYUN	*Roman*
5. EKİLMEMİŞ TOPRAKLAR	*Roman*
6. ALİ	*Roman*
7. KUTU KUTU İÇİNDE	*Roman*
8. YEDİNCİ GÜN	*Roman*
9. BORDAMIZA VURAN DENİZ	*Roman*
10. BAŞKA DÜNYALAR	*Karanlık Dünya - Kutu Kutu İçinde - Oyun* romanlarının toplu basımı.
11. DÜŞÜNCE TARİHİ	*Başlangıcından bugüne, Erdem açısından.*
12. MUTLULUK DÜŞÜNCESİ	*Başlangıcından bugüne*
13. ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNCESİ	*Başlangıcından bugüne*
14. FELSEFE SÖZLÜĞÜ	

D İ Z İ

BİREYSEL MUTLULUK

A. GÖK ÖLÇÜSÜ 10

1. İLK IŞIK 11
Hermes.

2. TASAVVUF 18
Muhammet - Ali - Cüneydi Bağdâdî - Hallacı Mansur - Muhittin Arabî.

3. GÜZELİM DÜNYA 27
Ebu Hanife - Hallacı Mansur - Fazlullah Hurufî - Mevlânâ Celâlettin - Yunus Emre.

4. İÇİMİZDEKİ SAVAŞ 32
Ebu Hafsı Haddad - Hamdun Kassar - Ömer Dede - İsmail Mâşûkî - Hamza Bâlî - Seyyit Muhammet Nûr - Abdürrahim Fedâî.

5. IŞIK HEYKELLERİ 45
Şehabettin Sühreverdî.

6. TANRININ OĞLU HAY 51
İbni Tufeyl - Molla Câmî.

7. GÖNÜL BASAMAKLARI 57
Feridüddin Attar - Bayezidi Bistâmî - Şeyh Bedrettin - Nâsır Hüsrev - İbrahim Ethem - Şakiki Belhî - Hacı Bektaş Veli - Yunus Emre.

8. BEŞ BASKI 65
Zerdüşt - Mani - Mazdek - Bâbek - Hamdan Karmat - Hasan Sabbah - Nâsır Hüsrev - Muhammet Ali Bâb.

B. YER ÖLÇÜSÜ 75

1. GÖK VE YER 77
Anaksimenes - Herakleitos - Parmenides - Protagoras - Anaksagoras - Leukippos.

2. KUTSAL MATEMATİK 82
Pythagoras.

3. BÜYÜK AYDINLIK 88
Platon - Sokrates.

4. KARDEŞLİK BAHÇESİ 93
Epikuros.

5. STOA 99
Zenon - Kleanthes - Khrisippos - Panaitios - Poseidonios - Cicero - Seneca - Epiktetos - Marcus Aurelius.

6. YAŞLILIĞA OVGÜ 106
Cicero.

7. DOSTLUĞA ÖVGÜ 111
Cicero.

8. DELİLİĞE ÖVGÜ 115
Erasmus.

9. YETKİN EVREN 120
Leibniz.

10. BAHÇEMİZ 124
Voltaire.

11. AŞK 129
Feuerbach - Hegel.

12. AYAĞIMIZI SIKAN KUNDURA 134
Alain.

13. EVREN VATANDAŞI 139
Bertrand Russell.

14. MAVİ KUŞ 150
Maurice Maeterlinck.

TOPLUMSAL MUTLULUK

1. BOZUK DÜZEN 157
Mûsa - Zerdüşt - Pythagoras - Sokrates - Platon - Cicero - Yahya - İsâ - Mani - Mazdak - Muhammet - Bâbek - İbni Tufeyl - Şeyh Bedrettin - Thomas More - Thomas Campanella - Jean-Jacques Rousseau - Brissot de Warville - Gracchus Babeuf - Fichte - Hegel - Charles Fourier - Saint-Simon - Simon de Sismondi - Pierre Leroux - Robert Owen - Louis Blanc - Etienne Cabet - Arnold Ruge - Rodbertus - Mikhail Bakunin - Ferdinand Lassalle - Joseph Proudhon - Joseph Dietzgen - Friedrich Engels - Karl Marx.

2. ÇÖMLEKÇİLER 176
Platon.

3. BİLİMSEL BAYINDIRLIK 180
İbni Haldun.

4. SOLAN IŞIK 185
Şeyh Bedrettin.

5. ÜTOPYA 189
Thomas More.

6. GÜNEŞ ÜLKESİ 195
Thomas Campanella.

7. İÇİMDEKİ YABANCI 200
Edmund Husserl.

8. ÇOCUKLARIMIZ GÜZELDİR 206
Roger Martin du Gard.

9. GERÇEKTEN ÜSTÜN GERÇEK 212
André Breton - Albert Camus - Max Scheler - Edmund Husserl - Nicolai Hartman - Tristan Tzara - Louis Aragon - Salvador Dali - Kandinsky.

10. DOĞRU 223
Gazâlî - Descartes - Gaston Bachelard.

SONCA 228

BİREYSEL MUTLULUK

A.
GÖK ÖLÇÜSÜ

İLK IŞIK

Öncesizlik ve sonrasızlık içinde bilincin bilinçle kavranması (şuurun, şuurla idrâk edilmesi) insan'la başlıyor. Bu, gerçek bir başlangıç değil, *başsız ve sonsuz olmakta olan*'ın insan maddesince sezilmesidir. Başka bir deyişle, bu hikâye, Evrensel diyalektiğin hikâyesi değil, kendi kendini sezen maddenin hikâyesidir. Biz insanlar, henüz bu büyük hikâyenin içindeyiz. Açıklamaya çalıştığımız mâcera, kendi mâceramızdır.

Günümüzden beşbin yıl önce Mısır'da bir terzi yaşadı. Bu terzi, yüzbin yıllık bilinç diyalektiğinin olurduğu bir düşünceydi. Beşbin yıldanberi, gök ve yer ölçüleri içinde parlayan bütün ışıklarda, bu terzinin kıvılcımı vardır. Terzi, Mısır papirüslerinde Hermes Tut adını taşıyor. Yunanlılar ona Ermis, ya da üç kez bilgin anlamına Trismegiste diyorlar. Yahudilere göre adı, Hanok'tur. Araplar, Hermesül Herâmise adıyla anmaktadırlar. Kur'an'a göre o, Âdem ve oğlu Şit'ten sonra gelen üçüncü Peygamber İdris'tir.

Kısası Enbiyâ, onu şöyle anlatıyor: Hazreti Şit'ten sonra Peygamberlik, İdris Aleyhisselâma geldi. Ve ona dahi otuz sahife nâzil oldu. Kalemle yazı yazan ve elbise diken ilk insan odur. Ondan önce insanlar, hayvan derisi giyerlerdi. İdris Aleyhisselâma göklerin esrarı açılmıştı. Sonunda Tanrı, onu diriyken göğe kaldırdı. Hazreti İdris göğe çekildikten sonra insanlar doğru yoldan ayrıldılar, putlara tapar oldular. Tanrı onlara Nuh Aleyhisselâmı gönderdi (Ahmet Cevdet. Kısası Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ. 1323 baskısı. S: 4).

Oysa Yunan kaynakları, onun kırk iki yapıtı bulunduğunu yazmaktadırlar. Hermes'in bu değerli papirüsleri kaybolmuştur. Bugün, onun düşüncelerini, öğrencilerinden gelen Mısır ve Yunan kaynaklarından öğreniyoruz.

Tevrat, onu şöyle anlatmaktadır: Ve Yared yüz altmış iki yaşında Hanok'un babası oldu. Hanok, üçyüz yıl Tanrı'yla yürüdü. Ve Hanok'un bütün günleri üçyüz altmış beş yıl oldu ve gözden kayboldu. Çünkü onu Tanrı aldı (Tevrat, Tekvin kitabı, 5. Bâp. 18-24).

Tevrat'ın hesabına göre, terzi Hermes, ilk insanlardan biridir, altıncı kuşaktandır. Baba-oğul dizisi şöyle sıralanmaktadır: Adem (930 yıl yaşamış), Şit (912 yıl yaşamış), Enoş (905 yıl yaşamış), Kenan (910 yıl yaşamış), Mahalalel (895 yıl yaşamış), Yared (962 yıl yaşamış), Hermes ya da Hanok (365 yıl yaşamış).. Tevrat, Hermes'in İ.Ö. 3000 yılında yaşadığı bilindiğine göre, insan soyunun günümüzden onbin yıl önce başladığını bildirmektedir. Oysa Bilim, günümüzden kırk milyon yıl önce insana pek benzeyen yaratıkların yaşamaya başladığını hesaplamış bulunuyor. Çağdaş Bilim'le Tevrat'ın arasında, otuz dokuz milyon dokuzyüz doksan bin yıl var.

Terzi Hermes'in, kendinden sonraki bütün düşünsel akımlara ışık tutan düşüncesi şudur: *İnsanlar ölümlü Tanrılar, Tanrılar ölümsüz insanlardır.*

Varlıkbirliği düşüncesini açıklayan Hermetisme'in kökleri, Hermes'ten çok daha önce oluşmuş olmalıdır. Nitekim, eski Mısır bilgisiyle uğraşan Tarih bilgini Maspero, bu düşünceyi destekleyen birçok hiyeroglifleri çözmüştür. Gerçekte, düşünceler hiçbir zaman tek bir kişinin malı olmamışlardır. Ancak, yavaş yavaş oluşan düşünceler, Evrensel diyalektikte tam yerine oturmuş bir kafada etkileyici bir sisteme kavuşmaktadırlar. Hermes de, insanlık evriminin köşebaşlarını tutan bu talihli kafalardan biridir.

Terzi Hermes, Evrensel düşünü şöyle kuruyor: Kocaman boşluğun en altında ölümlülük yeri dünya var, en

üstünde de ölümsüzlük yeri Zuhal yıldızı... Zuhal yıldızı, evrensel aklın bütün esrarını taşımaktadır, yedinci ve son kattır, ölümsüzlüğe orada erişilir. Zuhal, parlak bir ışık içindedir. Ruhlar, oradan koparak, dünyaya doğru düşmeye başlarlar. Bu düşüş bir sınavdır. Düşüş, büyük ışıktan, inildikçe yavaş yavaş koyulaşan karanlığa doğrudur. Işık ruh, karanlık maddedir. Ruh, kısa bir sınama için yeryüzüne inip maddeyle birleşecek ama, maddeye boyun eğmeyecektir. Ruhun maddeye boyun eğmesi, ona yenilmesi demek, sonsuz olarak yok olması demektir. İnsan ruhu, tümel ruhun (Tanrının) çocuğudur. Sınavı kazanamazsa, o ruhta bulunan tümel ışık (Tanrısal nûr) sönecek, ışık yalnız başına çıktığı yere dönerek ruhu karanlıkta bırakacaktır. Ruh da, ışıksız kalınca, karanlığın içinde eriyip tükenecektir. Büyük boşluk, inen çıkan ve arada eriyip tükenen sayısız ruhların kasırgasıyla kavrulmaktadır. Sınavı kazanan ruhlar, yedi kat göğe başarıyla yükselip ölümsüzlüğe kavuşurlar. Salt gerçeği (Mutlak hakikat) öğrenirler. Maddeye boyun eğmeyen başarılı ruh, yeryüzündeki kısa sınavını verdikten sonra, ilk basamak olarak *Ay*'a yükselir. Ay, düşünce dehâsıdır, elinde gümüş bir orak tutar, doğumları ve ölümleri düzenler. Ruhları cesedlerden kurtararak büyük ışığa doğru çeker (Cezbeder). Göğün ikinci katını yöneten *Utarit* yıldızıdır. Utarit, soyluluk dehâsıdır, sınavını başarıyla vermiş ve birinci katta cesedlerinden ayrılmış ruhlara, çıkacakları yolu gösterir. Bu kata çıkan ruhlar, soylulukların (asâletlerini) tanıtlamış ruhlardır. Üçüncü katı *Zühre* yıldızı yönetmektedir. Zühre, aşk dehâsıdır, elinde aşk aynasını tutar, birbirlerini unutan ruhlar, aşk aynasında birbirlerini bulurlar. Dördüncü kat gök *Güneş*'in egemenliği altındadır. Güneş, güzellik dehâsıdır, başarı ışıkları saçmaktadır, pırıl pırıldır. Başarılı ruhlar, ölümsüzlüğe yükselebilmek için, böyle bir tüm güzellikten geçerler. Güneş onları tatlı ışıklarıyla okşayarak ölümsüzlüğe hazırlar. Beşinci katı *Merih* yıldızı yönetir. Me-

rih, tüzenin (adâletin) dehâsıdır, elinde tüzenin keskin kılıcını tutmaktadır. Altıncı katı yöneten *Müşteri* yıldızıdır. Müşteri, bilimin dehâsıdır, elinde büyük gücün asâsını tutmaktadır. Yedinci ve son katsa, ölümsüzlüğe kavuşulan büyük aydınlık, tümel aklın tüm sırrını saklayan *Zuhal* yıldızının katıdır.

Ruhları ölümsüzlüğe götüren, dünya sınavında, irâdelerini kullanarak, güçlerine dayanarak, acı çekerek elde ettikleri aydınlık BİLİNÇ'tir. Bu bilince (Şuura) kavuşabilmek için, yükselmeyi istemek yeter. Yükselen ruh, aydınlık bilincine dayanarak, tüm güzellik, tüm güç, tüm akıl olacaktır. Buysa, ölümsüzlüktür.

Terzi Hermes'in bu öğretisi, eski Mısır'ın Tep ve Memphis tapınaklarının büyük ve kutsal sırrıdır. Bu yüzden de hiçbir papirüste yazılmamıştır. Sadece yeraltında gizlenmiş bir mağaranın duvarlarına sembolik işaretlerle kazılmıştır. Yüzyıllar boyunca, tapınaklar başkanları birbirlerine ağızdan anlatmaktadırlar. Böylelikle sır, ona lâyık olandan başka, kimsenin eline geçmez. Tep ve Memphis tapınaklarına bağlanarak yıllarca sınav geçirip çile çektikten sonra bu sırra kavuşanlar, onu, en dayanılmaz işkenceler altında bile açıklamazlar. Yunanlı öğrencilerin mutlu kalleşlikleri olmasaydı, bizler de, bu çok önemli düşünceyi, ilk ışığı, öğrenememiş olacaktık.

Dinler, hemen hepsi, kendilerine en büyük kıvılcımı yollayan üçüncü Peygamber İdris'i birkaç satırla geçiştirmişlerdir. Bunun nedeni de kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Hermes'in öğrencilerinden Askelopis, büyük ustasının şu sözlerini de açıklamaktadır: İnsanlar ölümlü Tanrılardır, Tanrılar da ölümsüz insanlar... Eşyanın dışı, içi gibidir. İçle dış arasında hiçbir ayrılık yoktur. Küçük, büyük gibidir. Küçükle büyük arasında hiçbir ayrılık yoktur. Evrende hiçbir şey ne iç, ne dış, ne küçük, ne büyüktür. Bir tek yasa ve o yasanın gördüğü bir tek iş vardır. Bu sözlerin anlamını anlayan, gerçeği görür.

Kimi insanlar bu anlayışları, olağanüstü çabaları ve yetkinlikleriyle öteki insanların görmediklerini görebilirler. Oysa nedenler nedeni daima gizlidir. Çünkü sonsuzluk, pek kısa bir son olan, zaman ve gene pek kısa bir son olan mekân içinde anlaşılamaz ve anlatılamaz. Bizler, ancak, öldükten sonra onu anlayabilir ve anlatabiliriz. Çünkü, yaşarken zaman ve mekânla sınırlıyız. Sınırsızlık, sınırlılık içinde kavranamaz.

İşte, dinleri ve felsefeleriyle, elli yüzyılı kaplamış bulunan Işık-Karanlık diyalektiği buralardan gelmektedir.

Hermes'in büyük sırrını öğrenebilmek için geçirilecek sınavlar pek güçlüdür. Aklı ve irâdesi güçsüz olan istekliler, ya yolun dönülebilecek parçasından tersyüz edip geriye dönerler, ya korkudan çıldırırlar, ya da binbir ürkütücü görünüş içinde yürekleri durur, bir uçuruma yuvarlanır, ölür giderler. Sınavı başarıyla geçiren pek az kişi vardır.

İstekliyi önce İzis tapınağına götürürler. Tapınak, yeraltı mezarlarına giden deliklerle doludur. Tapınağın kapısında İzis heykeli vardır. İzis, oturmuştur, dizlerinde kapalı bir kitap vardır, yüzü örtülüdür. Heykelin altında şu söz yazılıdır: Yüzümdeki örtüyü hiçbir ölümlü kaldıramadı.

Şu halde?.. Bu yolda yürüyebilmek için ölümsüzlüğe hazırlanmak gerekmektedir. Buysa, uzun yıllar isteyen, katlanılması pek zor bir çabadır. İstekli buna katlanmayı göze alırsa, tapınak hizmetçilerinin yanında kalmak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak, ayakyollarını temizlemek zorundadır (Kendilerini hor görenler ve hor gördüren Kynik'lerle Melâmî'leri hatırlayınız). Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemek, konuşmak yasaktır. Bu sınavdan geçen istekli, isteğinde direniyorsa, küçük bir deliğin içinden karanlık bir lâbirente bırakılır. Kapı, üstüne, gürültüyle kapatılır. İstekli, dizleri ve dirsekleri üstünde sürüne sürüne, çamurlu ve yılanlı dehlizlerde

uzun uzun dolaşacaktır. Arasıra küçücük odalara yolu düşecek ayağa kalkabilecek, bu küçük odalarda, çeşitli iskeletlere, hayvanlara ve yılanlara raslayacaktır. Sonra, gene küçük deliklerden karanlık yollara girerek, sürüne sürüne ilerleyecektir. Bu küçük odalarda, kimi zaman, sessiz bir Râhip'e raslayacak, Râhip ona geriye dönmek isteyip istemediğini soracaktır. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene kaderiyle başbaşa kalarak, karanlık yollarda sürünmeye devam edecektir. Derinlerden, kulağına, şöyle seslenen çığlıklar gelecektir: Bilim ve güç isteyen deliler, burada gebermişlerdir... Artık, geriye dönülemez yollara girmiş bulunmaktadır, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır, buradan kurtulmak için ölmekten başka bir şey yapılamaz. Soğuk, karanlık, yılanlar, akrepler, korkunç çığlıklar, açlık, susuzluk, sürünmekten paralanmış dizler, kanayan avuçlar... İstekli, ya da artık çaresiz, dizlerinin gittikçe gömülerek ayaklarının yükseldiğini, çok dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissetmektedir. Güçlükle sürüklendiği bu yolun sonunda da, korkunç bir uçurumla karşılaşacaktır. Tutunabilir de düşmekten kurtulursa çıldırması işten bile değildir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse çevresine bakınabilir ve süründüğü dehlizin sol ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir. Uçuruma yuvarlanmaktan o kurtuluş kapısına sıçrayabilirse, uzun bir merdiveni tırmanarak masallardaki gibi renk renk döşenmiş bir odaya varacaktır. Odanın duvarlarında yirmi iki sırrı belirten nakış semboller, harfler ve sayılar vardır. (Hermes'in öğrencisi olan Pythagoras'ın sayı mistikliğini, İslâm hurûfiliğini ve noktavîliğini hatırlayınız). Burası, Oziris'in ışıklı tapınağıdır. Burada, insan, gerçeği belirtmek ve tüzeyi gerçekleştirmek için Tanrısal güçle birleşir.

İsteklinin çilesi henüz başlamıştır ve daha pek uzun yıllar sürecektir. Geçireceği sayısız sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı vardır. Bunların her-

biri, yukarda anlattıklarımızdan da ürkütücü ve yorucu sınavlardır. Ateş sınavı, cehennem ateşi gibi yanan kızgın bir fırından cesaretle geçmeyi gerektirmektedir. Gerçekte, bu fırın, isteklinin cesaretini denemek için hazırlanmış yapma bir fırındır. Şehvet sınavı, kimileri için belki de çok daha güç bir sınavdır. İstekli, günlerce, aç ve susuz, karanlık dehlizlerde dolaştıktan sonra çeşitli renklerle döşenmiş bir yatak odasına varacak, orada, bir şehvet müziği dinleyerek, kendisine içki ve yiyecek sunan çıplak ve genç bir güzelle karşılaşacaktır. Güzel kız, ona, bugüne kadar çektiklerinin karşılığı olarak, kendisini ve elindekileri sunacaktır. Eğer bu genç kıza, kanar da, açlığın, susuzluğun ve şehvetin gücüne boyun eğerse, o güne kadar çektiği bütün çileler boşuna harcanmış olacaktır. O zaman, artık, ömrü boyunca Tapınakta tutsak olarak hizmetçilik etmek zorundadır, kaçmaya çalışırsa, hemen öldürülür.

İstekli, bu sınavların herbirinin sonunda, tek başına taş bir odaya kapatılarak, aylarca, kendi kendine düşünmeye bırakılmaktadır. Böylelikle, hamur gibi yuğrulan insan yapısı, gittikçe, Tanrılık yapıya yaklaşmaktadır. Eski Mısır Râhiplerinin o büyüleyici ve etkileyici güçleri, böylesine bir yuğrulma sonunda elde edilmektedir.

Son sınav, mezar sınavıdır. İstekli, diri diri ve özel bir törenle bir mezara gömülür. Oysa artık, dünyalılığından hemen hiçbir şey kalmamış, mezara pek yaraşan bir yapıdır. Mezarda, tam bir Letarjiye düşerek, kendi ruhuyla karşılaşır. Uzun yıllar sonunda elde ettiği bu sonuç, onu, büyük sırra, gereği gibi hazırlamıştır. Mezardan çıktıktan sonra, kendine gelince, Büyük Râhip'le birlikte, Mısır'ın sıcak, sessiz ve derin bir gecesinde, Tapınağın rasathanesine çıkacak ve orada yedi kat göğün yedi yıldızını seyrederek, Büyük Râhip'in ağzından Hermes'in sırrını öğrenecektir.

İsteklinin geçirdiği sınav, Tek Ruh'tan kopan sayısız ruhların yeryüzünde geçirmekte oldukları sınavın küçük bir örneğidir. Hermes'e göre insanca ölümlü olmak da, Tanrıca ölümsüz olmak da elimizde... Ancak, Hiyerofan denilen Baş Râhibin yeni Ermiş'ine söylediği gibi: Her akıl bu gerçeği kavrayamaz. Büyük sırrı gönlümüzde saklayarak eylemlerimizle söyleyelim. Bilim gücümüz, inan kılıcımız, sükût kalkanımız olsun. Ufaklıklar, ki büyük çoğunluktur, ya aptal ya da kötüdürler. Aptalsalar, bu gerçek karşısında akıllarını büsbütün yitirirler. Kötüyseler, bu gerçeği kötüye kullanarak büsbütün kötülük ederler. Gerçeği gizlemekten başka çıkar bir yol yoktur. Bilmek, bulmak, susmak gerek.

TASAVVUF

İnsan mutluluğunu gerçekleştirmeye uğraşan düşünce akımlarının ilgi çekicilerinden bir de, Tasavvuf'tur. Tasavvuf sözcüğü, Yunanca Bilgi anlamına gelen Sophos sözcüğünden yapılmıştır. Yunanlılar bu sözcüğü Akıl anlamında da kullanmaktadırlar. İslâm düşüncesi içinde gelişen Tasavvuf, her iki anlamı da kapsıyor. Tasavvuf bilginleri akılcı ve bilimcidirler. İslâm kurallarını akla ve çağlarının olumlu bilimine göre yorumlamışlardır. Bu yorumlar, kimi tasavvuf tarikatlarında İslâm dinini yadsımaya kadar varmıştır.

İslâmlıkta yorum kapısını açan Peygamber Muhammet'tir. Peygamberin Hadîs adı verilen sözleri; Kur'an'ın dışsal, açık (Zahirî) anlamlarının altında içsel, gizli (Bâtınî) anlamlarının da bulunduğunu belirtmektedir. (Örneğin: İnne lil Kur'anı zahren ve batnen.. hadîsi). Tasavvufçuların çıkış noktası, Peygamberin bu sözleri olmuştur. Peygamber Muhammet, Budizm'in kurucusu Gotama gibi *ben bir şeyi açıklamışsam onu açıklanmış olarak bırak, ben bir şeyi açıklamamışsam onu açıklan-*

mamış olarak bırak deseydi, Tasavvuf başka bir yoldan gelmek zorunda kalacak, daha ilk adımında dinin karşısına dikilecekti. Tasavvuf düşüncesi incelenince bu zorunluk açıkça görülmektedir.

Yorum kapısından bakınca Tasavvuf düşüncesine geniş anlamda İçsellik (Bâtınîlik) de denilebilir. (Dar anlamda Bâtınîlik özel olarak bir, genel olarak da birkaç tarikatın adıdır). İnsan düşüncesini işleten yorum kapıları bir kez açılmayagörsün, Skolâstik dinciliğin bütün çabaları Tasavvuf'un hızla yayılıp İslâm dünyasını kaplamasına engel olamamıştır. Peygamberin amcaoğlu ve pek sevdiği dâmâdı Ali de, gizli anlamların varlığını şu sözleriyle desteklemiştir: Ben, her akşam Peygamber'in evine giderim. Sırlardan söz ederdik. Peygamber, birçok âyetleri bana yazdırır, gizli anlamlarını da açıklardı... Tasavvufçuların Ali sevgisi (Alevîlik) bu yüzdendir. Birçok Tasavvufçular, Tasavvuf düşüncesini, gene bu yüzden, Ali'yle başlatmaktadırlar. Bu sevgi, kimi tarikatlarda Ali'nin Tanrılığını savunmaya kadar varmıştır (Örneğin Gâliye tarikatı).

Akılcı ve bilimci bir yolda yürüyen Tasavvuf'un, kimi yerde, böylesine akla ve bilime aykırı sonuçlara nasıl vardığı düşünülebilir. Tasavvuf, dinin karşısına, en bilimsel yollardan dikildiği gibi, bilime en aykırı yollardan da dikilmiştir. Suç, Tasavvuf akılcılığında değil, kafalarında akıl taşıdıklarını sananlardadır. Yorum özgürlüğü, her kafayı, kendi ölçüleri içinde ve o ölçülerin gerektirdiği zorunlu sonuçlara götürmüştür. Tanrısız edemeyenler, bir Tanrıyı yadsımaya kalkarlarsa elbette onun yerine başka bir Tanrı bulmak zorunda kalırlar.

Tasavvuf düşüncesini bir sıraya dizmek gerekince Ali'nin önemi ortaya çıkmaktadır. İslâmlıkta ilk tarikat Ali düşmanlığından doğmuştur. Ancak bu, düşünsel bir tarikat değil, siyasal bir partidir. Peygamber, ölümünden sonra, yerine Hâlife olarak Ali'yi bırakmak istiyordu. Alevî yazarlar, Peygamber'in ölümü sırasındaki kar-

gaşalığı şöyle anlatıyorlar: Peygamber ölmek üzeredir. Bir şey yazmak istiyor. Ali yararına bir vasiyet yazılacağını sezen Ömer, buna engel oluyor, istediği kâğıtla diviti Peygamber'e verdirtmiyor. Peygamber ölünce, en yakınları sayılan Ömer, Ebu Bekir, Ebu Huzeyfe, Ebu Ubeyde Halifeliği paylaşmakla uğraştıklarından, Peygamber'in cenâze namazında bile bulunmuyorlar. Halifeliğe geçirilen Ebu Bekir, Peygamber'in tek malı olan Fidek hurmalığını Peygamber'in kızı Fatma'nın elinden zorla alıyor (Fatma, Ali'nin karısıdır). Baba mirâsı hurmalığı elden giden Fatma, ağlaya ağlaya hastalanıyor, birkaç ay sonra ölüyor.

Peygamber'in ölümünden sonra Ali'yi sevmeyenler ve onu Halife yapmak istemeyenler bir siyasal parti görünüşü içinde birleşirler. Bunlara, Ali'yi sevenlerce, doğru yoldan sapmış anlamına Haricî'ler (Havâriç) adı verildi. Bu partiye bağlı olanlara göre, Ali'yi sevenler Müslüman değildirler, Kur'an'a yanlış anlam verenler kâfir olurlar, kötü İmama karşı gelinebilir (Vâciptir)... Bu üç ana ilke, Ali'yi sevmeyenleri bir parti içinde birleştirmektedir. Havâriç partisi, önce yedi kola ayrılmıştır. Bu kolların adları şöyledir: Muhakkime, Behsiye, Acaride, Ebâziye, Azrâkiye, Asfâriye, Necdat.

Düşünsel tarikatlerde de görüleceği gibi, kollara ayrılmak zorunluğu şuradan doğmaktadır: Ya önemsiz bir düşünce ayrılığı, yeni bir yorum, yeni bir kol türetmiştir. Ya da yeni bir kişilik, güçlü bir adam ortaya çıkmıştır; peşine takılanlara o adamın adı verilmiştir. Doğdukları kasaba, ya da köyün adını alan kollar da vardır.

Havâriç partisinin bu yedi kolundan herbiri de çeşitli kollara ayrılmıştır. Bunların en güçlülerinden biri olan Ebâziye'den dört kol türemiştir: Hafsiye, Harisiye, Rabia, Yezidiye.. Acarida kolundan da on iki kol çıkmıştır: Meymuniye, Hamzaviye, Şuaybiye, Hazımiye, Halfiye, Atrafiye, Mâlumiye, Meçhuliye, Saltiye, Sa'libe, Şeybaniye, Mükerremiye.

Havâriç partisinin karşısında, bir süre sonra, Ali'yi sevenler bir karşı-parti olarak birleşmişlerdir. Bunlara da dostlar anlamına Şii'ler (Şia) partisi adı verilmiştir. Bu partiye bağlı olanlara göre İmamlık (Halifelik) Ali'nin hakkıdır. Halife Osman'ın ölümü sırasında kurulan bu parti, başarıya ulaşmış, Ali'yi Halifeliğe getirebilmiştir. Ancak, bir süre sonra, Ali'nin hançerlenerek öldürülmesi üzerine her iki parti arasındaki büyük düşmanlık daha da artmıştır. Bu düşmanlık, günümüze kadar sürüpgelmiş bulunmaktadır.

Şia partisine bağlı olanlara göre, Ali'yi sevmeyenler Müslüman değildirler. Bu partiden, önce Gâliye kolu türemiştir (Bu kolun adına, kurucusu olan Abdullah ibn Sebe'den ötürü Sebeiye de denilmektedir).

Gâliye tarikatına bağlı olanlara göre, Ali Tanrıdır, bulutlar üstünde oturmaktadır, bir gün yeryüzüne inerek dünyayı düzeltecektir, gök gürlemesi Ali'nin sesi olduğu gibi, yıldırım da Ali'nin kamçısıdır, haram denilen şeylerin hepsi helâldir.

Şia partisinden çıkan ikinci kol, İmâmiye tarikatıdır. Bunlara özel olarak Râfızî de denilmektedir. Oysa Râfızîlik genel olarak bütün Şiîlere verilen bir addır. Râfızî sözcüğü, Arapçada terketmek anlamına gelen Rafaza sözcüğünden türetilmiştir, Ebu Bekir ve Ömer'in imamlıklarını reddetmeyen başkanlarını terk edenler anlamına kullanılmaktadır. İmâmiye tarikatından üç kol türemiştir: Şeyhiye, Keşfiye, İsnâ aşeriyye.

Şiîliğin üçüncü büyük kolu, Ali'nin torunu ve İmam Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'in kurduğu Zeydiye tarikatidir. Bu tarikat anlayışına göre İmamlık, Fatma'nın soyuna özgüdür. Fatma'nın soyundan geldiklerini savunanlara Fâtımîler denilmektedir. Fâtımîler, onuncu yüzyılda, güçlü bir hükümdarlık kurmayı başarmışlardır. Şiîliğin Zeydiye tarikatinden şu kollar türemiştir: Gârudiye, Süleymaniye, Salihiye.

Bu üç önemli sayılan kolun dışında, Şiîlikten şu

kollar da türemiştir: Kâmiliye, Ulkaniye, Mugayyiriye, Mansuriye, Hattabiye, Numaniye, Nusayriye, Cenâsiye, Gurâbiye, Rezamiye, Zerariye, Müteveffiziye, Bedâiye, Benaniye.

İslâm tarihi, Peygamber'in ölümünden günümüze gelinceye kadar Ali hikâyeleriyle doludur. Ali dostluğu ya da Ali düşmanlığı yüzünden, yüzyılardan beri, binlerce insan öldürülmüştür. İslâm tarihinin hangi köşesine baksanız orada Ali yüzünden bir kavga görürsünüz. Bir Bektaşi ozanının dediği gibi: Sürme çektim yüzüme — Ali göründü gözüme... Peygamber'in ölümünden sonra Ali'nin her bakımdan hırpalanmış olması, onu sevimli kılmış olmalıdır.

Müslümanlıkta ilk tarikatlar, felsefe alanında gelişmiş düşünce öğretileri değil, böylesine siyasal nedenlerden doğmuş olan siyasal partilerdir. Ayrılıklar, her ne kadar dinsel bir görüş ayrılığı olarak gösterilmek istenmişse de, bu ayrılıkların ana sorunu, Ali'yi Halife yapmak, ya da yapmamakta toplanmaktadır. Yıllarca sonra bu partilere, Ali'nin kişiliği altında gizlenen başka siyasal nedenlerle birlikte düşünce öğretileri de karışmış, sekizinci yüzyılda ilk Müslüman mistikleri (Tasavvufçuları) siyasal nedenlere düşünsel nedenler eklemeye başlamışlardır. Böylelikle, Ali'cilik ve düşünce öğretileri birbirlerine karışmışlardır.

Bir yandan da, Ali sevgisi ya da düşmanlığıyla beraber, çeşitli İmamların Kur'an anlayışlarından doğan mezhep ayrılıkları başgöstermiştir. İmam Ebu Hanife'nin anlayışına Hanefîlik, İmam Elşâfiî'nin anlayışına Şâfiîlik, İmam Mâlik'in anlayışına Mâlikîlik, İmam Ahmet ibn Hanbel'in anlayışına Hanbelîlik denilmiştir. Başlangıçta, bu mezheplerin ne Tasavvuf düşüncesi ve ne de Ali sorunuyla hiçbir ilgileri yoktur. Sonraları bunlar da, siyasal nedenler, Ali sorunu ve tasavvuf düşüncesiyle karışacaklardır. Ancak bu ayrılıkların da, Tasavvufta ol-

duğu gibi, yorum kapılarının ardına kadar açılışından doğduğu görülmektedir.

Yorum kapılarının açık bırakılışı, mezhepler dışında, başkaca düşünsel tartışmalara da yol açmış bulunmaktadır. İnsan, alınyazısına mı bağlıdır (Kader), yoksa alnının ardında bulunan aklına mı? Buyrultu (İrâde), insanda mıdır, yoksa Tanrıda mı?.. Bu sorulara karşılık arayan düşünce okulları türemiştir. Mâbedi Cühanî adlı bir düşünür, yedinci yüzyılda (Peygamber'in öldüğü yüzyıl), Kaderciliği yadsıyan Kaderiye okulunu kurmuştur. Buna karşı, Kaderciliği savunan ve insana sorumluluk tanımayan Cebriye okulu doğmuştur. Cehm bin Safvan adlı bir başka düşünür, sekizinci yüzyılda, Cebriyeciliğe uygun olarak Cahmiye okulunu kurmuştur. Bu okula göre Tanrı, soyut bir varlıktır, söz etmez. Kur'an, Tanrı sözü değil, kul sözüdür. Aynı yüzyılda, bu düşünceden yola çıkan Vasıl bin Atâ, Basra'da İtizâl okulunu meydana getirmiştir. (İslâm felsefesinde bu okullara, mezhep ve tarikatlardan ayrı olarak, meslek adı verilmektedir). Bu okulların da başlangıçta ne Tasavvufla ve ne de Ali sorunuyla hiçbir ilgileri yoktur. Sonraları, bunlar da ötekilere karışacaklardır. Düşünceler, Tarih içinde, birbirlerini etkilemekte, birbirlerine karışmaktadırlar.

Bu düşünce okulları da çeşitli kollara ayrılmıştır. Örneğin İtizâl (Mûtezile) okulundan yirmi kol türemiştir: Necariye, Hüzeliye, Nizamiye, Hâitiye, Beşeriye, Muammeriye, Müzdariye, Sümmaniye, Hişşamiye, Cahziye, Hayatiye, Ka'biye, Cebâiye, Behşemiye, Ömeriye, Esvariye, Eskâfiye, Caferiye, Salihiye, Hudeybiye.

Bu kollar da, ayrı ayrı, birçok kollara bölünmektedir. Örneğin Necariye kolundan şu kollar türemiştir: Bergusiye, Zağfûrâniye, Müstedrike.

Bu düşünce okulları içinde, tasavvuf düşüncesine pek yaklaşmış bulunanları da vardır. Bunların da ilki, sekizinci yüzyılda Ebu Selt Seman'ın kurduğu Murcia okuludur. Bu okul, dinsel yasaklara aldırmadığı için, ilk

İbaha (İbâhiye) tarikatı sayılmaktadır. Ebu Selt Seman'ın anlayışına göre, cennete tapınmayla (İbâdetle) değil, sevmeyle (Muhabbetle) gidilir. Eylem (Amel, iş), niyetten sonra gelir; başka bir deyişle işe değil niyete bakılmalıdır, sevgiyle doğmuş bir inan varsa, yapılan kötü işlerin hiçbir değeri yoktur. Günah ya da isyan, inanı gölgelemez. Gerekli olan, temiz yürekliliktir... Murcia okulundan beş kol türemiştir: Yunusiye, Sumeniye, Ubeydiye, Subaniye, Gassaniye.

Gene sekizinci yüzyılda, yüzünü örterek dolaştığı için Mukanna denilen Merv'li Aptullah, Muhammere okulunu kurmuştur (Bu okula Mubeyyize de deniliyor). İlk İçsellik (Bâtınîlik) düşünceleri bu okulda görülmektedir. Aptullah'ın kesin düşünceleri, sonraları, birçok tarikatların temelini atmıştır.

On üçüncü yüzyılda Hasan bin Sabbah, kartalların bile uçamadığı Alamut kalesinde, Bâtınîye tarikatını kurdu (Bu tarikata Melâhide, İsmâiliye, Haşhaşiye adları da verilmektedir). Öğrencilerini afyonla (Haşhaş) sersemletip istediğini yaptırıyordu. Selçukluların ünlü Başbakanı Nizamülmülk, böylelikle öldürülmüştür. Hasan bin Sabbah'a göre, dinin bir içi, bir de dışı vardır. Gerekli olan, bâdemin kabuğu değil, içidir. Kur'an'ın dış anlamı değersizdir, iç anlamsa kitaba bakarak anlaşılamaz. Bunu bildirmek için temizyürekli (Mâsum) bir İmamın varlığı yeter. Temizyürekli İmamın buyrukları kesin olarak yerine getirilmelidir.

Ali'ciler, tasavvuf zincirini şöyle sıralamaktadırlar: Ali, Selman, Kümeyl, Basri, Habibi Acemî, Davut Tâî, Ayas, Mâruf Kerhî, Ebul Feyz Zünnun...

İlk tasavvuf düşüncesi şöyle özetlenebilir: Tanrı, kitabında: Ben her şeyi kapsarım, Ben insanı ruhumdan üfürdüm, önce ve sonra - açık ve gizli Ben'im, yüzünüzü nereye dönerseniz Ben'i orada görürsünüz, demektedir. Bu sözlerin açık anlamlarının altındaki gizli anlamı, her şeyin tek varlığın ürünü olduğudur (Vahdeti

vücut). Ama Peygamber, karşısındakilere akıllarının alabileceği kadarını söyleyebilirdi. Putlara tapınıldığı bir çağda, o taşların bile gerçekte birer Tanrı olduğu elbette söylenemezdi. Gerçek anlamın bir süre gizlenmesi, din iyice oturdukça ve akıllar geliştikçe alıştıra alıştıra açıklanması gerekiyordu. Ali, bu gizli anlamları Peygamber'den açıkça öğrenmişti. Aynı nedenden ötürü, o sıralarda o da açıklayamazdı. Ali'nin torunu Zeynelâbidin de şöyle diyor: Nice bilim cevheri var ki, eğer onları açıklayacak olsam beni puta tapmakla suçlar, kafamı kesersiniz. Ebu Hureyre de dememiş miydi: Peygamber'den iki çeşit bilim öğrendim, ancak birini size öğretmeye izinliyim, ikincisinden tek söz çıtlatacak olsam, boğazım kesilirdi.

Bu ana düşünce, gittikçe gelişerek tam bir maddecilik karakteri göstermektedir: Her şey, tek şeydir. Ne başlangıç vardır, ne de son. Ne yaratan vardır, ne de yaratılan. Evrendekilerin tümü (Taş, toprak, bitki, hayvan, insan, bulut, yıldız) aynı varlığın tezahürleridir, daha açık bir deyişle, aynı varlıktır.

Bu düşüncenin zorunlu sonucu şudur: *Her şey Tanrıdır*... Mansur, bu zorunlu sonucu şöyle özetlemiştir: *Ben Tanrıyım*... Çok önemli bir on dördüncü yüzyıl mistiği, Şeyh Bedrettin, Varidat adlı yapıtında Hallac'ın bu sözünü şöyle yorumlamaktadır: Ağacın *Ben Tanrıyım* demesi, bir insanın da bu sözü söyleyebileceğini gösterir. Değil mi ki bütün evren Tanrının görünüşüdür (Hakkın sûretinden ibarettir) o halde her kim, ben O'yum dese, yalan söylemiş olmaz. Zeyd, ben Zeyd'im derse, elbette bu sözü doğrudur. Zeyd'in Ben dediği, bir et parçasından ibaret olan dili değil, kendi benliğidir. Bir ağaç, ya da bir insan da, böylece, *Ben Tanrıyım* derse bu sözüyle haklı olarak kendi benliğini ortaya koymaktadır. Ancak, Zeyd'in dilinden çıkan, Ben Zeyd'im sözü ne kadar doğruysa, bir başkasının Bu Zeyd'in dilidir demesi o kadar yanlıştır. Bunun gibi, bir insan, bir ağaç ya da başka

herhangi bir şey, *Ben Tanrıyım* diyebildiği halde, bir başka şey o şeye *Sen Tanrısın* dememelidir.

Tasavvuf düşüncesinde beliren bu yalın maddecilik, kimi Tanrı kimi de kul korkusundan yeniden ruhçuluğa bürünmüş, ruhçulukla uyuşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Şeyh Bedrettin de, yukardaki yorumuna şu sözleri ekleyerek, bu uyumlama çabasına şöylece katılmaktadır: Peygamberin, Tanrı vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu, sözü tasavvufta vahidiyet ve taayyün denilen görünme mertebesinden üstün, görünmeyen başka bir mertebenin de bulunduğunu göstermektedir. Çünkü görünen mertebede bütün eşya mevcuttur.

Bu durum, kimilerinde de, örneğin Yunus Emre'de olduğu gibi, sofuca deyişlerle zındıkça deyişlerin aynı yapıtta toplanarak okuyanları bir hayli şaşırtmasıyla belirmektedir.

Tasavvuf düşüncesine, hiçbir şeyin yoktan var olmaz (Parmenides) ve her şey karşıtıyla gelişir (Herakleitos) gibi Yunan düşüncesinin varsayımları da eklenmiş bulunmaktadır. Pythagoras'ın sayı mistikliği de ayrıca birçok tarikatları etkilemiştir.

Ben Tanrıyım diyen Mansur'un, *suyun rengi kabın rengidir* diyen Cüneydi Bağdadî'nin, *Tanrıyı görmek isteyenler eşyaya baksınlar* diyen Muhittini Arabî'nin bu sözleri gibi kimi tasavvuf bilginlerinin açık sözleri, İslâm tasavvufundaki yalın maddeciliği ortaya koymakta ve Batı tasavvufundaki *Tanrı, evrenin toplamından başka bir şey değildir* diyen Pantheisme'le birleşmektedir. Buna karşı, Tanrının ancak akıl yoluyla bilinebileceğini savunan İbni Sinâ ve Gazâlî gibi ruhçu tasavvuf bilginleri de, Batının ruhçu mistikleriyle birleşmektedirler.

Akla ve maddeye dayanan bu yalın İslâm tasavvufu, kimi ellerde de Skolâstik bir görünüşe bürünmüştür. Bilindiği gibi, Skolâstik, inanca (İmâna), dayanır. Skolâstikte neden ve niçin soruları sorulamaz, sorulsa da karşılığı alınamaz. Örneğin, bu Skolâstik, tasavvuf bil-

ginleri dünyanın meydana gelişini şöyle anlatırlar: Evren varolmadan önce salt varlık (Tanrı), altında ve üstünde hava bulunmayan bir yerdeydi. Salt varlık, sonsuza kadar bilinmemeye elbette katlanamazdı (Neden?). Bilinmemekten bilinmeye geçmek, salt varlığın doğal gereğidir (Niçin?). Salt varlık, salt bütünlüktür. Öyle olunca da salt güzelliktir (Mutlak kemal, mutlak cemaldir). Güzellik, aşkı doğurur. Salt varlık aşkı böylece kendinde bulmuş ve kendine âşık olmuştur. Âşık olmak görmeyi, görmek de tanımayı gerektirir. Salt varlık, kendisini görmek için evrende belirmiştir (Zuhur mertebeleri tecelli etmiştir).

Tasavvuf dışı İslâm bilginleriyle, tasavvuf içi İslâm bilginleri arasındaki büyük kavga, birincilerin Kur'an'ın açık anlamlarıyle yetinmek gerektiğini ileri sürmelerine karşı, ikincilerin Kur'an'ın gizli anlamları olduğunu savunmalarında belirmektedir. Örneğin, tasavvuf dışı İslâm bilginleri, Kur'an'ın şu deyimini ele alırlar: Tanrı, gökte oturur (Allah arş üzerine üstüva etti). Gökte oturunca da yerde bulunamaz elbet... Buradaki *üstüva* sözcüğü, *üstüne çıkıp oturmak* anlamına mı, yoksa *kaplımak* anlamına mı gelir? Bu tartışma yüzyıllarca sürmüştür.

Büyük varlığı kendinde duymak, evrensel varlığa bütünüyle karışmak düşüncesi (Tasavvuf), insanları yüzyıllar boyunca mutluluğa kavuşturmuştur. Ölüm hernekadar gene tepelerindeyse de, evrensel varlık olarak sonsuza kadar var kalmak düşü insanlara yetmiştir. Hele birtakım törenlerin yardımıyle kendilerinden geçmek (Vecit, istiğrak, cezbe), bir çeşit düşünsel sarhoşluk, bu mutluluğu bir hayli çoğaltmıştır.

GÜZELİM DÜNYA

Her şey bu güzelim dünyada yaşamak için... Dinler, insan mutluluğunu sağlamak amacıyle, anlaşmazlıkları

giderecek, kötülükleri önleyecek, ölüm korkusunu yenecek sözler getirdiler. Bu sözlerin açık anlamları vardı. Ama insan aklı geliştikçe, bu açık anlamlar, mutluluğu sağlamaya yetmediler. Bu sözlerin açık anlamlarının ardında, gizlenmiş anlamları yok muydu?.. Varolan, gelişen insan aklıydı. Açık anlamların yetmezliği vardı. Kalıpları parçalama tutkusu vardı. Özgür düşünceye susayış vardı. Mutluluğu elde etme çabası vardı. Bu güzelim dünyada gereği gibi yaşamak bilinci vardı.

Yeni anlamlar yaratılması gerekiyordu. Açık (Zâhirî) anlamlardan gizli (Bâtınî) anlamlar varedildi. Zâhirîlik yetmeyince, Bâtınîliğe gidilecekti elbet. Kestane, dalında duruyordu. Meyveyi elde edebilmek için önce yeşil kabuğu, sonra kahverengi kabuğu, daha sonra da meyveyi gizleyen zarı soymak gerekirdi. Amaç, kestaneyi yiyebilmekti. Kestane, bu güzelim dünyada, dalında bırakılamazdı. Oysa, yeşil kabuğu parçalamak sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Yeşil kabuğu parçalamaya kalkışanları asıyorlar, derilerini yüzüyorlar, öldürüyorlardı. Gizliliği araştıranlar, gizlenmeliydiler. Mansur gibi asılmak, Nesimî gibi derisi yüzülmek düpedüz budalalıktı. Anlaşılır'a varabilmek için anlaşılmaz olmaktan başka çıkar bir yol yoktu. Açık seçik sözün yerini, bu açık seçikliği gizlemek amacıyla semboller aldı.

İslâm düşüncesinde mezhepler bu zorunluktan doğdular. Ortodoks Müslümanlığın karşısında, Martin Luther'den sekiz yüzyıl önce, Protestan Müslümanlık çıkıyordu. Yunancada Akıl anlamına gelen Logos, Arapçalaşarak Kelâm olmuştu, Yunancada Bilgi anlamına gelen Sophos da Tasavvuf.

Felsefe, İslâm statüsüne Ebu Hanife (699-767)'yle girdi. Türk soyundan gelen bu İslâm İmamı, Logos'u da, Sophos'u da gereği gibi kullanıyordu. İslâmlık, birinci yüzyılını henüz bitirmişti. Ebu Hanife, akla uygun olmayan hiçbir kuralın uygulanamayacağını söylüyordu. Tutulacak yolu nakil değil, akıl gösterecekti. Şu din bü-

yüğü böyle dedi, bu din büyüğü böyle yaptı diye akla uygun olmayan kurallara boyun eğmek gerekmezdi. Akla uygunluğu da, tartışmalar sonucunda, çoğunluğun oyu belirtecekti.

Akılcılık yolu; Cebriyecileri, Kaderiyecileri, Mutezilecileri doğurdu. Soru şuydu: Yaptıklarımı ben mi yapıyorum, Tanrı mı yaptırıyor?.. Cebriyecilere göre, yaptıklarımızı biz yapıyorduk, Kaderiyecilere göre, Tanrı yaptırıyordu. Cebriyeciler soruyorlardı: Öyleyse neden biz sorumlu olalım?.. Mutezileciler de Cebriyecilerle birleşerek şöyle diyorlardı: İmân kitaptaysa, akıl da insandadır. Kader diye bir şey yoktur. Tanrı benim işime karışmaz, ne ceza verir, ne armağan. Kitap da Tanrı sözü değil, kul sözüdür.

Tasavvuf (Sophos), bu düşünce akımlarının (Logos) ortasında gelişti. Tasavvuf zinciri şöyle sıralanmaktadır: Ebu Haşim (8. yüzyıl), Zünnun (9. yüzyıl), Bayezidi Bestâmî (9. yüzyıl), Cüneydi Bağdâdî (9. yüzyıl), Hallacı Mansur (858-922), İbni Sînâ (980-1037), İmam Gazâlî (1059-1111), Muhiddini Arâbî (1156-1240)... Ve sonunda, kestaneyi yiyebilmek için kabukları iyice parçalayan Mevlânâ Celâlettin ile Hacı Bektaş (13. yüzyıl).

İslâmlıkta tasavvuf çerçevesi içinde o kadar çok tarikat türemiştir ki, Peygamber Muhammed'in tarikatında pek az kimse kalmıştır denilebilir. Bu tarikatların tümü tasavvuf ana düşüncesinde birleşirler, düşünce ayrılıkları pek önemsizdir. Çoğu da tarikatı kuranın adını taşır: Şeyh Ebülvefâ'nın peşine takılanlara Vefâîler, Baba İshak'ınkilere Babâîler, Şeyh Ahmet Namıkî Câmî'ninkilere Câmîler, Mevlânâ'cılara Mevlevîler, Hacı Bektaş'cılara Bektâşîler denir.

Tasavvuf ana düşüncesi şudur: Yaratış diye bir şey yoktur, varlık birliği (Vahdeti vücut) vardır. Varlık, evrende ne varsa —canlı cansız— tümünde belirmektedir. Ne başlangıç vardır, ne de son. Varolan sadece var-

lığın sürekli belirtisidir. İnsan da, hayvan da, bitki de, maden de aynı varlığın çeşitli görünüşleridir. Hiçbir şeyin kendine özgü bir varlığı yoktur, her şey tek varlıktır. Varlık, her an sürekli olarak belirmekte (Zuhur etmekte)'dir.

Tasavvuf düşünürlerinden Halacı Mansur, bu düşüncenin açık seçiğini şu sözle ortaya attı: Ben Tanrıyım (Enelhak)... Hemen yakalayıp döve döve öldürdüler. Mansur'un sonu, kendinden sonra gelen tasavvuf düşünürlerine ders oldu. Mansur'un açık seçik sözü çok söylendi ama, öylesine anlaşılmaz biçimlerde söylendi ki, söyleyenler, öldürülmek şöyle dursun, sözlerini kimsecikler anlamadığından ötürü, tümen tümen hayranlık kazandılar. Birtakım harflere, işaretlere, sayılara anlamlar verildi. Açık seçik düşünce sır oldu. Tarikata girenlere güvenilmiyor, sırrı öğrenebilmeleri uzun denemelere bağlanıyordu. Mansur'un iki kelimeyle söyleyiverdiği o yalın sözü öğrenebilmek için uzun yıllar geçirilmesi gerekiyordu. Bu korku, tarikatlarda birtakım dereceler, menâsik adı verilen formaliteler doğurdu. Önce çırak, sonra kalfa, sonra usta olunuyor, ustalıktan sonra da yavaş yavaş yükselenlere gerçek adı verilen sır, azar azar sunuluyordu. Sırrı öğrenebilme derecesine gelen, kellesini vermeden sırrı açıklayamayacak kadar tarikata bağlanmış oluyordu. Elde edebilmek için geçirilen uzun ve yorucu çaba, sırrı kutsallaştırıyordu. On dakikada öğrenebileceklerini on yılda öğrenenler bilgilerini önemsemek zorundaydılar. Dışarda kalanlar da, hiçbir şey anlamadan şaşkın şaşkın bakıp durdukları harfleri, sayıları, işaretleri büsbütün kutsallaştırdılar. Üç, beş, yedi, kırk... derken, işler büsbütün karıştı. Güzelim insan düşüncesi putlaşmaya başladı.

Pythagoras'tan gelen sayı mistikliği, İslâm düşüncesinde Esterâbâdlı Fazlullah'ın eliyle Hurîfîlik oldu. Her harf bir sayıyı karşılıyor, her sayı bir sözü anlatıyordu. Açıkca söylenemeyen söz, sayılarla harflerin ardına giz-

lenmişti. On dördüncü yüzyılda yaşamış olan Fazlullah; sayılar, harfler, işaretler komedyası arkasında açık seçik olarak şunu söylemektedir: Biz, evrenin Tanrısı olarak ancak insanı bulduk (Mâ Hüdâyı âlem âdem yâftîm).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bile kolaylıkla söylenemeyen bu sözü on dördüncü yüzyılda söyleyebilmek için harflerin, sayıların ardına gizlenmek gerekirdi elbet.

Mevlânâ Celâlettin (1207-1273), bir şiirinde şöyle demektedir: Bizim yolumuz, şu güzelim dünyada yaşamak yoludur... Bir başka şiirinde de şöyle diyor: Körün ayağına bir engel takıldı, yaygıyı yayan iyi yaymamış dedi. Yaygıyı yayan da, a kör dedi, kimseye suç yükleme, sen tutacağın yolu görmüyorsun.

Mevlânâ'nın öğrencileri arasında Süryanos adında bir de Rum delikanlısı var. Çetrefil lâkırdı etmesini beceremeyen, açıksözlü bir genç olacak ki, uluorta konuşmalarından ötürü yakalayıp Kadı'nın önüne götürüyorlar. Kadı soruyor: Sen Mevlânâ'ya Tanrı diyormuşsun, doğru mu?.. Süryanos hep o açıksözlülükle: Yalan, diyor, ben Mevlânâ'ya Tanrı demedim, Tanrıyı yaratandır dedim. Tanrı ben'im, ama bunu yıllardır bilmiyordum, bana Tanrı olduğumu Mevlânâ öğretti... Süryanos'u iyice çıldırmış sanarak bırakıyorlar. O da gelip olupbitenleri Mevlânâ'ya anlatıyor. Mevlânâ: Kadı'ya deseydin ki, diyor; yazıklar olsun sana, eğer sen de Tanrı olamadıysan.

Mevlânâ'ya göre bilgi, insanı öbür varlıklardan üstün kılar. Evrenin bütün varlıkları içinde bilgiye erişmiş olan tek varlık, insandır. Hernekadar evrendeki bütün varlıklar aynı varlığın belirtisiyseler de, insan, bilgisiyle, hepsinin üstündedir. Hacı Bektaş'a göre de her insan gereken bilgiye erişmiş değildir. Gereken bilgiye erişen insana, Kutup (Değirmen taşının ortasındaki demirin adı) denir. Değirmen taşı nasıl kutbun çevresinde dönerse, evren de öylece kutbun çevresinde dönmektedir. Sayısı pek çok olan bu kutupların içinde de biri vardır ki, tam ve yetkin bir bilgiye erişmiştir, ona da Kutuplar

Kutbu (Kutub-al-aktâb) denir. Kutuplar Kutbu'nun bir yanında sağ İmam, öbür yanında sol İmam oturur (İmâmân). Bu büyük yöneticiler, Üçler adını taşırlar. Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk gelir (Evtâdı erbaa). Dört direkten sonra gelen rütbe Aptallar (Abdâller, ya da Büdelâ; aptal ve budala sözcüklerinin nereden geldiği de böylelikle anlaşılmış oluyor) rütbesidir. Üçlerden sonra direklerle aptallar, beşler adını alırlar. Bunların altında da yediler, kırklar ve üçyüzler (Rükebâ, nücebâ, nükebâ) vardır. Üçyüzler, bir çeşit genel kuruldur. Evren, bu organlarla yönetilir (Saltanatı İlâhiyye).

Mevlânâ Konya'da, Hacı Bektaş Kayseri'de tasavvufu sürdüredursunlar, aynı yüzyılda yaşayan bir de alçakgönüllü Yunus Emre var. O da, kendi köşeciğinden güzelim Türkçeyle şöyle mırıldanmaktadır: *Derviş-lik dedikleri hırka ile taç değil — Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil.*

İÇİMİZDEKİ SAVAŞ

İnsan denilen varlık, kendisiyle savaşmanın mutluluğunu da sezmiştir. Bu savaş, İslâm düşüncesinde, Melâmîlik adı altında yeni bir mutluluk yolu (Tarikat) olarak belirmektedir. Arapça *melâmet* sözcüğü, aşağılanma ve hor görülme anlamlarına gelen *levm* kökünden türetilmiştir. (Levm sözcüğünün çıkışma, azarlama, serzeniş, sitem gibi başka anlamları da var). Kur'an şöyle demektedir: Onlar ki kendilerini hor görenlerin hor görüşlerinden korkmazlar (Vellezine lâyehâfûne levmete lâimün).. Nişâbur kentinin Türk müslümanları, Tanrının bu sözüne tutunarak, yepyeni bir yolda mutluluğun peşine takılmışlardır. Müslümanlık, henüz, üçüncü yüzyılını yaşamaktadır (IX. yüzyıl).

İslâm düşüncesi, mutluluğu, üç ayrı yoldan ele geçirmeye çalışmaktadır:

1 — Kur'an'ın, sözcük anlamlarıyla mutluluğa varmak yolu. (Arap düşüncesi, Zâhir bilimi: Sünnîlik).

2 — Kur'an'ın, yorumlanmış anlamlarıyla mutluluğa varmak yolu. (İran düşüncesi, Bâtın bilimi: Bâtınîlik).

3 — Kur'an'ın, ne sözcük, ne de yorumlanmış anlamlarını kurcalamadan, yalın Tanrı düşüncesine karışarak mutluluğa varmak yolu. (Türk düşüncesi, yalın Tanrı bilimi: Melâmîlik).

Sonraları bu yollar, birbirlerini etkileyerek birbirlerine karışmışlardır. Direnmeler, karşıt düşünceleri birleştirmeye çalışmalar, arasıra çıkış düşüncesine dönmek için uğraşmalar, çoğu ne yaptığını bilmeden taban tabana karşıt iki düşünceyi birden savunmalar görülmektedir. Kimi incelemecileri şaşırtan bu karışıklıklardır. Oysa, bütün bu karışıklıklar, genel diyalektiğin zorunluğudur. İnsan düşüncesi, karışmalardan ve geriye dönüşlerden yararlanarak, gelişmektedir. Düşünce, maddesel kasırganın içinde ve bu maddesel kasırganın yansıması olarak, sonsuzluk yolunda akmaktadır.

İslâm düşüncesinde, bir bakıma, bütün tarikatların amacı melâmet'tir. Yukardaki sıra'amaya göre, ilk iki yolda yürüyen tarikatlar da, Tanrılık düşünce içinde insanlıklarını eritmeye çalışırlar:

1 — Kur'an'ın açık anlamlarıyla mutluluğa varmaya çalışanlar, davranışlarını Tanrısal buyruklara göre düzenlerler. Kötü sayılan eğilimlerini ezmek çabası içindedirler. Öldükten sonra Tanrıya kavuşmak isteğini güderler.

2 — Kur'an'ın gizlenmiş saydıkları anlamlarını yorumlamak yoluyla mutluluğa varmaya çalışanlar, Tümvarlık'ın içinde bulunduklarını bilirler. Evrendeki bütün varlıklar gibi kendilerini de Tanrı saymaları bu düşüncelerinden ötürüdür. Kur'an'ın sözcük anlamlarını, insan eğilimlerine uygun olarak yorumlarlar (Örneğin, Zinâ,

Bâtınîlere göre, tarikat sırlarını açıklamak anlamınadır). Hiçbir yasak yoktur, çünkü insanın her yaptığı, Tanrının yaptığıdır. Gerçekte erişilecek hiçbir şey yoktur ama, tarikat yolu, bilgisizlere kendi kendilerini tanımaları bakımından, gereklidir. Tanrılığa ulaşmak, bilgisizlere kendilerini tanıtmak anlamınadır.

3 — Kur'an'ın, ne sözcük, ne de yorumlanmış anlamlarını kurcalamadan, Tanrılık düşünceye karışarak mutluluğa varmaya çalışanlar, insanlıklarını hor görmek ve aşağılamak yolunu tutarlar. Hem kendi kendilerini kınarlar, hem de başkalarının kendilerini kınamasını özlerler. Kendini üstün görmek, böbürlenmek, ikiyüzlülük gibi kötü eğilimler böylelikle ezilecektir. Oysa bu, varılacak bir amaç değil, varılmış bir amaçtır. Bu türlü davranışlar, varılmış amaca uygun davranışlardır. Öğrenilecek ya da öğretilecek bir şey yoktur. Bilmek, bulmak, olmak yeter. Melâmîlik, bu yüzden, tarikat biçimlerinin ve öğretilerinin her türlüsünden sıyrılmış bir tarikattır. Ne özel giyiti, ne biçimciliği, ne dereceleri, ne törenleri, ne de öğrenilmesi gereken bir yöntemi vardır. Kimi yazarlar, bu nedenlerden ötürü, Melâmîliği bir tarikat saymamaktadırlar. Melâmîlik, kısaca, şöyle tanımlanabilir: Kınanacak davranışlarla Tanrısal sevinci duymak düşüncesi.

Melâmî olmak isteyen, nerede olursa olsun —Çünkü Melâmîlerin tekke, mahfil, zâviye gibi belli bir toplantı yerleri de yoktur— Yolgösterici'nin (Mürşit) önüne oturur. Yolgösterici: Ne istiyorsun? diye sorar. Dilekçi: Hak'ı istiyorum, der. Yolgösterici ya da Gönlebakıcı (Rehber): Hak'ı isteyen Hak'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır, sen de böyle yap, diye karşılık verir. Tören bu kadarcıktır. Bundan sonra Gönül bekleme (Tahliye-i derûn - Gönlün Hak'tan başka her şeyden boşaltılması) başlar. Gönül bekleme; yürürken, otururken, konuşurken, çalışırken, her yerde bütün eylemlerin varlıktan (Hak'tan) geldiğini ve kendisinin de bütün var-

lıklar gibi Varlıkbirliği, ya da Tümvarlık'ın bir parçası olduğunu düşünerek ölümsüzlük sevincini duymak demektir (Hak'ta fâni olarak Bekaabillâh'ı zevketmektir). Başkaca hiçbir bilgiyi gerektirmeden ömür boyunca sürecek olan bu sevince *Melâmet neş'esi* denir. Artık, Melâmî olanın yapması gerekli tek şey; kendi gibilerle oturup sohbet etmektir (Muhabbette fenâ, sohbete devamda vefâ, mârifette bekaa). Başkaca yapılacak hiçbir şey yoktur. Ne özel kılık, ne özel tören, ne özel yerlerde toplantı, ne tövbe, ne zikir, ne de öğrenilmesi gereken başkaca bir bilgi... (Rüsum ve kuyudu ref, tariki tevhidin esasıdır).

Görüldüğü gibi, Melâmet dışındaki dinsel yollar da (Sünnîler ve Bâtınîler) böyle bir sonuca, böylesine bir sevince varmaya çalışmaktadırlar. Melâmîliğin başkalığı, ötekilerde sonunda varılacak olan amacı çıkış noktası yapmış olmasındadır. Bir Şeriatçı (Kur'an'ın sözcük anlamlarına uyan, Sünnî, namazlar kılacak, oruçlar tutacak, zekâtlar verecek ve bütün bunları bir ömür süresince yaptıktan sonra öbür dünyada Tanrısına kavuşacaktır. Bir Mârifetçi (Kur'an'ın gizlenmiş saydığı anlamlarına uyan, Bâtınî), bu yola törenlerle girecek, uzun yıllar uğraşacak, bekleyecek, çeşitli derecelerden geçecek, yükselecek ve sonunda —ama gene de yaşadığımız dünyada— Tanrıyla birleşecektir. Melâmîyse, Melâmî olduğu gün bu zevke girmiştir ve artık ömrünce bu zevkle birlikte yaşayacaktır. Daha açık bir deyişle, öteki yollarda son'da varılan Melâmet neş'esini Melâmîler ön'de elde ederler ve onunla birlikte yaşarlar. Melâmîlik, bir yaşama biçimidir.

Melâmetî adıyla anılan dokuzuncu yüzyılın ilk Melâmîleri, Nişâbur kentinde, böylesine yalın bir düşünceden yola çıkmışlardır. Gerçekte, Sünnîlikle Bâtınîliğin bir bireşimi (Sentez) yapılmıştır. Melâmetîlerde şeriat (Sözcük anlamlarıyla din) saygı görmektedir ve gerekli sayılmaktadır. (Melâmîler tevil etmezler, tevcih ederler.

Başka bir deyişle, sözcüğün açık anlamını daha bir açıklamaya çalışırlar, sözcüğün anlamını bir yana bırakıp başka anlamlar yakıştırmaya çalışmazlar). Buna karşılık, Bâtınîliğin de Varlıkbirliği'ni bir neş'e kaynağı olarak benimsemişlerdir, bu kaynaktan kendi deyişlerince zevketmektedirler.

Melâmetî adıyla anılan ilk Melâmîler, Nişâbur Türkleridir. Bu yolun ilk yolcusu olarak da Ebu Hafs Haddad (Ölümü: Hicrî 260) adlı bir Türk gösteriliyor. İnsanın, hem kendince hem de başkalarınca kınanması gerektiğini belirten bir de ilgi çekici öyküsü var. Ebu Hafs, kendisinden öğüt almak isteyen birine şöyle diyor: Ticaret yap, kazancını dilencilere dağıt, sonra sen dilen, ekmeğini dilendiğin parayla al, daha sonra ticareti de, dilenmeyi de bırak.

Gene Nişâbur'da ve aynı yüzyılda Melâmetîliği bir topluluk yolu olarak ortaya atan da Hamdun Kassar (Ölümü: Hicrî 271) adlı bir Türktür. On ikinci yüzyıla kadar benliğini korumuş olan bu yalın Türk düşüncesi, on ikinci yüzyıldan sonra Bâtınîlikle karışmaya başlamıştır. Katıksız Melâmetîliğin yerini, dinsel yasaklara aldırmayan, Ali'cilik güden Kalenderî'ler almışlardır. Bu yüzden, önceleri Melâmetîliği pek seven dinci toplum, Melâmetîliğe kötü gözle bakmıştır. Kalenderîlik, on birinci yüzyılda Batı Türkistan'da ortaya çıkan Yesevî tarikatından türemiş, Nakşibendîliğin bir koludur. Katıksız Şiî-Bâtınî ilkeler güden Yesevîye tarikatı, daha sonra, Bektâşiliği doğurmuştur. Bektâşilikten de Hûrîfîlik, Abdallık, Haydârîlik gibi kollar türemiştir.

Belirtilmesi gereken özellik şudur: İran düşüncesi (Bâtınîlik), Arap düşüncesi (Sünnîlik)'yle çarpışmaktadır. Kimi yazarlar, Bâtınîliğin, İslâm dinini içinden yıkmak ve Araplardan öcalmak için İranlılarca ortaya atıldığını ileri sürmektedirler. Bâtınîlik, İslâmlığa, Mâni ve Mazdek aracılığıyla Zerdüşt maddeciliğini getirmiştir. Zerdüşt-Plâton-İsâ bireşimini gerçekleştiren yoksulların

Peygamberi Mâni (Manichéisme) ve onu kovalayan eşitlik'le mal ortaklığı ilkelerini savunan Zerdüşt din adamı Mazdek, gerçekte, Bâtınîliğin kurucusu sayılmalıdırlar. Mazdek öldürüldükten sonra, karısı Hurreme'nin peşine takılan Hurremîler, İran'dan yola çıkarak Arap düşüncesine sokulmuşlardır. Hurremîler, Mazdekçidirler, Zerdüşt-Mâni-Mazdek düşüncesini taşımaktadırlar. İlkeleri, bir İyi Düşünce'nin kötülükle sürüpgelmekte olan kavgasına katılan insanların (Zerdüşt) yoksullukta birleşen bir eşitlikle (Mâni) mal ortaklığına (Mazdek) kavuşmalarıdır. Arap düşüncesi, Ali'yi sevenler ve sevmeyenler yüzünden, Müslümanlığın ilk yıllarında ikiye ayrılmıştır. Ali'yi sevmeyenlerin toplandığı Havâriç partisinin karşısına çıkan, Ali'yi sevenlerin Şia partisi Hurremîlerin maddeci düşüncelerini kolaylıkla benimseyivermiştir. Bütün düşünceleri Kur'an'ı yorumlamak ve sözcük anlamlarını gizlenmiş sayılan başka anlamlarla değiştirmek yoluyla İslâmın Tanrısına maletmek kolay olmuştur. Artık İran Bâtınîliği, Arap ülkelerinde, Arap Şiîliği adı altında bayrak açmaktadır. Bu düşünceye göre Şiîlik, Müslümanlığı içinden vurmuş ve günümüzo kadar sürüpgelen sürekli kavgaların nedeni olmuştur.

Bu arada, Müslümanlığın üçüncü yüzyılında, Türk düşüncesi işe karışmıştır. Türk düşüncesi, Arap düşüncesiyle Acem düşüncesinin bir bireşimini yapmaktadır. Gerçekte Türkler, Müslümanlığı bir Arap Sünnîsi gibi açıkyürekle benimsemişlerdir. Oysa neş'eli, özgür yapılı, yaşamayı seven insanlardır. Dine, Müslümanlığın birinci yüzyılında yaşayan Arap tasavvufçusu Hasan Basrî gibi korku yoluyla bağlanamazlar. Korku nedir bilmeyen insanların bağlanışı, elbette, korku yolundan değil, sevgi yolundan olacaktır. Sevgi yolunuysa, İran Bâtınîliği getirmektedir (Bâtınîliğin ünlü ilkesi: Tanrıya, ibâdetle değil, muhabbetle varılır).

On ikinci yüzyılda, Melâmîliğin bozulması, ya da bozulmuş sayılması, Kalenderîlerle gelen aşırı Bâtınî dü-

güncelerinin, bu bireşimde, ağır basmaya başlamış olmasındandır. Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Ali, Türkler için, Halifeliğe getirilmiş ya da getirilmemiş olmasını umursamadıkları, saygıdeğer bir din büyüğüdür. Mal ortaklığı ilkeleriyse, Şâmanlık dini günlerinden kalma, eski bir gelenekleridir (Ziya Gökalp, Dergâh dergisinde yayımlanan Türk Devletinin Tekâmülü başlıklı yazısında, bu konuda önemli bilgiler vermektedir).

İlk Melâmîlerin ilkeleri, yalın düşüncelerdir: Tanrı gereklidir (Allaha iftikar). Peygamber'e benzemeye çalışmalıdır (Peygamber'i taklit). Tasavvuf, iyilikçilikten başka bir şey değildir. İnsanlara iyilik, yardım etmelidir. Ama onlardan yardım istenmemelidir. Kendimizle uğraşmalı, başkalarının kusurlarını görmemeliyiz. Hiçbir şeyle öğünülmemelidir. Dindarlık bile gizli tutulmalı bir övünç nedeni olmamalıdır. İnsanlara iyilik etmek de bir üstünlük zevki veriyorsa, bu zevk ezilmelidir. Hak'tan başka, ne açığı, ne de gizliyi araştırmak gerekmez. (Hak'tan başka ne zâhirî, ne de bâtınî keşf ve kerâmete itibâr edilmez). Kişi, herkesten önce, kendi kendisini kınamalıdır. KENDİMİZLE SAVAŞMALIYIZ.

Eski Mısır'ın egemen sınıflarının Tanrısı Amon'un karşısına dikilen, ezilen sınıfların Tanrısı Aton'u hatırlayınız. Mûsa'nın Tektanrı'sının Elohim'ci yanını doğuran Aton, Mûsa'dan ikiyüz yıl sonra Zerdüşt'ü doğuruyor. Tanrı, artık Zerdüşt'ün dilinde bir İYİ DÜŞÜNCE olmuştur. Bu iyi düşünce, giderek; Hint (Jainizm ve Budizm), Çin (Konfüçyanizm ve Taoizm), Yunan (Pythagoras, Sokrates, Plâton) iyilikçi düşünce öğretilerini yaratacaktır (İ.Ö. VI. yüzyıl). Düşünce, dinden kopmuş, egemenliğini kazanmıştır. Melâmîlerin ilkesi, Delfoi tapınağının kapısında yazılıdır: KENDİNİ TANI... Sokrates'in öğrencisi Antisthenes (İ.Ö. 444-368), Kynism okulunu kuruyor. *Kynism,* Yunanca *Köpek* anlamındaki *Kyon* sözcüğünden türetilmiştir; köpeksi, alçakgönüllü davranış, kendini kınayan, başkalarınca da kınanmak isteyen

bir tutum anlamına gelmektedir (Osmanlıcada, bu yüzden, Antisthenes okuluna Kelbiyyûn denilmektedir). Bu düşünce, İranlı Mâni'nin eliyle Zerdüşt'lükle birleştiriliyor. Mazdek ve karısı Hurreme, düşünceyi, Bâtınîliğe veriyorlar. (Kendini kınamak ve kınatmak için fıçı içinde yatan Kynik Diogenes'le kendini kınamak ve kınatmak için köpeklere atılan artık yemekleri yiyen Melâmî Şeyhi Hamza Bâlî'yi karşılaştırınız).

Böylesine sağlam bir temele dayanan Türk bireşimi Melâmet düşüncesi, gittikçe, çeşitli düşüncelerle karışmaya başlıyacak, on dokuzuncu yüzyılda Şeyh Muhammet Nûr'un elinde yedi dereceli bir Bâtınî tarikatı biçimine girecektir.

On ikinci yüzyılda Kalenderîlikle birleşen Melâmîlik, on beşinci yüzyılda Bursalı Ömer Dede'nin elinde yeniden canlanmıştır. Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram ölünce, tarikat büyükleri anlaşamamışlar, Bayrâmîliği üç kola ayırmışlardır: Fatih Sultan Mehmet'in pek saygı gösterdiği ünlü Bayrâmî bilgin Ak Şemsettin Şemsiye tarikatını, Ömer Dede Melâmiye tarikatını kurmuştur. Bayrâmîlikten türeyen bu Melâmîliğe Bayrâmî-Melâmîlik denilir. Ak Şemsettin: Hacı Bayram tâcını, hırkasını, tesbihini, seccadesini ve âsâsını bana bıraktı, diyerek post'a oturunca, yıllardan beri onunla geçinemeyen Ömer Dede (Emîr Sikkînî) şu karşılığı vererek Hacı Bayram'ın Halifeliği iddiasından vazgeçmiştir: Söyleyin ona, gerçek; tâç, hırka, tesbih, seccade ve âsâda değil, kalbi musaffadadır... (Melâmîliğin, her türlü biçimcilikten sıyrılma, anlamını hatırlayınız).

Ancak Bayrâmîlik, Erdebil tasavvufçuları yoluyla gelen Halvetîlikten doğduğuna göre, Şiî-Bâtınî ilkelerle yüklü bir tarikattır. Ömer Dede'nin Melâmîliği de, dolayısiyle bu yükü yüklenmiş bulunmaktadır. Tasavvufta Silsilenâme denilen Öğretmen-Öğrenci dizileri, düşüncenin nerelerden gelip nelerle birleştiğini belirtmek bakımından, önemli gerçekler açıklarlar. Hacı Bayram, Hâ-

mîdeddin Ebu Hâmit Aksârâyi (Konya Aksarayı)'nin öğrencisidir. Hâmîdeddin'in öğretmeniyse Şeyh Alâettin Erdebîlî'dir. Şeyh Alâettin'in Öğretmen-Öğrenci dizisi de şöyle sıralanmaktadır: Alâettin - öğretmeni Sadrettin Erdebîlî - Sadrettin'in öğretmeni Safiyettin Erdebîlî - Safiyettin'in öğretmeni İbrahim Zâhit Keylânî - İbrahim'in öğretmeni Cemalettin Tebrîzî - Cemalettin'in öğretmeni Rüknettin Sicistânî (Mevlânâ'nın öğretmeni Şems de bu Rüknettin'in öğrencisidir, Mevlânâ'nın maddeci Şiî-Bâtınî düşünceleri buradan gelmedir) - Rüknettin'in öğretmeni Kutbettin - Kutbettin'in öğretmeni Ebul Necip Sühreverdî'dir. Sühreverdî'nin dizisi de Bağdad'lı Cüneyd'e dayanmaktadır. Bağdad'lı Cüneyd'in dizisi de şu Öğretmen-Öğrenci yolundan Ali'ye dayanır: Cüneyd Bağdâdî - Cüneyd'in öğretmeni Ebu Câferül Haddâd - Câfer'in öğretmeni Ebu Ömerül Istahrî - Ömer'in öğretmeni Şâkîki Belhî - Şâkîk'in öğretmeni Ebu İshak İbrahim İbni Ethem - İbrahim'in öğretmeni Mûsa bin Yezidi Râî - Mûsâ'nın öğretmeni Üveysül Karenî - Üveys'in öğretmeni Ali bin Ebu Tâlip - Ali'nin öğretmeni de Peygamber Muhammet... Bir başka diziye göre de Peygamber Muhammet; Ebu Bekir'e zikri hafî, Ali'ye zikri cehrî öğretmiştir. Nakşibendîliğin kurucusu Muhammet Bahaettin Nakşibend'in dizisi de Ebu Bekir'e dayanmaktadır. Bayrâmîlik, böylece, Ali'den gelen Halvetîlik'le Ebu Bekir'den gelen Nakşibendîliğin bir bireşimidir. Bayrâmîlikten çıkan Ömer Dede'nin Melâmîliği, bütün bu düşünce yükünü yüklenmiş bulunmaktadır.

Artık, ilk Melâmîlerde bulunmayan, zikretmek yöntemi de uygulanmaya başlayacaktır (Zikretmek, sürekli olarak Tanrının adını, ya da sözlerinden birini mırıldanarak bir çeşit düşünsel sarhoşluğa erişmek, Tanrılık düşünceyle birleşerek neş'elenmek demektir). On altıncı yüzyılda yaşayan Melâmî Şeyhi İsmail Mâşûkî, (Allah, Allah, Allah) diye zikredeceği yerde, ünlü Enelhak'çı Mansur'un yolunda bulunduğunu anlatmak için (Al-

lahım, Allahım, Allahım) diye zikretmeye başlamıştır. Buysa, düpedüz, Mansur'un dediği gibi, Ben Tanrıyım demektir. Usta bir ozan olan ve Oğlan Şeyh adıyla anılan İsmail Mâşûkî, bu düşüncesini şiirlerinde de kuşkusuzca açıklamaktadır: *Değme bir hor-ü hakîre hor deyu kılma nazar — Kalbi'n bir küşesinde arşı Rahman gizlidir.*

Daha sonra, başka bir Melâmî Şeyhi, Hamza Bâlî gelecek ve Varlıkbirliği (Vahdeti vücut) sırlarını büsbütün açıklayacaktır. Bu Şeyh'ten sonra Melâmîlik, Melâmî-Hamzavî adını alarak yaşamakta devam edecektir. Hamzavîlerden adı bilinmeyen bir ozan da, şunları söyleyecektir: *Ben ne dersem Hak onu işler hemen — Söyle benzer, ben onun Ağasıyım.*

Sonunda, on dokuzuncu yüzyılda, Seyyit Muhammet Nûr adında Mısırlı bir Arap Şeyhi ortaya çıkacaktır. Yanya'ya gitmiş Nakşibendî olmuş, Mekke'ye gitmiş Halvetî olmuş, Usturumca'ya giderek Melâmîlikte karar kılmıştır. O günlerde İstanbul'da Hamzavî-Melâmîlik yolunu Seyyit Abdülkadir Efendi yürütmektedir. Muhammet Nûr, İstanbul'a gelerek onları da kendi yoluna almak istemişse de, Abdülkadir Efendi buna yanaşmamıştır. Muhammet Nûr'un açtığı yeni yol, Hamzavî-Melâmîlerin bağımsızlığı karşısında, Nûriye Melâmîliği adını almıştır.

Artık Melâmîlik, Arap ve Acem düşüncelerinin bir bireşimi olmak durumunu yitirerek, tam bir Bâtınî-Şiî tarikatı biçimine girecektir. Muhammet Nûr, Rumeli'nin birçok yerlerinde tekkeler açtırmış, Ali'cilik gütmeye başlamış, GERÇEK'i öğrenme yollarını derecelendirmiş, birtakım törenler tertiplemiştir. Kesin olarak, Ali'nin yeniden dünyaya inceceğine inanmaktadır. Bu inanç, katıksız Alevî inancıdır. Bu metafizik inançla yalın bir maddeciliği bağdaştırmaya çalışmaktadır. Şeyh Bedrettin'in Vâridât'ını yorumlayan bir yapıtında, açıkça şunları söylemektedir: Bilgisizlere göre (Avâm) vücut, Hak'-

ın (Tanrının) vücudunun gayridir. Bilgililere göre (Havâs) vücut, Hak'ın vücudunun gölgesidir. Tasavvufa erişenlere göre, (Asfiyâ) vücut, Hak'ın vücudunun aynıdır.

Muhittin Arâbî'yi yorumlayan yapıtında da şunları eklemektedir: *İlâh* ve *Allah* Arapçada *Müstağrik* demektir ki, Türkçe *Kaplamak* anlamındadır. Şu halde, Tanrı, Bütünlüğün adıdır. Onu, ondan başkası birleştiremez (Tevhit edemez). Çünkü bir şeyi birleştirmek için bir başka şeyin de bulunması gerekir. Başka şey olmayınca ne birleştirilecek?.. O halde, sen, sana secde edersin (Kendin için, kendine ibâdet edersin anlamına. Kendisi için namaz kılan Hallac Mansur'u hatırlayınız). Eşyanın vücudu, Tanrının vücududur. Eşyanın, bağımsız bir vücudu yoktur. Bu, suyun kar'a oranı gibidir. Kar, görünüştür (Zâhirdir). Su temeliyse gizlidir (Bâtındır). Halk (Halkedilenler, yaratılanlar), Hakkın belirmesidir (Zuhurudur). Ondan başka varlık yoktur ki yeni varlıklar yaratılabilsin. (Bir başka deyişle: Yaratma yoktur, yaratılan yoktur, yaratan yoktur. Ancak Varlık'ın çeşitli biçimlerde kendini göstermesi vardır).

Muhammet Nûr'a göre bu BÜTÜNLÜK'ün bilincine ve zevkine bilgiyle varılır. Birleşme (Tevhit, Bütünlük'ten olduğunu duyma), anma ya da söyleme (Zikir) yoluyla elde edilecektir. Söyleye söyleye anma, anan, anılan (Zikir, zâkir, mezkûr) birleşirler. İnsanın bu bilgiye varması için yetiştirilmesi gerekir. Bütünlük bilinci, her bilinçli insanın kendiliğinden, yetiştirilmeden elde edebileceği bir bilinç değildir. (Bana Tanrı olduğumu Mevlânâ öğretti, diyen Süryanos'u hatırlayınız). Bu bilince, altı basamakla çıkılır. İlk üç basamağa Birleşme katları (Makaamâtı tevhit) ya da Ölümlülük aşamaları (Merâtibi fenâ), son üç basamağa da Birlik katları (Makaamâtı ittihad) ya da Ölümsüzlük aşamaları (Merâtibi bekaa) denir. Bu basamaklar şunlardır:

1 — Tevhidi ef'al basamağı: Bütün eylemlerin, bütün olmakta olanların Varlık'ın işi olduğunu bilmektir.

İyilik-Kötülük ayırımı bize göredir, Varlık'a göre ne iyilik vardır, ne de kötülük. Olmakta olan, olması gerekendir. Birinci basamakta bu bilgi zevkedilir.

2 — Tevhidi sıfât basamağı: Yaşamak, bilim, buyrultu, iştmek, görmek, söylemek Varlık'a özgüdür. İkinci basamakta bu bilgi zevkedilir.

3 — Tevhidi zât basamağı: Vücut, Varlık'ın vücududur. Eşyanın —ki insan da bu eşyadan biridir— bağımsız vücutları yoktur. Üçüncü basamakta bu bilgi zevkedilir.

Bu üç basamakta; eylem Varlık'ın eyleminde, nitelik Varlık'ın niteliğinde, vücut Varlık'ın vücudunda eritilip yokedilir. Artık eyleme, niteliğe, vücuda bağlı bağımsız bir kişilik kalmaz. Kişilik, GERÇEK KİŞİLİK'le birleşmiştir. Bu birleşmenin bilincine ve dolayısıyle zevkine varılmıştır. Bu kattaki Melâmet neş'esi, bir Sorumsuzluk neş'esidir. Her iş Tanrının işi, her istek de Tanrının isteği olduğuna göre, ortada hiçbir yasak kalmamıştır. (Bâtınî tarikatlara İbâha mesleği denilmesi bu yüzdendir, çünkü her şey mubahtır). Bu sorumsuzluksa, toplumu kargaşalığa götürür. Bunu önlemek için de *Peygambere benzemeye çalışmak* ilkesi konulmuştur (Edebî Muhammediye). Bir başka deyişle, her istek Tanrının isteğidir ama, Peygamber gibi istek duymak gerekir (Bu çabaya, Tecelliyatı Muhammediyeye mazhar olmak, deniyor).

4 — Makaamı cem: Bu basamakta Varlık açıklanır, eşya gizlenir (Hak zâhir, halk bâtın olur). Bir başka deyişle, ilk üç basamağın bilincine eriştikten sonra Anavarlık görünmüş, meydana çıkmış; onun meydana çıkışıyla da sayısız parça varlıklar ortadan çekilmişlerdir. İlk üç basamağın bilgisi ve zevkiyle Anavarlık'ın bilgisine ve zevkine varılmıştır. Güneş, vücudumuzun ardında gizliyken önümüzdeki gölgemizi görüyorduk. Güneş yükselerek meydana çıkınca gölgemiz yok olur.

5 — Makaamı Hazretül cem: Bu basamakta Anavarlık yeniden gizlenir, parça varlıklar meydana çıkar

(Halk zâhir, Hak bâtın olur). Çünkü Anavarlık, gücünü parça varlıklara vermiş, onlarda belirmiştir. Söyleyen, gören, işiten, yapan, dileyen Anavarlık'ın gücüyle parça varlıklardır.

6 — Makaamı Cem'ül cem: Bu basamakta kişi, Tanrısal gücünü duyar. Çünkü Tanrı, onun vücudunda belirmiştir. Önce, sonra, açık, gizli hep kendisidir (Evvel ben'im, âhır ben'im, zâhir ben'im, bâtın ben'im).

İlk üç basamakta kendini Anavarlık'ta öldüren, yitiren, yok eden kişi: son üç basamakta ölümsüzlüğe erişmiştir. Bu kattaki Melâmet neş'esi, bir Ölümsüzlük neş'esidir. İlk Melâmîlerin, daha ilk adımda. Hak'tan başka her şeyi gönüllerinden çıkararak elde ettikleri bu neş'eyi, son Melâmî'ler bir hayli basamak tırmandıktan sonra elde etmektedirler.

Muhammet Nûr'un basamakları bitmemiştir. Yedinci basamak olarak bir de *Makaamı Ahadiyyetül cem* vardır ama: Onu ne ben söyleyebilirim ne de sen anlayabilirsin, divor, çünkü o makaam Peygamber'in makaamıdır. Kur'an'davsa, vetimin malına yaklaşılmaması buyrulmuştur. Peygamber, bu makaamı bana öğretmiştir ama, başkalarına öğretmeme izin vermemiştir. Bu makaamda ne birlik ne de çokluk vardır. Ancak Peygamber'in kendisi öğretirse zevk alınır, başka türlü zevkine varılamaz.

Orsa. Muhammet Nûr'un dâmâdı ve Halifelerinin Halifesi (Halifetül hulefâ) Abdürrahim Fedâî, *Tefsiri suretül kevser* adlı yapıtında bu basamağı açıklamıştır. Tanrı, Peygambere şöyle demektedir: Ey Muhammet, ben, bana değil, sana tapılmasını istedim, benim değerimin değil, senin değerinin bilinmesini istedim, çünkü sen bensin ve ben senden başka hiçbir şey değilim.

Bâtın'lığın büyük sırrı böylelikle açık'anmaktadır: *Gerçek Tanrı, aklı başında olan insandır. Aklı başında olmayan insanlar, aklı başında olan insanların peşine takılıp onların gösterdikleri yoldan giderlerse, mutlu olabilirler.*

Bu sonuç, ilk üç basamağın doğurduğu anarşiyi önleyecek bir sonuçtur. *Peygamberce davranmak* ilkesi, bu sonuçla anlam kazandığı gibi, bilgisizlerin ve akılsızların elde ettikleri sorumsuzluk ve ölümsüzlük neş'elerine karşı, sorumluluğun ve ölümlülüğün bütün yükü ve acısı da akıllı ve bilgili kişilere düşmektedir. Melâmet neş'esi altıncı basamakta bitmek zorundadır, yedinci basamakta neş'elenmek kolay değil.

IŞIK HEYKELLERİ

Mutluluk veren ışık (Nûr) düşüncesi, artık pek uzaklarda kalan bir geçmişten geliyor. İsâ'dan önce onuncu yüzyılda yaşadığı sanılan İran Peygamberi Zerdüşt, eski Mısırlılarla Yahudilerin elinde kişileşmiş bulunan Tanrı'yı, tarihin en önemli davranışıyla, düşünce alanına çekti. İnsanca nitelikleri olan, insanca davranan, tek sözle insana benzeyen Tanrı, Zerdüşt dininde bir *İyi Düşünce*'dir. Bu İyi Düşünce, *Işık*'la simgelenmiştir. Işık, Kötü Düşünceyi simgeleyen Karanlık'la savaşmaktadır. Ama Kötü Düşünce, İyi Düşünce gibi Tanrı değil, İyi Düşünce'den kopmuş bir karşıtlıktır. Karanlık, Işık'tan çıkmıştır. Nitekim biz insanlar, gün adını verdiğimiz süre ölçüleri içinde bu oluşu hep görmekteyiz. Gündüzlerden geceler süzülür, gecelerden de gündüzler doğar. Gündüzler, canlılığımıza pek uygun düştüğünden, bizlere daha sevimli gelir. İyi Düşünce'yi Işık'la simgeleyişimiz bu yüzdendir. Tersini de yapsaydık hiçbir şey değişmezdi. Kavga, gene aynı kavga olurdu. Işık'la Karanlık'ın kavgası, iki komşunun kavgası değil, babayla oğulun kavgasıdır. İnsanlar, bu kavgada, Işık'a yardımcı olmalıdırlar. Zerdüşt'ün bizlerden istediği sadece budur. Karanlığı yeneceğiz, karanlığı yenmemiz gerek. Işığa yardımcı olmak, yaşamamızın, insanlığımızın zorunluğudur.

Bu düşünce, İslâmlığın doğduğu ülkeye, İsâ'dan son-

ra üçüncü yüzyılda ortaya çıkan ve bu düşünceyi Hristiyanlık gibi yeni düşüncelerle birleştirmeye çalışan yeni İran Peygamberi Mâni'nin dini (Manicheisme) yoluyla geliyor. Orada bulduğu, eski Bâbil inançlarıyla bağdaşmaya çalışan çiçeği burnunda bir Hristiyanlıktır. Işık düşüncesi de bu sarmaş dolaşa katılınca, Tarihin Harran geleneği dediği düşünce ortamı hazırlanmış bulunmaktadır. Yunan ve Hint düşünceleri de ayrı ayrı yollardan sızmaktadır. Işık'ımız, Buda'nın ve Platon'un ışıklarıyla büsbütün güçlenerek Arap düşüncesini aydınlatmaya başlamıştır. Her şey hazırdır. Müslümanlık, bir zorunluk olmuştur. Arap zekâları, Peygamberliğe doğru yol almaktadırlar. Kureyş içinde birçok bilgililer Peygamberliğe hazırlanmaktadır. Örneğin Kureyş ileri gelenlerinden Umeyye, Peygamber olmak emelini güderken, Muhammet'in Peygamberliğini açıklaması üzerine kıskançlığa kapılmış, Müslüman olmamakta direnmiştir (Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hûlefâ. Ahmet Cevdet, 1323 baskısı, ikinci cüz, S: 240).

Müslümanlık; oruç, namaz, nikâh, tek kadınla evlilik gibi eski Harran geleneklerini olduğu gibi almıştı. Tasavvuf, önceleri, aşırı bir sofulukla belirdi (Zühd, Zâhitlik). Bütün gece namaz kılanlar, yılın her günü oruç tutanlar türedi. Yürürken, otururken, her yerde Tanrının adını mırıldananlar çoğalmaya başladı. Kimileri, namaz kılmaktan iş göremez, Tanrı adı mırıldanmaktan konuşamaz olmuşlardı. Aşırı sofuluk öylesine yayılmaya başladı ki, aklı başında Müslümanlar, toplum düzenini bir hayli aksatan bu gibilerle uğraşmak zorunda kaldılar. Ali'nin Halife olup olmaması yüzünden başgösteren siyasal ayrılıklar da aşırı sofuluklarla birleşince işler büsbütün tatsızlaştı. Kimi aşırı sofuluğundan, kimi inançsızlığından, kimi dış görünüşün altında siyasal amaçlar gözeterek, kimi kafalarındaki düşünsel kımıltılardan (Felsefe gereksemesinden) yeni yönelmeler başladı. Kutsal kitabın açık anlamlariyle yetinmez oldular. Açık an-

lamların altında gizlenmiş saydıkları bambaşka anlamlar (Esotérique) araştırıyorlardı. Aşırı sofulukla başlayan Tasavvuf, İçselik (Bâtınîlik) yoluna girmiş, dinsizliğe doğru hızla ilerliyordu. (Tasavvuf adı, sonraları, Bâtınîliği de kapsayarak genelleşecektir). Yeni koşullara uygun bir Hukuk gereği duyuldu (Fıkıh bilimi). Düşünsel bir tartışma gereği duyuldu (Kelâm bilimi). Kutsal kitabı yorumlama gereği duyuldu (Tefsir bilimi). Kutsal kitabın boşluklarını Peygamberin sözleriyle doldurma gereği duyuldu (Hâdîs bilimi).

Müslümanlık, özgür Felsefe'ye hazırlanıyordu.

Dört yüzyıl, düşünsel çarpışmalarla, bir hayli yüklü geçti. İsâ'dan sonra onuncu yüzyılda Basralılar, bütün bu düşünce kargaşalığının içinde dinin bozulduğu kanısına vardılar. Dini, bilim yoluyla temizlemek, arındırmak gerekiyordu. Zeyd İbni Ref'a'nın başkanlığında Arınmış Kardeşler (İhvan-üs-Safâ) adlı bir dernek kurdular. Başarmak istedikleri iş, on sekizinci yüzyılda Diderot ve yoldaşlarının başarmak istedikleri işti. Bir çeşit ansiklopedi yayımlayarak çağlarının olumlu bilimlerini yaymaya başladılar. Arınmış Kardeşler, İran (Zerdüşt) - Hint (Buda) - Yunan (Platon) kökünden gelen Çıkış ve Dönüş kuramını da (Sudur ve Uruç nazariyesi) yaydılar. Bu kurama göre Tanrı, salt yükseklikiir. En tepeden en aşağıya doğru IŞIK saçar, Varlık'ın bütün basamaklarını aydınlatır. Her şey ondan çıkmıştır ve gene her şey ona dönecektir. (Bâtınîliğin dayandığı Varlıkbirliği - Vahdeti vücut kuramı da bu ana kuramın ürünüdür).

Böylesine karmaşık yollardan gelen Işık düşüncesi, akılcı-ruhçu (Meşşaî) bir düşünür olan İbni Sinâ'dan geçerek İslâm düşüncesinde yeni bir okul doğurmuştur: IŞIKÇILIK (İşrâkiyyûn-İlluminisme).

Işıkçılık, İslâm düşüncesine iki ünlü düşünür kazandırmıştır: Şehabettin Sühreverdî, İbni Tufeyl.

Şehabettin Sühreverdî (1158-1191), öteki Sühreverdî'lerden ayrılmak için, Öldürülmüş (Maktûl) Sührever-

dî adıyla anılmaktadır. Henüz otuz üç yaşındayken, Halep'de, bilgisini kıskananların dinsizlikle suçlamaları yüzünden, Selâhattin Eyyubî'nin buyruğuyla öldürülmüştür. Arap ve Acem olmadığı kesinlikle bilinmekte, Türk soyundan geldiği sanılmaktadır. Çevresinde saygı ve kıskançlık uyandıran taşkın bir düşünce gücü vardı. Babası yerindeki koca sakallı aptallar, bu bilgin delikanlıyı öldürtmekle, mutluluklarını sağladılar.

Genç Sühreverdî, Işık düşüncesinde Platon'la Tasavvufu birleştiriyor. Gerçekte, o da Tasavvuf yolunun yolcularındandır. Ama, Bâtınîler gibi, sözcüklerin gizli anlamlarını aramıyor. O, bir düşünce adamıdır. Gerçeğe, sözcük yorumlayarak değil, düşüncesini yoğunlaştırarak varmaya çalışmaktadır. Bunun için de, Tasavvufun sadece yönteminden yararlanıyor (Mükâşefe yöntemi). Ona göre Felsefe, bir sezgi işidir (İlham, vahî, hads). Felsefe yapmak, Peygamberlik yapmak demektir. İnsan, anlamlar âlemine aklıyla ulaşamaz. İnsan, özvarlığını (Nefsini) eğiterek, yavaş yavaş ve basamak basamak Işığa doğru yükselir. İnsan Işığa yaklaştıkça, Işığın aydınlığı artar. Sezgi yoluna bir kez girildi mi, gittikçe güçlenir insan. Her basamağın aydınlığı, insanı, bir yukardaki basamağın aydınlığına çeker. Böylelikle, Işıklar Işığı'nın (Nûr-ül-envâr, Tanrı) her anlamı kapsayan büyük aydınlığına ulaşılır. Gerçek Felsefe, mantık oyunlarına başvurmak değil, böylesine bir sezgi merdivenine tırmanabilmektir. Anlamlar âlemi (Âlem-i mânâ), sözcüklerle anlatılamaz ve mantık oyunlarıyla tanıtlanamaz. İnsanlar, ona, bir başlarına ulaşabilirler. Felsefe, onlara, sadece bu yolu göstermekte yardımcı olabilir.

İşte, Şehabettin Sühreverdî, Işık Heykelleri (El heyâkilün-nûr) adlı yapıtında bu yolları göstermektedir.

Sühreverdî'ye göre ruh ve beden diye bir ayrılık yoktur, bunlar aynı şeydir. Bütün cisimler gibi beden de yoğun bir karanlıktır. Bu karanlık, Işığa doğru yükseldikçe yoğunluğu erimeye başlar. Sonunda büsbütün

aydınlanır, Işık âlemine girer. Bedenle ruh ayrılığı, sanıldığı gibi, bir öz ayrılığı değil, bir derece ayrılığıdır. Ruh, bir tasarım değil, gerçek bir varlıktır; bedenin ışığa yaklaşması, gittikçe aydınlanarak koyuluğunu yitirmesidir. Daha doğrusu, yitirilmiş bir şey de yoktur, sadece bir aydınlanma, bir hafifleme, bir yükselme vardır.

Sühreverdî, düşüncesinin bu çizgisinde, kişiliğini ortaya koymakta, Platon'dan ayrılmaktadır. Platon'a göre cisimler, gerçek varlıklar değildir, gerçek olan o cisimlerin ide'leridir (Soyut kavramlarıdır). Cisimler, evrendeki gölgelerdir. Bu gölgelerin asıl gerçekleri, ide'lerdir (İdealisme). Daha açık bir deyişle; güzel kadın gelip-geçici bir gölgeden başka bir şey değildir. Gerçek olan, güzellik kavramı, güzellik ide'sidir. Güzel kadın, güzellik ide'sinin gölgesidir. Sühreverdî'ye göre, ruhlar da, cisimler de gerçektirler. Bunların arasında özde bir ayrılık yoktur. Ruh, tasarlanmış bir kavram, bir ide değil; cismin aydınlanmasıdır.

Sühreverdî, düşüncesinin bu çizgisinde, Zerdüşt'ten de ayrılmaktadır. Sühreverdî'ye göre Karanlık'la Işık, bir karşıtlık değildir ki aralarında kavga olsun. Karanlık, Işık'tan gelmiştir, Işık'a dönecektir. Bu, bir zorunluktur. Kişi, özvarlığını eğiterek, her zaman ışıklanabilir, ruhlaşabilir. Ruh, bedenin eğitilmişidir. Yirminci yaşımız, yirminci yaşa vardığından ötürü onuncu yaşımızı ortada bulamaz ki onunla kavgaya tutuşsun. Zerdüşt'e göre Karanlık, Işık'tan koptuğu halde, aynı özden gelen bir düşmandı. Evrense Işık'la Karanlığın savaş alanıydı. İnsanlar, bu savaşa, Işık'a yardımcı olarak atılmalıydılar.

Ak sakallı budalalar, genç düşünürümüzü buralardan yakalayıp fitnelemiş olsalar gerektir. Oysa açık kapı bırakmamak için elinden geleni yapmaktadır. Işık Heykelleri adlı yapıtında (Heykel, Arapçada kalıp, kılık, görünüş anlamlarına da gelmektedir) sezgi yöntemini bir yana bırakarak, Işıklar Işığı'nın *bambaşka bir ışık*

olduğunu, öteki felsefelerin tuttukları mantık yolundan tanıtlamaya çalışıyor: Hayvansal ruh, Tanrısal ruhtan başkadır. İnsan ruhu, Tanrısal ışıklardan biridir. Doğuşu Tanrıdan olduğu gibi, batışı da Tanrıyadır. Kimileri, insan ruhunun cisim olmadığını anlayınca, bu ruhun Tanrı olabileceğini sanmakla sapıklık uçurumuna düşerler. Oysa Tanrı birdir. Ahmet'le Mehmet'in ruhları bir olsaydı, birinin bildiğini ötekinin de bilmesi gerekirdi. Böyle olunca, bir insanın bildiğini bütün insanlar da bilirdi. Kimileri de bu ruhun, Tanrının bir parçası olduğunu sanırlar. Bu da sapıklıktır. Tanrının cisim olmadığı kesin bulunduğuna göre cisim olmayan bir şey nasıl parçalanabilir, nasıl bölünebilir? Kimileri de bunun öncesiz olduğu kuruntusuna kapılırlar. Böyle olsaydı, onu ışık ve kutsallık âleminden ayrılarak karanlık ve ölüm âlemine inmeye kim zorlayabilirdi? Bir fitil, bir ateşten tutuşur. Ama o fitili tutuşturmakla o ateşten hiçbir şey eksilmez (Nur Heykelleri, Saffet Yetkin çevirisi, 1963 baskısı, S: 10-11).

Burada görüldüğü gibi, genç düşünürümüz tuttuğu yoldan ayrılarak lâkırdıyı karıştırmaktadır. Bâtınî Tasavvufun açıkca söylediği gibi, *evrende her şey, bir şeydir* (Vahdeti vücut), diyemiyor. İlk düşüncelerinde birleştirmeye yüztuttuğu maddeyle ruhu yeniden ayırıyor. Madde, öz olarak, karanlıktır. Işıklar Işığı (Tanrı), onu parlatıyor, ruhlandırıyor. Oysa bu ruh, o yüce ışığın ışığı değildir, sadece parlatmış olmasıdır. İnsanda parlayan ışık-ruh'la, onu parlatan Işıklar ışığı-ruh arasında hiçbir ilgi yoktur. Başka bir deyişle, parlatan sadece parlatmıştır, kendinden bir şey vermemiştir. (Oysa parlatan, parlattığına kendinden bir şey verir. Sühreverdî bunu bilmiyor). Maddeler, Işıklar Işığı'na yaklaştıkça aydınlanırlar, ruhlaşırlar, gerçeğe ulaşırlar.

İyi ama ulaştıkları gerçek nedir? Bu gerçek, hiç değilse Bâtınîlerin Varlıkbirliği gerçeği gibi, yeni bir gerçek olmadığına göre, bu kadar çaba nedendi? Parla-

tan Işığın *bambaşka bir ışık* olduğunu Kutsal kitaplar da söylemiyorlar mıydı?

Sühreverdî'de, Platon'da olduğu gibi, bir şiir tadı var. Bu şiir tadına, çok daha sonra, on altıncı yüzyılda, Bruno'da da raslıyoruz. Gerçekten de bu üç önemli düşünür aynı yoldadırlar: Uçsuz bucaksız bir öncesizlik ve sonrasızlık düşüncesi.

Sonsuz bir aydınlık düşünün. Öylesine derin, öylesine geniş bir boşluk ve pembelik. Bu aydınlıkta, gittikçe büyüyen, bir karaltı beliriyor. Bu karaltı, kendi kendini etkiliyor, yiyor, çoğaltıyor. Sonsuz boşluktaki karaltı, o âna kadar uyumakta olan mekân'ı; sonsuz boşluktaki büyüme, o âna kadar uyumakta olan zaman'ı uyandırıyor. Bu karaltının gelişen bir derecesinde, büyük aydınlıktan gelen bir ışınla, aydınlanma ve kımıltı başlıyor. İşte insana kadar sürüpgelen aydınlık ve kımıltı... Aydınlandıkça artan aydınlanabilme gücü, güçlendikçe zorunlu olarak artan aydınlık. Aydınlananlar, hem ilk parlayışı, hem de birbirlerini aydınlatmaya başlıyorlar. Boşluğun içindeki doluluk, gittikçe artan bir hızla büyüyor, yükseliyor, kaplıyor. Evren, oluşmaktadır. Bilinç, etkileyerek ve etkilenerek, yayılmaktadır. Bu başdöndürücü gidişin sonunda, zorunlu olarak, yeni bir karaltıyı doğuracak olan *tüm aydınlanma* var. Yepyeni bir boşluk ve yepyeni bir aydınlık. Öylesine yeni, taze, pırıl pırıl bir boşluk ve pembelik, zamansız, mekânsız, maddesiz.

Oysa hikâyemiz gene de bitmiyor. Sonsuz aydınlığa yepyeni bir karaltı düşmek üzredir.

TANRININ OĞLU HAY

Bugün kafamızda bulunan akıl, en az yüzbin yıldanberi gelişe gelişe oluşmuş bir akıldır. Bu aklı ana-babalarımızdan böylesine yetkinleşmiş olarak alıyoruz. Aklın, ana-babalarımızdan gelen bu maddesel yetkinliği

de yetmiyor; üstüne, çeşitli yapıtların aracılığıyle çeşitli bilgiler ekliyoruz. Yüzbin yıllık maddesel gelişmeyle yüzbin yıllık bilginin onardığı bu akıl, çağdaş akıl'dır. Gelin, bir oyun oynayalım. Öyle bir akıl düşünelim ki, ne yüzbin yıllık maddesel gelişmeden, ne de yüzbin yıllık bilgiden yararlanmış olsun. İnsansız bir adada kendi kendine doğmuş bir akıl... Bu akıl, Tanrılık düşünceye varabilir mi?

İspanya Araplarından İbni Tufeyl (? -1186), *Tanrının oğlu Hay* (Hayy ibni Yakazan) adlı ünlü yapıtında, böylesine bir oyun oynuyor. İbni Tufeyl, on ikinci yüzyılda, Arap yönetimi altında bulunan Endülüs'te yaşamıştır. Hekim, filozof, ozan ve riyaziyeciydi. Sorumuzu karşılayan yapıtını roman biçiminde yazdı. Yapıt, on yedinci yüzyılda İngilizceye çevrilerek birçok Batılı yazarları etkiledi. De Foe'nun ünlü *Robinson Cruzoe*'sunu, ondan etkilenerek yazdığı söylenir. Oysa İbni Tufeyl'in de, onuncu yüzyıl düşünürlerinden İbni Sinâ'nın *Hayy ibni Yakazan risâlesi*'nden etkilendiği bilinmektedir. İbni Sinâ'nın da, Huneyn ibni İshak (Ölümü: 910)'ın Yunancadan çevirdiği bir öyküden yararlandığı sanılıyor. Düşünce, bir Helenistik çağ düşüncesini andırmaktadır.

İbni Tufeyl, sorumuzu şöyle karşılamaktadır: Evet, varabilirdi... Hay, Atlas denizindeki insansız bir adada kendi kendine doğmuş (Tanasül binefsihi) bir çocuktur. Yavrusu ölmüş bir ceylân, onu alıp emziriyor. Bundan başka, ağaçların besleyici suları ve olgun yemişleri de var. Küçük Hay, mutludur. Kendisine analık eden Ceylân'ın peşinden koşarak, *becerikliliği* öğrenmiştir. Günler geçtikçe de, kendi *başkalığını* sezmektedir. Çünkü adada, kendine benzemedikleri halde Ceylân'a benzeyen başka hayvanlar da bulunmaktadır. Kendisi tektir ama, çevresi, birbirine benzeyenlerle birbirlerine benzemeyenlerin kaynaştığı bir alandır. Küçük Hay, bunlara bakarak, tür düşüncesini ediniyor. Hayvanların cinsel organlarını çirkin bulmaktadır. Bu yüzden, örtünmek gereğini

duyuyor. Önce yapraklardan, onların kuruyup döküldüklerini görünce de, daha sonra, sağlamlık düşüncesine vararak, kuş tüylerinden giyitler yapıyor. Bir değneğin ucunu sivriltmeyi, o değneği çeşitli işlerde kullanmayı öğreniyor. Hayvanlardan kiminin boynuzları, kiminin güçlü dişleri, kiminin hızla koşan bacakları var. Bizim Hay da, onların bu üstünlüklerine karşı, ellerini ve âletlerini kullanarak üstünlüğünü sağlayacaktır (*İnsan, âlet yapan hayvandır* diyen Marx'ın tanımını hatırlayınız).

Hay'cık, yüzbin yıllık yetkinliği ve bilgileri bulunmayan aklıyla, birtakım seziler peşindedir: Bir şeyi bir yerden alıp öbür yere koyabiliyor. Az önce boş olan o yer, şimdi kaplanmıştır. Çevresi *yerkaplayan* şeylerle doludur. Bu şeylerden çoğu, birbirlerine benzemedikleri halde, yerkapladıklarından ötürü, aralarında bir ortaklık var. Benzemezler arasında *benzerlikler* bulunuyor. Bu benzerlikler, kendisini de, hiçbirine benzemediği halde, bütün çevresindekilere yaklaştırmaktadır.

Güneşten kavrularak tutuşan odunlar var. Ateş ısıtıcı, aydınlatıcı, içine atılan balığı pişirerek lezzetlendiricidir. Alevler, niçin göğe doğru yükseliyorlar? *Yukarda,* varmak istedikleri bir yer olmalı. Bitkiler de yukarıya doğru büyüyorlar. *Yukarda,* bütün cisimleri kendine çeken bir güç olmalı. Yağmur yukardan yağıyor. Şimşek yukarda çakıyor. Gürültüler yukardan geliyor. Bulutlar yukarda dolaşıyor. *Yukarısı* bir hayli önemli.

Bu sırada Ceylân ana ölüyor. Hay, yeni bir gerçekle karşılaşmıştır: Ölüm... Ceylân ana kıpırdamıyor artık. Ağzını açmıyor, bacaklarını sallamıyor, gözlerini oynatmıyor. Az önce gezip dolaştığı, *hareket* ettiği halde, şimdi bu *bitmişlik* neden? Kendisi de, bacaklarını kıpırdatmadan durabilmektedir, ama sonra *keyfi isteyince* gene kıpırdatabiliyor bacaklarını. Ceylân ana da keyfi isteyince kıpırdayabilir mi yeniden? Hay, onun üstüne atılıyor, çekiştiriyor, tartaklıyor. Boşuna. Ceylân ana *bitmiştir.* Öyleyse onu kıpırdatan, işleten güç neydi?

Soğumuş cesedi deşiyor Hay. İçini araştırıyor. Eline sıcak bir *yürek* geçmiştir. Bütün bir soğukluk içinde tek sıcak şey. Sonunda bu yürek de soğuyacaktır, ama en son soğuduğuna göre, en *canlı* o olmalı. Bu bitmişlikte, bu durmuşlukta eksilen, *yitirilen* nedir? Yoksa bu yitirilen şey de, alev gibi, duman gibi, *yukarıya giden bir şey* midir?

Kıpırdayabilenler, bir gün, kıpırdamaz olabiliyorlar. Şu halde bütün kıpırdayabilenler *son*'ludurlar. Ya yukarısı?.. Yukarısı *sonsuz* mudur? Yukarısının ancak bir yüzü görünmektedir. Görünen yüz sonludur. Ya görünmeyen yönde sonsuzluğa doğru bir uzanış varsa? Hay, göğe iki değnek saplayabildiğini, bu değneklerin de, göğün görünmeyen yüzüyle birlikte sonsuzluğa doğru uzanabildiklerini düşlüyor. Oysa bu değneklerden birini kırabilirdi. Sonsuzluğa gittiklerinden ötürü birbirlerine eşit olmaları gereken bu iki değnekten biri kırılmakla bu eşitliği bozmaktadır. Başka bir deyişle, öbür uçları sonsuzluğa gittiğinden ötürü birbirlerine eşit olmaları gereken değnekler, birinin kırılmasıyla, hem *eşit* hem de *eşit olmayan* bir duruma gireceklerdir ki, böyle bir durum düşünülemez, *çelişiktir*. Şu halde, yerdekiler gibi, göktekilerin de sonlu olmaları gerekir. Sonsuzluk, kendisinin *sonu görememesi* değildir. Kendisinin sonunu göremedikleri de sonludurlar.

Hay, dalları kırıp, yonttuğu değnekleri bıçak gibi kullanarak bir kulübe *yapmıştır*. Kendisi olmasaydı, şimdi yerkaplayan şu kulübe de bulunmayacaktı. Öyleyse, bütün bu yerdekilerin ve göktekilerin, bütün bu sonlu'ların da bir *yapıcısı* olmalıdır. O yapıcı olmasaydı, bütün bu sonluların da, şu kulübe gibi, bulunmamaları gerekirdi. Bu yapıcıysa, yaptıkları gibi, sonlu olmamalıdır. Sonlu olsaydı onun da bir yapıcısı bulunacaktı. İlk yapıcı, zorunlu olarak *sonsuz*'dur. Bundan başka, bütün sonluların cisimleri sonunda dökülüp dağılmakta, son bulmaktadırlar. Şu halde ilk yapıcı, sonsuzluğun zorunluğundan ötürü, elbet *cisimsiz* olmalıdır. Sonsuz cisimsiz bu

kımıldatıcı, sonlu cisimleri kımıldayanları kımıldatabilmek için onlarla *birlikte*'dir. İşte Ceylân ana, bu birlikteliği yitirdiği için artık kımıldamaz olmuştur. Öyleyse, bu birlikteliği görebilmek, bu birlikteliği anlayabilmek için kendi *içimize* bakmamız gerekir. (Bâtınîlik düşüncesini hatırlayınız).

Tanrının oğlu Hay, böylelikle, *Baba*'sına kendi içinde ulaşmaktadır. Bir başka deyişle, *Baba'sını Kendi'sinde bulmaktadır* (İsâ düşüncesini hatırlayınız). *O, teklikte çiftliktir* (Mûsâ düşüncesini hatırlayınız). *O, hem her yerde bulunan, hem de hiçbir yerde bulunmayandır* (Muhammet düşüncesini hatırlayınız).

Salâman'la Absâl, tam bu sırada, karşımıza çıkmaktadır. Komşu adayı yöneten, iki yöneticidirler. Salâman, Kutsal kitabın açık anlamlariyle toplumu düzenlemeye çalışmaktadır (Zâhirî, Sünnî, Şeriatçı). Absâl, Kutsal kitabın gizli anlamlariyle toplumu düzenlemek düşüncesindedir (Bâtınî, Alevî, Hakikatçı). Adalardaki toplumsa, her iki yola da boşvermekte, bildiklerini okumaktadırlar. Absâl'ı yabanî bir hayvan sanıp avlamaya kalkışan, sonra, kendi türünden bir canlı olduğunu anlayarak onunla dost olan Hay'sa (Maddesel diyalektikle gelişen kendiliğinden akıl), komşu adanın düzensiz toplumunu yola getirmek için üçüncü bir yolu, kendi yolunu deneyecektir.

Oysa üçüncü yol da tutmuyor. İnsanlar, ne türlü olursa olsun, hiçbir yoldan Tanrı düzenine gereği gibi ayak uydurmak istemiyorlar. İnsan çoğunluğunun tek becerebildiği, *erdemli olmak* değil, *erdemli görünmek*'tir. (İbni Tufeyl, yapıtından böyle bir sonuç çıkarmıyor. Oysa, Hay'ın başarısızlığı, bu sonucu zorunlu kılmaktadır. Bu yollar, kişiyi erdem'e ulaştırmıyorlar. Nitekim, yapıt da, toplumu düzenlemekten umudlarını kesen Hay'la Absâl'ın, toplumsal adayı Salâman'ın yönetiminde bırakarak ıssız adaya dönmeleriyle sona ermektedir).

İbni Tufeyl'in, öyküsünden çıkardığı sonuç şudur: İnsanlar eşit anlayışta değildirler. Gerçek, üstün anlayış-

lı kişiler içindir. Çoğunluk, birtakım biçimler, yasalar konmadan yönetilemez. Daha açık bir deyişle, çoğunluğa Şeriat bilimi gerekir. Hakikat bilimi üstün yaratılışlı bir azınlık içindir. (Oysa, İbni Tufeyl'in altını çizmediği ikinci br zorunlu sonuç da şudur: Kendiliğinden akıl, ruhçuluk, toplumu düzenleyemez. Toplumun toplumsal gerçekleri vardır ki, bunların yasalarını bulup meydana koymak gerekir).

Hay (Kendiliğinden akıl). Salâman'ın Şeriat bilimindeki, iki gereğin gerekçelerini uygun bulmamaktadır. (İbni Tufeyl'e göre, Hay'ın vardığı sonuç, ilke bakımından, Şeriat'a uygundur. Hay, Şeriat'ı beğenmiştir). Gerekçelerine akıl erdiremediği gerekler şunlardır:

1 — Apaçık gerçek dururken, niçin birtakım gizlemelere gidilmiştir? Örneğin, yeryüzünde, insanların birbirleriyle döğüşerek asla geçemiyecekleri gerçek köprüler varken, Sırat köprüsü gibi bir ötedünya köprüsünü ortaya atmak neden? Erdemsizlerin birbirlerine verecekleri acı, cehennem ateşinden daha mı ürkütücü?

2 — Din, mal edinilerek eşitsizliğin doğmasına izin verdiği halde zekât yasasını koyarak, kendi yarattığı kötülükle gene kendisi uğraşmak gibi bir çelişmeye niçin düşmüştür?

Bu iki soru, gerçekte tek sorudur ve karşılığını da Pratik (Salâman), Teorik (Absâl), Kendiliğinden (Hay) olmak üzere üç çeşit aklın başarısızlığında bulmaktadır.

Salâman'ı Ruh ve Absâl'ı Beden olarak yeniden düşünmüş bulunan İran ozanı Molla Câmi, *Salâman ve Absâl* adlı ünlü yapıtında, aynı soruyu, başka bir biçimde soruyor (19, 20, 21. beyitler): Tanrım, beni bu ikilikten kurtar. Bu, ben miyim, ya da sen misin?.. Bensem, bu bilgi ve güç nereden geliyor? Sensen, bu güçsüzlük ve aşağılık neden?..

On beşinci yüzyıl ozanı Molla Câmi (1414-1492) de, on ikinci yüzyıl düşünürü İbni Tufeyl gibi, soruyu pek güzel soruyor ama, karşılığı veremiyor. Verilecek kar-

şılık, skolâstik düşüncenin verebileceği bir karşılık değildir çünkü.

GÖNÜL BASAMAKLARI

Tasavvuf, insan aklının, dinsel inançlara tepkisidir. Tasavvuf felsefesine göre insan, Tanrılık düşünceye, birtakım kurallara boyun eğerek değil, gönül yoluyla ulaşır. Bu kurallar, bilgisizleri adam etmek için gereklidir. Bilgililerse, bütün dinsel sözler ve kurallarla insanlığa gösterilen amacı açıkca görmektedirler, bir başka deyişle, açık anlamların ardındaki gizli anlamları çözmektedirler. Eski Mısır Tanrılarından Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve İslâmlığa varıncaya kadar bütün dinlerin anlatmak istedikleri gerçek, apaçık ortadadır. Eski Yunanlılar, bu gerçeği Delf tapınağının kapısına yazmışlardı: Kendini bil.

On üçüncü yüzyıl Tasavvuf bilginlerinden Feridüddin Attâr, Mantıkuttayr adlı hikâyesinde bu gerçeği açıkça anlatmaktadır: Kuşlar kendilerine bir Kral seçmek isterler. Kuşlar Krallığına Kaf dağının ardında oturan Simürg'ü (Anka kuşu) uygun bulurlar. Hep birden, Simürg'e gidip önünde yere kapanmak için, yola koyulurlar. Kaf dağının ardına ulaşmak kolay bir iş değildir. Yolda, kuşların yarısı ölür. Amaçlarına varabilmek için daha yedi alan geçmeleri gerekmektedir. Bu yedi alanı geçinceye kadar bir o kadar kuş daha ölür. Sonunda, milyonlarca kuştan ancak otuz kuş kalmıştır. Onlar da bitkinlikten can çekişmektedirler. Kaf dağına varınca, buldukları Simürg, kendilerinden başka bir şey değildir (Simürg, Farsça otuz kuş demektir).

Hikâyeden çıkan sonuç şudur: Tanrıyı arayan, sonunda kendisini bulur.

Dokuzuncu yüzyıl Tasavvuf bilginlerinden Bayezidi Bistâmi, yüzyıllardanberi tartışılan ünlü göğe çıkma (Mi-

râç) hikâyesiyle, bu gerçeği bir başka yoldan anlatmaktadır: On iki yıl benliğimin demircisi, beş yıl gönlümün aynası oldum. Sonra, bir yıl bütün gücümle, gönlümle benliğimin arasına baktım. Dışımda bir dinsel yadsıma (Küfür) kemeri gördüm. On iki yıl onu kesmek için çalıştım. Sonra baktım, içimde de bir dinsel yadsıma kemeri gördüm. Beş yıl da onu kesmek için çalıştım. Halka baktım, onları ölmüş gördüm. İlk anladığım şey, Tanrı birliğiydi (Vahdaniyet). Bir kuş oldum. Nitelik (Keyfiyet) havasında on yıl uçtum. Bu havadan yüz milyon kez daha büyük bir havaya ulaştım. Öncesizlik (Ezeliyet) alanına erişinceye kadar uçtum. Öncesizlik alanında Ahadiyet ağacını gördüm. Gördüm ve anladım ki, bütün bunlar, hud'a imiş. (Hud'a, hiyle demektir).

Yorumcular, Bistâmî'nin son sözünü şöyle yorumluyorlar: Gördüğümü her şeyin Tanrı değil, ben olduğumu anladım.

On dördüncü yüzyıl Tasavvuf bilgini Şeyh Bedrettin, Vâridât adlı ünlü yapıtında, bu gerçeği şöyle özetliyor: Tapınma (İbâdet), içimizin arınması içindir. Gerçek tasavvufçu, herkesin anlayamadığı şeyleri bildiği halde, bunları halka söylemez. Bildiklerini açığa vurursa, onu öldürürler. Buna ikiyüzlülük diyebilirsiniz. Ama dışla için bir ayrılığı olmalıdır. Her inanış, kendi alanında değerlendirilmelidir. Gerçek, halka daha işin başında ve açıkca söylenirse ya yollarını sapıtırlar, ya da o gerçeği söyleyeni suçlarlar. Halk ve gerçek ayrı ayrı gözetilerek, ortalama bir yolla, halkı gerçeğe yavaş yavaş alıştırmak gerektir.

Bu alıştırmayı sağlamak için tasavvuf tarikatlarında dokuz derece vardır:

1 — İlk derece, inceleme derecesidir (Tasavvuf dilinde buna tafarrus deniyor). Dışarda bulunanlardan içlerine alacakları kişiyi uzun uzun incelerler. Kendini beğenmişlerle inatçıları bir yana ayırırlar, onlarla uğraşmazlar. Tasavvuf dilinde şöyle sözler vardır: İçinde

ışık olan evde konuşmayınız, çorak tarlaya tohum saçmayınız... Bu sözlerin açık anlamı şudur: Felsefemizi anlayamayacak kadar budalaları kendini beğenmiş ahmakları, inatçı aptalları içimize almaya çalışıp bizi boş yere uğraştırmayınız... İnceleme süresi, ortalama bir yıl sürer. İnceleme çalışması çok ilgi çekicidir: Her düşünceyi destekleyip o düşünceden yana görünerek inceledikleri kişiyi gereği gibi konuştururlar. Kuşkucuların kuşkularını büsbütün arttırırlar.

2 — İkinci derece, alıştırma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, ta'nis deniyor). Bu derecede, tutumu iyice öğrenilmiş kişinin dostluğu kazanılmaya çalışılır. Bu dostluğu günden güne güçlendirmek için her araca başvurulur.

3 — Üçüncü derece, kuşkulandırma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna taşkik deniyor). Akıllıca düzenlenmiş sorularla, içeriye almayı uygun gördükleri kişiyi iyice denerler, kuşkusunu arttırırlar ya da uyandırırlar. Sorular şöyledir: Cennetin kapısı niçin sekiz tanedir de, cehennemin kapısı yedi tanedir?.. İnsanın kulağı ikidir de niçin dili tektir?.. Namaz neden şu zamanda kılınır da bu zamanda kılınmaz?..

4 — Dördüncü derece, bekletme derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, ta'lik denir). Yukardaki sorularla merakı uyandırılan kişi, soruların karşılıklarını öğrenmek ister. Bu karşılıkları öğrenebilmek için yemin etmek gerektiğini söyleyerek bekletirler. Kişinin kuşkusu, merakı ve tarikata girme isteği, böylelikle, tutku çizgisine yükselir, dayanılamayacak bir duruma gelir.

5 — Beşinci derece, yemin ettirme derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, rabt denir). Tarikata girecek kişiye, kendisine verilecek sırları hiç kimseye açıklamayacağı yolunda çok ağır yemin ettirilir. Bu yemin, bir törenle yapılır. Tören, yeminin değerini arttırmak için, bir hayli süslü ve özentilidir.

6 — Altıncı derece, aldatma derecesidir (Tasavvuf

dilinde buna, tadlis denir). Anlatacakları gerçeklerin kolaylıkla öğrenilemeyeceğini, bu gerçeklerin çok gizli sırlar olduğunu söyleyerek daha uzun bir süre sabretmesi gerektiğini söylerler. Böylelikle gerçek, kişinin gözünde daha çok büyür, kutsallaşır.

7 — Yedinci derece, açıklama derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, ta'sis denir). Son söz söylenmez. Ancak, yavaş yavaş açık (Zâhir) ve gizli (Bâtın)'nin anlatılmasına girişilir. Açık'ın boşluğu karşısında gizli'nin yüceliği, gücü belirtilir. Gizli'nin ancak, kendisi gibi yüksek anlayışlı kimselerce anlaşılabileceği, böylesine yüksek anlayışlı kişilere söylenebileceği sezdirilir.

8 — Sekizinci derece, çıkartma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, hal denir). Gizli'yi öğrendikten sonra açık'ın hiçbir değeri kalmadığı anlatılır. Böylece birçok dinsel yükümler kaldırılır. Tapma biçimleri, akla ve gönül basamaklarına yönelir.

9 — Dokuzuncu ve sonuncu derece, sıyrılma derecesidir (Tasavvuf dilinde buna, insilâh denir). Bu dereceye yükselen kişi, artık dinsel yasaların, törenlerin, yasakların tümünden kurtulur. Kendisiyle başbaşa kalır.

Açık anlamların bütün yükünden kurtulup kendisiyle başbaşa kalan kişi, artık kendi Tanrılığını duymaya başlar. Açık anlamların Tanrı adını verdikleri Varlık, etkinlikle edilginliğin (Aktiflikle pasifliğin) birleşmesinden başka bir şey değildir ve hiçbir niteliği yoktur. Açık anlamların sayıp döktükleri nitelikler, bilgisizlere onu anlatmak içindir. İnsanların büyük çoğunluğunun kafaları, niteliksiz bir Varlığı kavrayabilecek kadar olgunlaşmamıştır. Gerçekte, etkinlikle edilginliğin birleşmesinden gökler, göklerin dönmesinden unsurlar, unsurların birleşmesinden madenler, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmektedir. Zerre zerre, mâdenler, bitkiler ve hayvanlarda bulunan insan yapısı, bütün bu maddeler dünyasının ürünüdür ve öldükten sonra da gene bu maddeler dünyasına karışacaktır. Artık, tüm varlıklar arasın-

da hiçbir ayrılığın bulunmadığı anlaşılmıştır. Teklikte çokluk ve çokluklukta teklik bütün açıklığıyla görünmektedir. Böylesine bir gerçeklikte insanla ağaç, toprakla yıldız birbirinden ayrılamazken, Müslümanla Hristiyanı ayırabilecek hiçbir neden kalmamıştır. Ünlü tasavvuf şairlerinden Nâsır Hüsrev (1003-1088), Divanında şöyle demektedir: Senin Hristiyanlardan üstünlüğün nedir? Kafandan bu kuruntuları çıkar. Sen Muhammed'e inanmış, ona yapışmışsın. Oysa Hristiyandır, İsâ'yı tutmuştur. Onlar Peygamberdirler, yoldaştırlar. Senin Hristiyanlığa düşmanlığın saçmadır, boşunadır.

Pythagoras'ın sayı mistikliği hemen bütün tarikatlarda yer almıştır. Üç, beş, yedi, dokuz, on iki sayıları kutsaldır. Bâtınî adı altında toplanan tarikatlara göre, insandan sonra üç varlık (Zaman, mekân, kaos-Cedd, feth, heyûlâ) meydana gelmiştir. Nuh, İbrahim, Mûsâ, İsâ, Muhammet olmak üzere beş Peygamber vardır (Peygamberlik, tasavvufta, sadece bir bilgi derecesidir). Beş Peygamberi yedi İmam kovalar, her İmamın on iki Huccet'i vardır (Huccet, imamdan sonra gelen derecedir. Huccet'den sonra Dâî, Mezun, Müstecip dereceleri gelir). Yedi yıldız, on iki burç, haftanın yedi günü, yılın on iki ayı, boyundaki yedi kemik, beldeki on iki fıkra, yedi kat gök, yedi iklim, insanın yüzündeki yedi delik hep bu anlamları karşılamaktadır.

Kutsal kitapların dış anlamlarını (Zâhir ilmi) Peygamberler, iç anlamlarını da (Bâtın ilmi) İmamlar bildirirler. Tenzil adı verilen dış anlamlar, kafaları olgunlaşmamış insan sürülerini yönetmek içindir, gerçek tevil adı verilen iç anlamlardadır. Örneğin, dış anlamda evli erkek ve kadınların birbirleriyle cinsel ilgi kurmalarını bildiren Zinâ, iç anlamda tarikat sırlarını açıklamak demektir. Dış anlamda ölüler dünyası olarak anlaşılan Ahret, iç anlamda evrenin dönerek kesintisiz insan oluşunu anlatır. Müstecip ve Mezun derecelerini atlayanlar Dâî derecesine yükselince, dış anlamlardan kur-

tulurlar. Tasavvufun ünlü ilkesi şudur: Misk derler, bu lâftır. Miskin anlamı kokusundadır.

Değil insanları, evrendeki bütün varlıkları birbirleriyle kardeş sayan İçsel düşünce akımı (Bâtın ilmi), günümüz toplumculuğuna (Sosyalizm) uygun olarak, özel mülkiyetin kaldırılması ve mal ortaklığının kurulması sonucunu doğurmuştur. İslâm tarihi, Şiî-Bâtınî tarikatların bu konudaki savaşlarıyla doludur. Bâbekîlik, Karmâtîlik, Anadolu'da Şeyh Bedrettin tarikatı, Bektaşilik, Hurufîlik gibi birçok tarikatlar, özel mülkiyetle açıkca savaşmışlardır. Tasavvufun ilkesi şudur: Her şeye mâlik ola ve bir şeye mâlik olmaya... Dokuzuncu yüzyılda, iki ünlü tasavvuf bilgini, İbrahim Ethem'le Belh'li Şakik, şöyle konuşuyorlar. Türk bilgini Şakik soruyor: Sizin yaşama ilkeniz nedir?.. İbrahim Ethem: Bulunca şükrederiz, bulmayınca sabrederiz, diyor. Şakik: Onu bizim Horasan'ın köpekleri de yapar, diye karşılık veriyor, bulmayınca şükretmeli, bulunca dağıtmalı.

Tarikata giriş, birçok tarikatlarda özel bir törenî gerektirir. Örneğin, Bektâşîlik'te bu tören şöyle yapılmaktadır: Tarikata girecek kimseye Hâricî denir. Rehber adı verilen yolgösterici, kendisini mahfilin kapısına getirmiştir. Kapının dışında Hâricî muhafız adı verilen bir dış bekçi, kapının içinde de Dahilî muhafız adı verilen bir iç bekçi vardır. Hâricînin üstünden dünyayı andıracak bütün malları alınmıştır. Başı açık, gözleri bağlıdır. Rehberin de sol eli omuzuna doğru göğsündedir. Hâricînin boynuna Tıygıbend denilen bir ip bağlanmış ve bu ipe elin, belin, dilin kilitlendiğini göstermek için üç düğüm atılmıştır. Rehber, dünyanın bütün kirlerinden temizlenmesi için Hâricîye abdest aldırır. Ellerini yıkatırken, "Bu eller bundan sonra kimseyi incitmesin", ağzını yıkatırken, "Bu ağız bundan sonra hiçbir yalan söylemesin", ayaklarını yıkatırken, "Bu ayaklar bundan sonra doğru yoldan şaşmasın", bir havlu verip yüzünü ku-

rulatırken de, "Bu âna kadar işlediğin bütün çirkâbı mâsıvâdan yüzünü sil" der.

Rehber, kapıda, şu Terceman'ı okuyarak Hâricînin içeri girmesi için izin ister: Bismişâh, Allah Allah, eli erde, yüzü yerde, özü dârda, Erenlerin Dârı Mansurunda, Muhammet-Ali divânında, Pîr huzûrunda, boynu bağlı, başı açık, canı kurban, teni terceman, müteehhil ikrârı vermek isteyen falanca adlı bir koç kuzulu kurbanımız var. Erenlerimizin pendü nasihatıyle hareket etmek ister. Hânedânı ehli beyte tevellâ ve teberrâ kılmak şartıyle Pîrimiz Hünkârımız Hacı Bektaş Velî efendimizin katârına katılmak ister. Getirelim mi, emir mürşidimizin, ne buyrulur, Şâhım Erenler?

Bektâşi Baba'sı, mahfildeki kardeşlerin oylarını alır ve Hâricî'nin içeri girmesine izin verir. Hâricî, içeriye üçer adımda bir durup Peymançe'ye geçerek girer. Peymançe, henüz doğmamış çocuğun ana karnındaki duruşunu andıran bir duruştur. Mahfilde, üç, beş, yedi ve on iki olmak üzere kümelenmiş mumlar yanmaktadır. Rehber, Hâricî'yi Mürşit adı verilen aydınlatıcıya teslim eder. Mürşit, Hâricî'ye şöyle seslenir: Ey Tâlip, Hacı Bektaş efendimizin yoluna girmek istiyorsun. Bu yol çetindir, kıldan ince kılınçtan keskincedir, Melâmet yoludur, demirden yaydır. Erenler "gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canı" buyurmuşlar. Erenlerin nasihatlarıyle hareket edecek kuvveti ve azmi kendinde buluyor musun, ne dersin?.. Tâlip, Mürşidin bu sorusuna: Allah Eyvallah, diye karşılık verir. Mürşit, bu karşılığı alınca şu sözleri söyler: Nefsinle mücâdele et, herkese iyilikte bulun, bâtıla uyma, kudretin varken affet, devletin varken mütevâzı ol, kimseden mürüvvet ve insaf bekleme, eline beline diline sâhibol, hakikat sırlarını fâş etme.

Mürşit, bu sözleri söyledikten sonra Tâlib'in başına bir taç giydirir, kulağına da şu sözleri fısıldar: Şe-

riatta üstünvâr ol, tarikatten haberdâr ol, mârifette pâyidâr ol, hakikatte sâbit kadem ol.

Bu sözlerin anlamı şudur: Hâricî şeriattan gelmektedir, tarikata girmiştir, mârifet —başka bir deyişle, açık anlamların altındaki gizli anlamları— öğrenecek, gerçeğe ulaşacaktır.

Bundan sonra Rehber, Tâlib'i Mürşid'in önünden alıp öteki makamların önüne götürür. O makamlar da Tâlib'e gerekli bilgiyi verirler. Rehber: Cümleden cümleye selâm ve niyaz... diye bağırarak Tâlib'i yerine oturtur. Mürşit sol eline bir kap su, sağ eline de bir tutam tuz alır: Halil Peygamber, Tanrıya itaat ederek nefsini Rahmâna, malını konuklara, cesedini ateşe, oğlunu kurban olmaya teslim ettiği halde gene de hamdetmekte kusur etmedi. Lânet olsun ahdini bozana... diyerek acı tuzu tatlı suya atar ve Tâlib'e içirir. Su kabı elden ele dolaşarak bütün Erenler birer yudum içerler. Sonunda Mürşit de bir yudum içerek: Esselâm ey hâzırûn, diye bağırır, işbu kişi teslim oldu ve erenler yoluna niyet kıldı, huzûrunuzda suya ve tuza and verdi ki, yüz döndürmeye, bu yolda ve kapıda ola.

Su, bilimi ve bilgeliği (İlim ve hikmeti), tuz da tüzeyi ve erdemi (Adâlet ve fazileti) göstermektedir. Suyun, yaratıcı ilk unsur olduğunda Tanrı düşüncesiyle insan düşüncesi birleşmektedir. İsâ'dan önce altıncı yüzyılda Filozof Thales ilk yaratıcı maddenin su olduğunu söylemişti. İsâ'dan sonra yedinci yüzyılda Kur'an, Enbiyâ sûresinde, "Biz her şeyi sudan yarattık" demektedir.

Tasavvuf tarikatlerinin, bütün gizliliklerine ve kimi yerde, Şeyh Bedrettin'in de söylediği gibi, ikiyüzlülük sayılabilecek sözlerine rağmen akılcı ve bilimci maddecilikleri açıkca görülmektedir. Ruh sözcüğü, genellikle, maddesel birliği daha iyi açıklayabilmek için kullandıkları karşıt bir sözcüktür. Kerâmet denilen doğaüstü yetenekler, bilgisizleri adam etmek için kimi yerde kullanmak zorunda kaldıkları çocukca oyunlardan başka bir

şey değildir. Hemen bütün tarikatlerde hiçbir doğaüstü yeteneğe inanılmaz. Acâip ve garâip görmek istersek, kendimize bakarız, derler. Ünlü Türk ozanı Yunus Emre, tasavvuf düşüncesini şu mısrâlarıyle özetlemektedir:

Allahı ararsan gönlünde ara.
Mekke'de, Kudüs'de, Hac'da değildir.

BEŞ BASKI

Bâtınî adı altında toplanan bütün tasavvuf tarikatları beş Baskı'dan (Beş Müstebit'ten) kurtulmak için savaşmaktadırlar:

1 — Aydınlıkla karanlığı kovalatan GÖK.
2 — İstekler ve pişmanlıklar veren TABİAT.
3 — Buyuran ve yasaklayan KANUN.
4 — Denetleyen ve cezalandıran DEVLET.
5 — Günlük çalışmaya zorlayan ZARÛRET.

Bu beş baskıdan kurtulmak gerektiği özelikle Karmatî yazarlarının yapıtlarında açıkca dilegetirilmiştir. Bâtınîler, mutsuzluğun nedenlerini bu beş gücün baskısında bulmaktadırlar. Ancak bu beş baskı, yukardaki sıralamada da görüldüğü gibi, genel deyimlerle ortaya atılmıştır. Çoğunluğa seslenen bu genel deyimler, kökten bir inceleme sonunda, gerçek anlamlarını açığa vurmaktadırlar. Bâtınîler, Tanrı düşüncesiyle büyülenmiş geniş yığınlara, bu beş baskıdan kurtulabilmek için, Ters gelişme (İrfânî aksi-tekâmül) adını verdikleri gene Tanrısal bir yöntem gösteriyorlar. Genel deyimlerin gerçek anlamlarını aydınlatmak için, Bâtınîlerin Ters gelişme yöntemlerinden yararlanmak yetecektir.

İnsanlar için bu beş baskıdan kurtulmak neden bir zorunluk olmuştur?.. Bu soruyu, Ters gelişme yöntemi-

ne uygun olarak, geriye dönüp Bâtınîliğin kaynaklarına doğru yürüyerek karşılayacağız.

Bugün Hindistan, Afganistan, İran, Türkistan, Arabistan, Yemen, Suriye, Irak ve Anadolu'da yaşamakta olan Bâtınîliğin en büyük İmamı (Sâhibi âzam) Kerim IV. Ağa Han'dır. Kerim Han'ın, Peygamber'in Fatma'yla Ali'nin soyundan gelme torunu olduğuna inanılır. Kendisine bağlı olanlar her yıl onu altın ve elmasla tartarlar. Her yıl, ağırlığının paraca tutarı kendisine verilir. Babası Ahmet Ağa Han, Kerim Ağa Han'dan daha ağır olduğu için, 1946 yılı tartısında 3.600.000 İngiliz lirası almıştı. Sekizinci yüzyılın sonlarına doğru İmam olan Câfer-us Sâdık (Fatma'yla Ali soyundan 6. İmam)'ın oğlu İsmail'e bağlanmak amacıyla İsmailîler adıyla anılan günümüz Bâtınîleri, öğretilerini şu dört ilkede açıklamaktadırlar: 1) İmamlık, İsmail'in çocuklarına özgüdür. 2) İmamın her yaptığı gerçektir. 3) İmamın her sözü Kur'an'dır. 4) İmam, yeryüzünde Tanrının ruhunu taşıyan kutsal bir varlıktır... Bu ilkeler, en küçük bir özgürlüğe yer vermeksizin, gözü kapalı, salt bağlılığı gerektirmiştir. Kerim Ağa Han da, babası Ahmet Ağa Han gibi, bu kölece bağlılıktan keyfince yararlanmaktadır. Ne var ki, bu sonucun tarihsel bir zorunluk taşıdığı da açıktır.

Bilgi yoluyla ters gelişme yöntemine uyarak geriye doğru gittikçe bu tarihsel zorunluğun nedenleri daha da aydınlanmaktadır. On birinci yüzyılın sonlarına doğru, Fâtımî Halifesi Müstensır Billâh'ın —Fâtımîler, Bâtınîlik gücüyle bir İmparatorluk kurmuşlardır— iki büyük tarikat çağırıcısı (Dâî-i âzam)) Mısır'dan gizlice yola çıkmışlardı. Bunlardan biri Nâsır Hüsrev'di ve Halifenin buyruğu gereğince Horasan'a gidiyordu. Öteki Hasan Sabbah'tı ve Halifenin buyruğuyla Alamut kalesinin yolunu tutmuştu. Hasan Sabbah, Alamut kalesine yerleşince, Bâtınîyye tarikatı adı altında İsmailîliği şöylece yaymağa başladı: Dinin bir içi, bir de dışı vardır. Dinin dışı bilgisizler için (Âvam) gereklidir. Dinin içi

kitaba bakmakla anlaşılmaz, Bunu ancak İmam bilir. İmamın her sözü kesin olarak yerine getirilecektir.

Şu halde aklın yöneticiliğine boyun eğilecektir. Akıl, en büyük güç olarak ortaya atılıyordu. Yönetici en büyük güç olan bu akıl da, İmamın aklıydı. İmamın aklınınsa, Kerim Ağa Han sonucunu doğurması kolaylıkla anlaşılabilecek bir olaydır.

Hasan Sabbah'ın cinayetler tertipleyerek başardığını, Nâsır Hüsrev Felsefe ve Edebiyat yapıtları tertipleyerek başarmaya çalışıyordu. Saadetnâme, başından sonuna kadar bir öğütler dergisidir: Dünyanın mutluluğu Köylüdendir. Ekinler, bağlar, bahçeler onun emeğinden meydana gelir. Âdemoğulları için bundan daha iyi iş olur mu? Köylü yılanın, karıncanın ve ister insan, ister yük hayvanı olsun, herkesin rızkını rahatça verir. Eğer köylü böyle olursa —ki olması gerektir— Melekleri bile yener. Bu dünyada akıllıca tohum ekenler, ahrette cennet bahçesinin çiçeği olurlar. (Saadetnâme. XXIII. 220-225). Bu dünyada bulunan üç grup insan, bütün öteki grupların en şereflisidir. Bunlar, Tanrı'nın has ve seçkin kullarıdır. Bu yücelerin ilki Peygamberler, ikincisi Ermişler (İmamlar), üçüncüsü Filozoflardır (Nebîler, velîler, hakîmler). Bunlar, kuşa kurda rahatlık ve mutluluk bağışlarlar. Geri kalan insanlarsa, ayaktakımıdır (Âvam sınıfındandır), birbirlerini yaralayıp sokmakta yılana ve akrebe benzerler. Tanrı'nın seçkin kulları olan İmamlar, yücedirler ve her görmüş oldukları şeyin gerçeğine ermişlerdir (Saadetnâme. XXIV. 230).

Günümüz, Bâtınîliğin, dincilik oyunu oynayarak, kendisi gibi çıkmaza girmiş bulunan bir başka biçimine de sahne olmaktadır. Bahaîlik adını taşıyan bu Bâtınî tarikatın bugün Avrupa ve Amerika'da da birçok bağlıları vardır. On üçüncü yüzyılda İran'ın Şiraz kentinde kurulan bu tarikatın kurucusu Seyyit Muhammet Ali Bâb, Şeyhiye tarikatının yetiştirmesiydi. Kendisinin, Tanrısal gerçeğe açılan bir kapı (Bâb) olduğunu söyle-

yen Seyyit Muhammet Ali, İran'da bir ihtilâl çıkardı. 1267'de yakalanarak kurşuna dizildi. Önce Bâbîlik adını taşıyan bu tarikat, Seyyit Muhammet'in öğrencisi Bahaullah'ın iş başına geçmesiyle Bahâîlik adını aldı ve zamanla tarikattan çok, yeni bir din olma yoluna yöneldi. El Dürrü Behiyye adlı kutsal kitaplarına göre: Bütün dinler birbirlerine eşit ve bütün insanlar kardeştirler. Bütün mallar, bütün insanlara eşitce paylaştırılmalıdır. Kur'an, Tanrı sözü değil, kul sözüdür. Namaz iki rekât kılınmalı, oruç on dokuz gün tutulmalıdır. Kadınlar örtünmemelidir. Evlilik zorunludur. Boşanma yasaktır.

Yirminci yüzyıl Bahâîleri, öğretinin toplumsal yönünden çok, Muhammet Ali Bâb'ın gökten inmiş bulunduğuna inanmaktadırlar. O da, kendisinden koptuğu Bâtınîlik ana düşüncesi gibi, yapısı gereği, fantastik bir sistem hâline dönüşmüş bulunmaktadır.

İmam ve İmamın aklı hangi zorunluk yüzünden en büyük güç olarak ortaya atılmıştır?.. Bu soruyu karşılamak için de, daha gerilere doğru gelişmemiz gerekecek.

Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Aşağı Mezopotamya'da, köleler, efendilerine isyân etmişlerdi. Bu isyân bastırıldı ama, toplumsal tedirginlik bütün sarsıntısıyla gittikçe daha çok büyüdü. Başları ezilmiş gibi görünen isyâncı Zanç birlikleri, kalabalık işçi ve rençber topluluklarının da katılmasıyle yeniden güçleniyorlardı. Kendi aralarında haberleşebilmek için gizli bir alfabe yaptılar. 890 yılında yeniden patlayacak ve uzun yıllar devam edecek olan bu isyânları Savad'ın dışında oturan gizli şefler yönetiyorlardı. (Karmata, gizleyen anlamındadır). Vasit bölgesi dolaylarında, bu gizli şeflerden aldığı buyruklarla işe koyulan Hamdan Karmat, Kûfe'nin doğusunda müstahkem bir yer yaptırmıştı. Bu yerde ortaklaşa yaşanıyor, ortak sofralarda yemek yeniyor, bütün mallar ortaklaşa kullanılıyordu. Giderler, ortak bir kasadan harcanmaktaydı. Gittikçe güçlenen ayaklanmanın başarıya ulaşabilmesi için Arap aristokratlarının

partizanlıklarından yararlanmak gerekiyordu. Bu düşünceden yola çıkan Karmatîler, hilâfetin Ali çocuklarına özgü bulunduğu savını, bir araç olarak, ortaya attılar. Hiç de umurlarında bulunmayan bu siyasal sav, onlara, Arap dünyasının büyük çoğunluğunu kazandırıyordu. Gerçekte, yıkılması gereken şu ya da bu Halife değil, eskimiş bir düzendi. Bu eskimiş düzenin tohumları da Ömer'in Halifeliği çağında atılmış bulunuyordu. İran'ın ezilmesinden sonra Arap develeri, taşıyamadıkları bir yükün altında büsbütün kamburlaşarak, Medine'ye dönmüşlerdi. Hikâyeye göre, İran elmaslarını taşıyan bu develeri görünce Ömer, ağlamaya başlamış: Keşke aramızda ateşten bir dağ bulunsaydı da, bizler İran'a gidemeseydik, bütün fitneler işte şu elmas yığınlarının içinde gizlidir, demişti.

Karmatîlik akımı, dokuzuncu yüzyıldan başlayarak on ikinci yüzyıla kadar İslâm dünyasını sarsan, Eşitlik (İştirâkî) temeline dayanmış geniş bir toplumsal tepkidir. Dış görünüşü, Ali çocuklarının İmamlığını ve Kur'an'a dayanan sembolik bir sözleşmenin bütün dinlere, bütün ırklara ve bütün sınıflara uygun bir halde uygulanması gerektiğini savunur. Gerçekte, aklın ve eşitliğin egemenliğini kurmaya çalışmaktadır. Bu amaca, ancak uzun denemeler ve sınavlar sonunda, gizli yedi dereceden geçilerek ulaşılabilir.

Bu derecelerin, kökten bir inceleme sonunda, iki tip kafayı, birbirinin tam karşıtı iki ayrı sonuca götürdüğü görülmektedir:

1 — Tanrısız edemeyen kafalar, bu derecelerin sonunda gene Tanrılarına ulaşmaktadırlar. Ali çocuklarının İmamlığı, bunlar için zorunludur. Evrenbirliği (Vahdeti vücut) öğretisi, bu yolda bulunanlara, şu anlamı vermektedir: Her şey Tanrıdan çıkmıştır. Evrendeki bütün varlıklar, Tanrının çeşitli biçimlerde görünüşleridir. Bundan ötürü her şey birbirinin kardeşi ve eşitidir. Hiçbirinin öbürüne üstünlüğü olamaz. Çünkü hepsi Tan-

rı görünüşüdür (Tanrıdır). Din, ulus, sınıf ayrılıkları çıkarcıların yaratısıdır. Bu uydurma ve saçma ayrılıklar yüzünden insanlar boşuna didişmekte ve acı çekmektedirler. Kardeş ve eşit olduğumuza göre, bütün mallar ve toprak hepimiz içindir ve hepimizindir. Hepimiz, hepimizden, eşitce ve ortaklaşa yararlanmalıyız. Peygamberler, Tanrının her yeni bir biçimde beliriş devresinde (Her zuhûr devresinde) gerçeği öğretmek için gönderilmişlerdir. Söyledikleri sözlerin, bilgisizlere ve bilgililere seslenen iki anlamları vardır. Gerçekte Peygamberler de insandır ve söyledikleri sözler kendi sözleridir. Ancak Peygamberlik bir bilgi derecesidir ve Peygamberlerde Tanrının aktif faaliyeti olan Aklı kül belirmiştir (Aklı kül'e mazhardır, onlarda Aklı kül zuhûr etmiştir). Tanrı, niteliksiz (İnsan nitelikleri, sıfatları bulunmayan), aktif ve pasif iki faaliyetin bütünlüğüdür. Tanrının aktif faaliyeti Tüm akıl (Aklı kül), pasif faaliyeti Tüm vücut (Nefsi kül)'dur. Aktif ve pasif faaliyetlerinin birleşmesinden gökler dönmeye başlamış, göklerin dönmesinden dört unsur meydana gelmiş, dört unsurdan da mâdenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar oluşmuştur. İlk meydana gelen varlıklar; Zaman, Mekân ve Madde'dir. Bu üç varlık, bir ucu Tanrı ve öbür ucu İnsan olan iki varlıkla birlikte, beş büyük sınırdır. Yedi belirme (Zuhûr) devresi, yedi Peygamber gerektirmiştir. Bu yedi Peygamber; Âdem, Nuh, İbrahim, Mûsâ, İsâ, Muhammet ve onun Ali'den gelme torunu İsmail'dir. (3-5-7'nin kutsallığı buradan geliyor). Tarikatta belli bir dereceye yükselenler, artık Peygamberlerin sözlerinin bilgisizleri yola getirmek için gerekli bulunan dış anlamlarından (Zâhirî mânâ) kurtulurlar ve iç anlamlarına (Bâtınî mânâ) ulaşırlar. Namaz, oruç ve benzerleri gibi biçim zorunluklarından (Rüsûm ve kuyûd) sıyrılırlar. Çünkü gerçek tapınmanın (İbadetin), yaratıcı gelişmesindeki belirme biçimlerini (Zuhûr mertebelerini) bilmek olduğunu öğrenmişlerdir. Şu halde, Bilgiyle varılan Ters gelişme yöntemiyle (İrfânî aksi-tekâmül usulü) bütün bu merha-

leleri unuta unuta yeniden büyük kaynaklarına, Tanrılarına ulaşabilirler. Beş baskının ezici yükünden kurtularak Tanrılık mutluluğa erişebilirler.

2 — Yetkin kafalarsa, bu derecelerin sonunda, Evrensel maddeciliğe ulaşmaktadırlar: Evren, aynı maddenin, çeşitli değişme ve gelişmelerinin görünüşüdür. Eşitlik doğaldır. Bu doğal eşitlik, insanların zorlamalarıyla bozulmuştur. Eşitliği, pek güçlü bir etkisi bulunan dinsel yoldan da yararlanarak, yeniden kurmak gerekmektedir. Bunu sağlamak için de din anlayışını evrenselleştirmeli, çeşitli dinleri bir bütünlük düşüncesinde birleştirmelidir. Önce koyu bağlılık (Taassup) ve boş inançlar (Bâtıl) sarsılmalıdır. Ancak doğal eşitliğin, dinsel bir yoldan, kafalara yerleştirilmesiyle Beş baskının ezici yükünden kurtulmak mümkün olacaktır.

Görüldüğü gibi, Bâtınîliğin *açık-kapalı anlamlar* ikiliğinin kapalı anlamlara yönelen ucu da yeni bir ikilik, *yetkin olmayan kafalar için kapalı anlamlar - yetkin kafalar için kapalı anlamlar dualisme*'ini doğurmuştur. Bu sonuç da, tarihsel bir zorunluk taşımaktadır.

Daha gerilere doğru geliştikçe, bu zorunluğun nedenleri de aydınlanmaktadır.

On dördüncü yüzyılda Şeyh Bedrettin'in, on üçüncü yüzyılda Baba İlyas ve Baba İshak'ın liderliklerinde başgösteren halk ayaklanmaları, Karmatî ayaklanmaları gibi, görünüşte ileri sürülen dış nedenlerin ötesinde, aynı bir iç nedene (Bir Bâtınî sebebe) dayanmaktadır. Bu iç neden, dokuzuncu yüzyılın başlarında —Karmatîlerden yetmiş beş yıl önce— Azerbaycan'da başkaldıran Bâbek ayaklanmasında, hiçbir gizliliğe bürünmeden, açıkca dilegetirilmiştir. Hurremîlerin başına geçen Bâbek, insanlar arasında eşitlik ve bütün mallarda ortaklığı savunmaktadır. Asya ve Afrika topraklarını köklü bir toplumsal tedirginlik sarmıştır. Gittikçe genişleyen İslâm akınları, bu topraklarda yaşayan çeşitli halkları yoksulluğa düşürmüştür. İslâm dünyasında da varlıkları her gün

biraz daha artan küçük bir azınlığın karşısında, yoksullukları her gün biraz daha derinleşen büyük bir çoğunluk türemektedir. Ekonomik alanın alabildiğine genişlemesi büyük rekabetlere yol açmıştır. Gittikçe zenginleşen yeni bir aristokratlar sınıfı doğmuştur. Öte yandan İslâm ordularının girdikleri toprakların halkları, ağır vergiler altında ezilmektedirler. Önce Müslüman olmayanlardan alınan bu ağır vergiler, sonra Müslüman olanlara da yükletilmiştir. Önce din adamlarına tanınan az vergi ayrıcalığı (İmtiyaz), halkın ağır vergiden kurtulmak için din adamı kılığına bürünmesi karşısında, din adamlarından da kaldırılmıştır. (Bu konuda bakınız: Hilmi Ziya Ülken'in notlar eklediği Tahir Harimi'nin Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları. 1940. S: 23-30).

İnsan eşitliği ve mal ortaklığının bu tedirginliği giderebileceği düşüncesi nerelerden gelmektedir?.. Ters gelişme yöntemi bizi bu kaynağa da götürüyor.

Hurremîler —Bâbek'in yönettiği tarikat— Mazdekçiliğin ezilmesinden sonra İran'dan kaçarak öteye beriye dağılan Mazdekçilerin düşünsel torunlarıdır. Bunların Asya ve Afrika'da dağılışlarını Nizamülmülk şöyle anlatmaktadır: Mazdek; mal, insanlar arasında ortaktır, diyordu. Çünkü insanlar, Tanrının kulları ve Âdem'in çocuklarıdır. Herbiri ihtiyacına göre yekdiğerinin malını kullanmalı ve hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdek'in bu sözleri üzerine herkes malını ortaklığa koymuştu... Mazdek öldürüldükten sonra karısı Hurreme binti Kade iki adamıyle birlikte Medayin'den kaçtı. Rey kasabasına giderak halkı kocasının yoluna çağırdı. Peşine takılanlara Hurrem Din adı verildi... Hurrem Din'liler her yana dağıldılar ve her kentte başka bir ad aldılar ve her yerde de sürekli olarak başkaldırdılar. Bâtınîler, onlarla beraber oldu, çünkü her iki mezhebin aslı birdir. (Siyasetnâme. Mehmet Şerif çevirisi. S: 205, 217 ve 234).

Daha gerilere doğru geliştikçe Mazdekçiliğin Mani-

şeizme ve her ikisinin birden Zerdüşt dinine (Mazdeism) bağlandığı görülmektedir. Kaldı ki Mazdek, doğrudan doğruya bir Zerdüşt yorumcusu olarak ortaya atılmıştı: Ben Zerdüşt dinini yenileştirmek için gönderildim. Çünkü halk, Zendavest'in anlamını unutmuş ve buyruklarını yerine getirmez olmuştu. Nitekim bir zamanlar İsrailoğulları da Mûsâ'nın Tevrat'la getirdiği buyrukları unutmuşlar ve yerine getirmez olmuşlardı. Buna karşı Tanrı, Tevrat'ı yenileştirmek ve halkı doğru yola çağırmak için İsâ'yı göndermişti. (Siyasetnâme. Aynı çeviri. S: 203).

İsâ'dan sonra üçüncü yüzyılda İran'da ortaya atılan Mani'nin evrensel sentezi de Mazdekçiliğin ilkelerini gütmektedir. (Bakınız: Fihristi İbni Nedim). Maniler, Mazdekçilerden ayrı olarak, doğrudan doğruya da İslâm düşüncesini etkilemişlerdir. Mûtezile başkanları, Manilerle sürekli olarak ilgi kuruyor ve onlarla tartışmalar yapıyorlardı. İslâm bilginlerinden pek çoğu Mani ilkelerini savunan yapıtlar yazmışlardır. (Fihristi İbni Nedim'de bu yapıtların bir listesi vardır). Manişeizme göre, dünya bir iyilik-kötülük birleşimidir. İyilik, gittikçe güçlenerek kötülüğü yok etmelidir. Bu düşünceyse, katıksız Zerdüşt düşüncesidir.

İsâ'dan önce onuncu yüzyılda yaşadığı sanılan İranlı Zerdüşt, bu iyilik-kötülük çatışmasıyla, hangi zorunluktan doğmuştur?.. Bunun nedenleri de daha gerilerde bütün açıklığıyla görülmektedir. Eski Mısır Tanrılarını, genel anlamda bir Din zorunluğunu doğuran İyilik-Kötülük ikilemesi, eski Mısır'da toplumsal tedirginliği kımıldatmaya başlayan Güçlü-Güçsüz ikiliğinin üstünde oturmaktadır. Güçlü-Güçsüz çatışması zorunlu olarak İyilik-Kötülük kavramlarını yaratmış, bu kavramlar da giderek bir Din gereğini zorunlu kılmışlardır.

Güçlülük ve güçsüzlük de, pek açık olarak, eşitsizliğin ürünüdür. Eşitsizlikse mal edinmeden doğmuştur.

Bâtınî ikiciliğinin yetkin kafalara seslenen bu ikinci yolu da bu sonuca varmaktadır. Bu yolun sonuna ulaşanlar için Ali çocuklarının İmamlığı sadece bir yarar-

lanma aracıdır. Beş müstebit adını verdikleri baskılar bu ikinci yolda, görüldüğü gibi, büsbütün başka anlamlara yöneliyor: Birinci yoldakilerin kurtulmak istedikleri gök-tabiat-kanun-devlet-zarûret, ikinci yolda din-eşitsizlik-kölelik-malcılık-yoksulluk anlamındadır.

İkinci yol, dinsel ütopik tarikatlarda öylesine gizlenmiştir ki, gerçeği göstermeliğinden ayrılmaz olmuştur. Yüzyıllardanberi sürüpgelmiş bulunan bu ütopik didişmenin yemişlerini, günümüzde, her yıl elmasla tartılan Kerim Ağa Han toplamaktadır.

B.
YER ÖLÇÜSÜ

GÖK VE YER

Yeryüzünde bir milyar altı yüz milyon insan yaşıyor. Bu insanların beş yüz otuz milyonu Hristiyan, beş yüz milyonu Budist, iki yüz otuz milyonu Müslüman, iki yüz on milyonu Brahmanist, yüz milyonu Putatapar, on milyonu Yahudidir. Kimlik cüzdanına Hristiyan yazılan her çocuğun Hristiyan olmadığını düşünürseniz bu sayıları biraz azaltabilirsiniz. Gene de, insanların tümüne yakın çoğunluğunun mutluluklarını gökte aradıkları görülmektedir.

Buna karşı, mutluluklarını, yaşadıkları yeryüzünde arayan bir azınlık var. Birincilere Spiritualist (Ruhçu), ikincilere Materyalist (Maddeci) diyoruz. Bu iki öğreti (Doktrin), yüzyıllardanberi çarpışmaktadır.

İnsanların ilk düşünceleri maddeci bir karakter gösteriyor. İçinde yaşadıkları dünyayı tanımaya çalışan, ilk ve son nedenleri araştırmaya başlayan insanlar, sorularını maddesel gerçeklerle karşılıyorlar. İlk düşünür sayılan Thales, İsâ'dan önce 600 yıllarında, ilk nedenin su olduğunu söylüyor. Öğrencisi Anaksimandros, ilk nedenin su olmayıp, dünyayı dört yanından kuşatan bir töz (Cevher) olduğu düşüncesindedir. Anaksimonadros'un öğrencisi Anaksimenes bu töze Kosmos adını takıyor. Anaksimenes'e göre Kosmos bütün varlıkların anasıdır, her şey Kosmos'dan çıkmıştır.

Şu halde ilk düşünceler maddecidir. Maddecilik, tarih sırasına göre, insan kafasında, ruhçuluktan önce gelmektedir.

Ruh kavramını ilkin ortaya atan, yukarda tarih sı-

rasına göre üçüncü düşünür olarak saydığımız, maddeci düşünür Anaksimenes'dir. Ancak Anaksimenes ruhu bir madde olarak düşünmüştür. Anaksimenes, bir hava (madde) olan ruhumuz bizi nasıl canlı kılıyorsa evreni de öylesine bir hava canlı kılar, demektedir. Ruh deyimi, bu düşüncede canlılık kavramını taşımaktadır. İnsanı canlı kılan nasıl bir ruhsa, evreni de canlı kılan öylesine bir ruhtur. Ama bu ruh havadır, bir maddedir. Öylesine maddede bir canlılık vardır. Ana maddenin (Hava'nın) canlı olması gerekir. Böylelikle insan düşüncesinde canlı maddeyle cansız madde ayırımı ilk olarak yapılmakta, maddenin canlı olması gerektiği ilk olarak belirtilmekte, günümüze kadar sürüpgelen nitelikleriyle —ama birleşik olarak— ruh ve madde kavramları ilk olarak ortaya atılmaktadır. Anaksimenes, ruh kavramının olduğu gibi madde kavramının da babası sayılmalıdır. Ruh'la maddenin düşünsel mâcerası böylece başlamaktadır.

Günümüz düşüncesine kaynaklık eden Antikçağ Yunan düşüncesinde beş ana düşünce vardır:

1 — Herakleitos (540-475) ana düşüncesi.
2 — Parmenides (539-469) ana düşüncesi.
3 — Protagoras (485-411) ana düşüncesi.
4 — Anaksagoras (500-428) ana düşüncesi.
5 — Leukippos (450 yıları) ana düşüncesi.

Günümüz düşüncesi, birbirlerini etkileye etkileye gittikçe gelişerek, bu ana kaynaklardan gelmektedir.

Büyük soru şudur: Hem varolmak (Madde), hem de varolmamak (Ruh), nasıl olabilir?

Herakleitos ana düşüncesi bu soruyu şöyle karşılamaktadır: Olmak ve olmamak, aynı anlamdadır, aynı şeydir. Eğer bunlar aynı şey olmasalardı, değişerek birbirleri olamazlardı. Yaşama fırtınasında varlık durmadan yokluk, yokluk durmadan varlık olmaktadır. Evren, varolmakla yokolmanın sonsuza kadar birbirlerini kovalamasıdır. Her şey, ancak, karşıtların kavgasından doğar. Hava ateşin, ateş havanın ölümünü içinde taşır; bir başka deyişle, ateşte havalık, havada ateşlik vardır. Her

şey sonsuz olarak değişmektedir. Olmakda olmamak bulunduğu gibi, olmamakda olmak vardır. (Bu ana düşünce, gelişe gelişe, Hegel (1770-1831)'i, Karl Marx (1818-1883)'ı doğuracaktır).

Parmenides ana düşüncesi bu soruyu şöyle karşılamaktadır: Ne varlık yokluk, ne de yokluk varlık olamaz. Yokolan varolamayacağı gibi varolan da yokolamaz. Değişirlik bir kuruntudur, duygularımızın aldatısıdır. Gerçek olan değişmezlik'tir ki buna aklımızla varmaktayız. Gerçeğe akıl yoluyla varılır. Gerçek olan varlıktır, yokluk yoktur. (Bu ana düşünce, gelişe gelişe, Spinoza (1632-1677)'yı doğuracaktır).

Protagoras ana düşüncesi bu soruyu şöyle karşılamaktadır: Varolan, ancak duyduğumuz şeylerdir. Duymadığımız şeyler bizim için yok demektir. Duygularımızın dışında başkaca bir bilgi olamayacağı için varlığın mı yokluktan çıktığı, ya da yokluğun mu varlıktan çıktığını araştırmak boşunadır. Bildiğimiz ve bilebileceğimiz tek gerçek varlığımızdır. İnsan, kendisi için erişilebilecek tek şeyle, kendisiyle yetinmelidir. İnsan, her şeyin ölçüsüdür. (Bu ana düşünce, Kant (1724-1804)'ı, Fichte (1762-1814)'yi doğuracaktır).

Anaksagoras ana düşüncesi bu soruyu şöyle karşılamaktadır: Hiçbir şey yoktan gelmez, hiçbir şey yok olmaz. Ölüm olmadığı gibi doğum da yoktur. Doğum yerine birleşmek, ölüm yerine ayrılmak denmelidir. Değişirlik görünüştedir, öz değişmez. Cansız olan maddeler sonsuz sayıda, sonsuz küçüklüktedir. Bu maddeleri canlandıran ruh (Zihin, l'esprit)'dur. Ruh, maddenin dışındadır ve sonsuza kadar ondan ayrı kalacaktır. (Bu ana düşünce, Bergson (1859-1941)'u doğuracaktır).

Leukippos ana düşüncesi bu soruyu şöyle karşılamaktadır: Hiçbir şey plânsız meydana gelmez. Her şey, bir nedenden ötürü zorunlu olarak meydana gelir. Varlık kadar, yokluk da vardır. Yokluk, varlığın zorunlu koşuludur. Varlığı, sonsuz sayıdaki maddeler meydana

getirirler. Bu maddeler bölünmez (Atoma) niteliktedir. Hareket, ruh nedeniyle meydana gelmez, maddelerin özlerinde vardır. Atomlar, özlerindeki zorunluktan ötürü, sürekli bir hareket içindedirler. Atomlar, birleşerek ya da ayrılarak, eşyanın meydana gelmesini ya da yokolmasını sağlarlar. Evrenin yasası zorunluk'tur. Raslantı (Tesadüf) diye bir şey yoktur. İnsanlar, raslantı sözünü, nedenini bilmedikleri olaylar için ve nedenini bilmediklerinden ötürü uydurmuşlardır. (Bu ana düşünce, hemen bütün maddecileri, Fransız ansiklopedicilerini, Auguste Comte'u (1798-1857), Herakleitos ana düşüncesiyle birleşerek Karl Marx'ı doğuracaktır).

Anaksimenes'in ortaya attığı madde ve ruh (Başka deyimlerle: Varlık ve yokluk, doluluk ve boşluk, akıl ve bilinç, obje ve süje, olmak ve olmamak) kavramları üstünde yükselen bu beş ana düşünce, birbirlerini etkileye etkileye, ruhçuluk düşüncesiyle maddecilik düşüncesini, karşıt iki düşünce olarak, doğuracak ve geliştirecektir. İlk büyük maddeci Demokritos (460-360)'dur. Ona göre evren, atom adını verdiği çok küçük maddelerin bir birleşimidir. Ruh da, bir atom yapısı, bir madde yapısıdır. İlk büyük ruhçu Platon (427-347)'dur. Ona göre ruh, maddeden ayrıdır ve maddeyle ortak olan hiçbir yanı yoktur. Madde ölümlüdür ama, ruh ölümsüzdür. İyi insan ölür ama, iyilik ölmez. Ruh, sürekliliğinden ötürü, maddeden çok daha gerçektir. Ruh, maddeden önce vardır ve maddeden sonra da varolacaktır.

Ruhçuluğun gücü on altıncı yüzyıla kadar sürmüştür. Rönesansın getirdiği bilimsel gerçekler, doğa bilimlerindeki ilerlemeler, pek çok yeni keşifler, ruhçuluğu tahtından indirdi. Bir zamanlar bütün bilinmezlerin nedeni olan ruhçuluk, bilinmezler birer birer bilinmeye başladıkça, bir hayli geriledi. Dünyanın altı günde yaratıldığına inanmak kolay değildi artık. Dünyanın yuvarlak olduğu, hem kendi çevresinde, hem de güneşin çevresinde döndüğü, gökteki öteki yıldızlardan hiçbir başkalığı

bulunmadığı anlaşılınca ruhçuluğun bütün varsayımları birer birer dökülmeye başladılar. Leukippos'la Demokritos'un düşüncelerinde varsayılan atom, bilimsel bir temele oturtularak insanın egemenliği altına girdi. Bilim, maddeyle enerjinin durmadan biçim değiştirdiğini, hiçbir zaman yok olmadığını gösterdi. Kimya, cisimlerdeki nitelik değişmelerinin nicelik değişmelerinden ileri geldiğini tanıtladı. Jeoloji, canlı sayılanla cansız sayılan arasında hiçbir sınıf bulunmadığını kanıtladı. Bütün bunlar, ruhçuluğun at oynattığı alanı bir hayli daralttılar.

Buna karşı maddecilik, olumlu bilimle elele vererek, aynı oranda genişlemiş bulunuyor. Maddelerin özlerini değiştirmek isteyen eski Simyacıların düşünceleri artık gerçekleşmiştir. Bugün, maddelerin özleri değiştirilebilmektedir, bunun için de hiçbir ruhun yardımı gerekmiyor. Fosfor elde etmek için bir alüminyum çekirdeğini parçalamak yetmektedir. Işığın birleşimi gerçekleşmiştir. Ruhçuların pek yararlandıkları doğal sıçramaların nedeni, Max Planck'ın Quanta fiziği ile açıklanmıştır. Birçok bilinmezleri buldunuz ama, mutlak gerçek'i hiçbir zaman bulamayacaksınız... Maddecilerse bu soruya şu karşılığı veriyorlar: Mutlak gerçek, mutlak gerçeğin bulunmadığıdır. Mutlak gerçek diye bundan başka bir gerçek yoktur. Bütün gerçekler görece (İzafî)'dirler. İstatistik gerçekler, yaklaşık gerçekler vardır.

Bununla beraber, bilinmez henüz bütünüyle açıklanmış değildir. Günün birinde bu açıklama yapılabilecek midir?.. Maddeciler, bu soruyu da şöyle karşılamaktadırlar: Elektrikle çözümleme ve dokunumla çözümleme yöntemleri, daha şimdiden, doğa'nın yaptığı birçok bileşimlerin yapılabilmesine yetmektedir. Kauçuk, petrol, şeker, yağ gibi sayısı her gün biraz daha artan birçok bileşimleri yapabiliyoruz. Mâden, bitki ve hayvan organizmaları içinde kimyasal bileşimler yapan doğa, ustamızdır. Ustadan pek çok şeyler öğrendik. Daha da öğre-

neceğiz. Kauçuğu yapan bilgi, daha öteslni de yapacaktır elbet. Çünkü bütün maddeler arasında kimyasallık bakımından hiçbir ayrılık yoktur. Evrende cisim olarak ne varsa, sentetiktir. Bu gerçeği bildiğimiz gibi, o cisimlerin kimyasal değerlerini de bilmekteyiz. Mesele, bunu yaptığımız gibi, şunu da yapabilmemize kalmıştır ki, bu iki olanak arasında bilimsel mantık bakımından hiçbir çelişmezlik yoktur. Bundan başka, uygulanması evrensel olan bütün yasaları (Kanunları) formüllere bağlamış bulunuyoruz. Bu yasalar, herkesin de bildiği gibi, pratikle doğrulanmışlardır. Bu doğrulanmış yasaların çözemeyeceği hiçbir istatistik ya da yaklaşık gerçek olamaz.

Göğe bakan dürbünlerimizin objektiflerinin kalınlığı beş metreyi buldu. Bu kalın camlı gözlüğümüzle, her an, güneşten, dünyamız gibi birçok dünyaların kopmakta olduğunu görüyoruz. Gözlüğümüzün camı kalınlaştıkça gördüklerimiz artmaktadır. Unutmayınız ki, gözlüğümüzün camı her gün biraz daha kalınlaşıyor. İyi ama sonunu görebilecek misiniz? diyenlere şunu da hatırlatalım ki, baktığımız yer sonsuzsa, bilimsel mantık bakımından gözlük camımızın da sonsuz olmaması için hiçbir neden yoktur.

KUTSAL MATEMATİK

İsâ'dan önce 520 yılında Güney İtalya'dayız. O zamanlar bu ülkeye Büyük Yunanistan deniyor. Kroton kentinde yıldızlı, sıcak, sessiz bir gece... Büyük bir tapınağın taraçasında, dokunaklı bir ses konuşuyor. Dinleyenler arasında kendinden geçenler, bayılanlar, letarjiye tutulanlar var. Kocaman neft lâmbaları, taraçanın ortasındaki Persephone heykelini aydınlatmaktadır. Öğrenciler, uçsuz bucaksız bir mutluluk denizinde yüzüyorlar. Dokunaklı ses, usta öğretmen Pythagoras (Fisagor,

İ.Ö. 580-504)'ın sesidir. Öğrettiği de şudur: Evren, bir sayı uyumudur.

Pythagoras, gizli bir din okulu kurmuştur. Öğrencilerine ahlâk, siyaset ve din öğretmektedir. Bu bilimlerin tümüne Mathemata'lar adını veriyor. İlk anlamı, *insan bilgisinin tümünü kuşatan* demek olan *Matematik* sözcüğü de buradan gelmektedir.

Pythagoras'cılığın kaynaklarını araştırınca, üç büyük bilgi sistemiyle karşılaşıyoruz:

1 — Pythagoras'cılık, bir yandan Orphik bilgi sistemine dayanmaktadır. Orphisme, İ.Ö. VI. yüzyılın ortalarında Yunanistan'da yayılan bir dindir. Mitolojik şarkıcı Orpheus'a bağlanan bu din; evren birliğini, evrendeki bütün varlıkların birbirleriyle olan yakınlıklarını ve bu varlıkların birbirlerine dayanmaları gerektiğini öğretmektedir. Orphisme, ruhun göçtüğüne, bedenden ayrılan bir ruhun yeniden insan ya da hayvan bedenlerinden birine girdiğine inanır. Orphikler, bu yüzden, et yemezler, ruhlarını ileride süreceği göksel yaşamaya alıştırmak için her türlü beden mutluluklarından uzak yaşarlar. Tanrıları, mitolojik Dionysos'tur. Mitolojik inanca göre Dionysos, yeraltı dünyası Tanrısı Persephone'la Zeus'ün oğludur. Bitkileri besler, meyveleri oldurur; insanları sarhoş eder, coşturur, eğitir. Üzüm yetiştirmesini, tarla bakımını öğretir. Büyük İskender, Hindistan'ı ele geçirdiği zaman (İ.Ö. 327) yeni bir Dionysos'un sözü ediliyordu. Hindistan Dionysos'u adıyla anılan bu Dionysos, söylentilere göre, Doğu ülkelerine kendi tapımını ve böylelikle de Hellen kültürünü yaymış (Eckart Peterich'in Yunan Mitolojisi, Dionysos bölümü).

Pythagoras'cılık, Orphisme'in bütün bu inançlarını, ilkelerini benimsemiştir.

2 — Pythagoras'cılık, bir başka yandan Buddisme bilgi sistemine geniş ölçüde bir yakınlık göstermektedir. Tek ve çift dualisme'i, ruhgöçü (Tenasüh), et yememek, bekârlık, sert bir düzene bağlanarak birlikte ve top-

luca yaşamak, kendi kendini yoklamak (Nefis murakabesi), derin düşünmek (Méditation), bütün insanlara karşı iyilikçilik, doğruluk, bağlılık, adâlet her iki sistemin ortak nitelikleridir. Kimi yazarlar, bu açıdan bakarak, *aydınlanmış* anlamına gelen *Budda* sözcüğüyle *gizlilikleri bilen* anlamına gelen *Python (Pythagoras)* sözcüğü arasında bir birliktelik bulacak kadar ileri gitmişlerdir. Ancak, benzerliklere iyice bakılırsa, bu ilkelerin aşağı yukarı Orphisme'de de bulundukları görülmektedir. Budda'yla Pythagoras aynı yüzyılda yaşamışlardır. Tarihçiler, aralarında, tarihsel bir ilgi kuramıyorlar.

3 — Pythagoras'cılık, bir yandan da eski Mısır Hermetisme'ine dayandırılmaktadır (Edouard Schuré, Les Grands İnitiés, Pythagoras bölümü). Bu açı, bir bakıma, Orpheus-Budda-Pythagoras birlikteliğini çözebilecek bir açıdır. Eski Memphis tapınaklarının öğretisi olan Hermetisme'in kurucusu, İ.Ö. 3000 yıllarında yaşadığı sanılan Terzi Hermes'dir. Söylentiye göre, Sisam'lı genç Pythagoras bir görevle Mısır'a gönderilmiş. Oysa bir yolunu bulup Memphis tapınağına girerek yirmi yıl çile çekmiş, bütün derecelerden geçerek Hermetisme'in sırlarını öğrenmiş. Otuz iki yıl süren bir yokluktan sonra vatanına dönmüş, önce Delf tapınağına yerleşerek dört derece üzerinden kurduğu tarikatını yaymaya başlamış. Hermetisme, bilindiği gibi, Varlıkbirliği (Vahdeti vücut) kuramıyla, Çıkış ve Dönüş (Sudûr ve Uruç) kuramının ilk tohumlarını atmaktadır. Her iki kuramın da ortak özeti şudur: Her şey, bir şeydir. Her şey, bir şeyden çıkar ve gene o bir şeye döner.

Ayrıca, Fizikçi Anaksimandros'la Din bilgini Ferekydes'in de öğrencisi olduğu bilinen Pythagoras'a göre ilk ilke (Arché) sayı'dır. Eşya, duyulur hâle gelmiş olan sayılardır. Bilimin amacı, her varlığı karşılayan sayıları bulmaktır. Örneğin, akıl belli bir sayıdır, ruh belli bir sayıdır, adâlet belli bir sayıdır. *Evren, bir sayı uyumudur.* Doğadaki bütün karşıtlıkların kökü, Bir'le

Çok arasındaki karşıtlıktır. Oysa, salt (Mutlak) Bir, ne tek, ne de çifttir; hem tek hem de çifttir. Bir başka deyişle, Salt Bir, teklikle çiftlik birlikteliğidir. İlk varlık olan Bir, noktadır. Nokta, hareket ederek çizgi; çizgi, hareket ederek satıh; satıh, hareket ederek cisim olmuştur. Şu halde her başka cisim, bir başka sayının karşılığıdır. (Sayıca değişmelerin nitelikçe değişmeleri doğurduğunu bulan çağdaş bilimin de aşağı yukarı bu kanıda olduğunu hatırlayınız).

Bu görüş, katıksız maddeci bir görüştür. Çünkü Pythagoras'a göre salt Bir, maddedir. Bu düşünceye göre ruh da, bir madde ürünüdür. Çünkü Pythagoras'a göre duyum, idrâk, zekâ cisimden çıkmaktadır (Emanatisme).

Pythagoras'ın gizli din tarikatına girmek pek zordur. İsteklinin erdemli, akıllı, ağırbaşlı, sır saklayabilecek bir yapıda bulunması gerekir. Önce, istekliye belli etmeden uzun ve gizli bir soruşturma yapılır, sonra da istekli, bir dağ başına götürülerek sınavlardan geçirilir. İstekli, ıssız dağ başında, bir gece geçirmek zorundadır. Bu sırada istekliyi korkutmak için birçok araçlara başvurulmaktadır. Korkmadan dayanabilmesi isteklinin irâdesini gösterecektir. Daha sonra düşünsel sınavlar başlayacak, isteklinin bilgisi ve görgüsü yoklanacaktır. Örneğin bir yuvarlağın içine çizilen bir üçgenin ne demek olduğu sorulmaktadır. Yeter karşılık alınınca da alaylar, takılmalar, küçümsemeler başlar. İsteklinin bütün bunlara ses çıkarmadan göğüs gererek irâde gücünü tanıtlaması gerekir. Hermetisme sınavlarının sâdeleştirilmiş biçimleri olan bu sınavlardan başarıyla sıyrılabilen istekli, Noviciat adı verilen ilk dereceye alınabilir.

Pythagoras, ilk derecede; öğrencilerine hemen hiçbir şey öğretmemekte, sadece onları dilediği biçime hazırlamak için yoğurmaktadır. Düşüncesine göre, önce, gençlerdeki sezgi (Intuition) yeteneğini geliştirmek gerekir. Daha sonra onlara ana-baba ve dost sevgilerini, bu sevgiler aracılığıyla da Tanrı sevgisini aşılamak yoluna gi-

dilebilir. Bu aşılamada müzikten de yararlanılır. Genç öğrenciler, her sabah ve her akşam, şu şarkıları dinlemektedirler: Ölümsüz Tanrılara dön, kendini eşsiz aşklara bırak, inanını koru... Bil ki, çeşitli uluslarda ve çeşitli dinlerde çoğaltılmış görülen Tanrılar, tektir. Evrenin tek Tanrısı vardır. Hepsine hoşgörüyle bak, ama gerçeğin ne olduğunu da bil... Gizlilik âleminde bütün dinler birleşirler.

Sır, söylenmemiştir. Oysa körpe kafalar o sırra belki de kendiliklerinden varabilecek bir biçimde hazırlanmaktadır. Öğrenci, Tanrının ruhunu kendi ruhunda görmeye başlamıştır. Elinde, Heptakord adı verilen yedi telli bir saz vardır. Bu yedi telli sazdan yedi ses çıkmakta, bu yedi sesten de yedi gizli ses birleşimi elde edilmektedir. Yedi ses birleşimi, ışığın yedi rengini, yedi gezegen yıldızı, varlığın yedi biçimini karşılamaktadır. Eğer insan ruhu, bu yedi sesle akord edilir, uyumlu kılınırsa ruhunuzdan dinleyeceğiniz şarkı, gerçeğin şarkısı olacaktır.

İkinci derecede öğrenci, sayılar bilimiyle karşılaşmaktadır. İlk derecede ortalıkta görünmeyen Pythagoras, ikinci derecede yüzünü göstererek öğretmenliğe başlayacaktır. Öğrencinin ikinci dereceye yükseldiği güne, Altın gün denilmektedir. Kutsal ve gizli sayılar biliminde sayı, soyut bir varlık değil, mutluluğumuzu sağlayacak Kutsal bir anahtardır. Kutsal sözler gibi, Kutsal sayılar da eski Mısır ve Asya tapınaklarından gelmektedirler.

İnsanlar Bir'le sayar, Bir'le düşünürler. Bir, insanla Tanrı arasında ortak bir ilkedir. Bir, bilen'le bilinen'i, düşünen'le düşünülen'i birleştiren ortak bir ölçüdür. Peki, bu ortak ölçünün öbür ucu niçin görünmüyor?.. Onu görebilmek için onunla birleşmek gerekir. (Aynı sonuca varan Hermetisme'i ve İslâm mistikliğini hatırlayınız). Ona benzemeye çalışarak ona yaklaşılabilir. İnsan, eşya gibi edilgin (Münfail) değil, onun gibi etkin (Fâil) olmalıdır. İnsan, kendisini böylesine yüceltmek için ça-

lışmalıdır. (İnsanca ölümlü, Tanrıca ölümsüz olmak da elimizde... diyen Hermes'i hatırlayınız). Bir, erkek bir ilkeyle dişi bir ilkenin birleşimidir. (Orpheus da şu mısraı söylüyor: Tanrısal karı ve koca olan Zeus...). Gücünüz yeterse sonsuz âlemleri idrâkinizle kucaklayınız, orada bulacağınız şey şu olacaktır: Yaratıcı düşünce ve o yaratıcı düşünceyle sarmaşdolaş ruh, can (L'âme) ve ben... Evrenin her yönünde raslayabileceğiniz bu üçlükle, o üçlüğün ilkesi olan teklikten başka bulabileceğiniz hiçbir şey yoktur. Evrensel üçleme, Tanrısal birliktelik (Vahdet) içindedir.

Pythagoras'ın beden, can (L'âme), ruh (L'Esprit) üçlemesi Hind'in Brahma-Vişno-Siva üçlemesine uygun olduğu gibi, Hristiyanlığın Baba-Oğul-Ruhulkudüs üçlemesini hazırlamıştır (Teslis). Bu üçlüğün ortak ilkesi de Hermes monoteisme'inin buluşu olan Teklik'tir. Teklik, üçlüğü özetlediği gibi, üçlükle birleşerek dörtlük görünüşünde de bulunabilir. İşte Pythagoras'ın sayılar biliminin ana ilkeleri bu ilk dört sayıda toplanmaktadır. Öteki sayılar, bu dört sayının birbirleriyle çarpılması ve toplanması sonunda elde edilebilirler. Örneğin kutsal yedi, üçle dördün toplanmasından meydana gelir ve insanın Tanrıyla birliğini belirtir. Kutsal on, ilk dört sayının toplamına eşittir ve Tanrılığın sürekliliğini anlatmaktadır.

Pythagoras da, ustası Hermes gibi, dünyanın güneşin çevresinde döndüğünü biliyordu. Değil sadece dünyanın, güneşten kopan bütün gezegenlerin güneşin çevresinde dönmekte olduklarını biliyordu. Durgun yıldızlardan herbirinin de bağımsız bir güneş topluluğu olduğunu, onların da bizim güneş topluluğumuzun yasalarına bağlı bulunduğunu, en küçük varlıkların bile bir güneş topluluğundan farksız olduğunu ve aynı yasalara göre yaşadıklarını biliyordu. Ancak bu bilgiler, yaygın bilgiye aykırı bulunduğundan bir sır olarak titizlikle saklanmış, yazıya geçirmek şöyle dursun, kulaktan kulağa fısıldamakla yetinilmiştir.

Yüzyıllarca sonra, on dördüncü yüzyılda bir Meister Ekchart çıkacak: İnsan, küçük bir Tanrıdır. Tanrı, her otta, her canlıda bütünüyle yaşamaktadır, diyecektir. On dokuzuncu yüzyılda bir Claude Bernard çıkacak: Her yaratık, evrendeki uyumun bir parçasıdır. Bir hayvanın yaşaması, evrendeki topyekûn yaşamanın bir parçasından bir başka bir şey değildir, diyecektir. Yirminci yüzyılda bir James Jeans çıkacak: Evren, matematik bir düzendir, diyecektir. Ve Giordano Bruno, tarihsel görevleri akıllıların karşısına dikilmek olan ahmaklar sürüsünce, 1600 yılında, Roma meydanında yakılmadan önce şu sözleri söyleyecektir: Tanrısal gücün, sonsuz dünyalar yaratabilecekken, sınırlı bir dünya yaratmakla yetinmiş olduğu düşüncesini gülünç buluyorum. Pythagoras gibi ben de, dünyamıza, ay ve gezegenler ve sonsuz sayıdaki yıldızlara benzeyen bir yıldız gibi bakıyor, bütün bu cisimlerin başlıbaşına birer âlem olduklarını kabul ediyorum.

BÜYÜK AYDINLIK

Karanlıkta koşuşan insan sürüleri, Işığın gücünü, Mısır topraklarında sezdiler. İlk insandan günümüze kadar gelen sürenin yarısı geçmiş bulunuyordu (İ.Ö. 15000). Mısırlı Tanrılar, artık yönetici yetkilerini Işık'tan almaya başlıyorlardı. Yüce Tanrı Ra, doğan güneş demekti. Egemen sınıfların Tanrısı Amon, kuyruğuna doğan güneş'i takarak güçlenmeye çalışıyordu. Adı, Amon-Ra olmuştu. Ezilen sınıfların Tanrısı Aton (Tüm ışık), onun karşısına dikilmekte gecikmedi (İ.Ö. 1365). Işık-Tanrı'ya şarkılar yazılıyordu: Sen ki, eşyânın oluşu sırasında yaşamaktaydın ey canlı Aton, ışığın, yarattığın âlemin son uçlarına kadar bütün ulusları kucaklıyor...

Daha sonra Zerdüşt doğdu (İ.Ö. 1000). İran toprakları üstünde Işığın diyalektiği başlıyordu. Tanrı, artık kişisel nitelikleri olan bir varlık değil, bir Düşünce'ydi. Gücünü Işık'la belirten İyi Düşünce, gücünü Karanlık'tan alan Kötü Düşünce'yle savaşıyordu.

Düşünceleşen Işık'tan saçılan kıvılcımlar; Hind'i, Çin'i, Yunan'ı tutuşturdu. Aydınlanan kafalarda dindışı töresel düşünce akımları kaynaşmaya başladılar. Hind'de Mahavira, Gotâma; Çin'de Konfüçyüs, Lao Tzu; Yunan'da Pythagoras, Sokrates, Platon doğdu.

Büyük aydınlık yapı'nın kurucusu Platon (İ.Ö. 427-347), işte bu Işığın çocuğudur.

Işık, Platon'da da Düşünce'dir: İnsanlar, bir duvarın önünde zincirlenmişlerdir. Işığı görmüyorlar. Çünkü Işığa sırtlarını çevirmişlerdir. Gerçekler, insanların sırtlarıyla Işığın arasından geçmektedirler. İnsanların gördükleri bütün şeyler, gerçeklerin kendileri değil, duvarda beliren gölgeleridir. Bu insanları omuzlarından tutup zorla Işığa çevirseydik, önce gözleri kamaşacak, gerçeği göremiyeceklerdi. Ama sonra, yavaş yavaş gözleri Işığa alıştıkça, gerçek sandıkları gölgelerin asıllarını, asıl gerçekleri görmeye başlayacaklardır: İşte sevgili Glaukon, bu tasarımda, insan ruhunun akıl dünyasına çıkışını gör. Akıl dünyasının son sınırında İyi'nin İde'si vardır. Güçlükle görünür ama, bir kez görününce de iyi, ya da kötü her şeyin tümel nedeni olduğu kolaylıkla anlaşılır. Işığı ve Işık kaynağını yaratan da odur (Devlet, VII. 514 A ve sonrası).

Görüldüğü gibi, Platon da, bir Düşünce Tanrısı sonucuna varmaktadır. Bu Tanrı, iyinin ide'si olduğundan ötürü, soyut bir düşünce'dir. Ancak Platon'a göre görünen, elle tutulan maddeler gerçek değildirler, birer gölgedirler. Gerçek olan, soyut düşünce'dir, ide'lerdir. Maddeler, bu ide'lerin gölgeleri, kopyalarıdır: Böylece, bilinen şeylere gerçeği, düşünce'ye de bilmek gücünü veren İyi ide'sidir: Glaukon, bil ki, o, gerçekle bilimin nede-

nidir. Bilim ve gerçek ne kadar güzel olursa olsun, İyi ide'sinin onlardan ayrı ve güzellikte kat kat üstün olduğuna inanırsan aldanmazsın. Nasıl göz dünyasında ışıkla göz güneşe benzedikleri halde, güneş değillerse, akıl dünyasında da bilimle gerçek iyi'ye benzedikleri halde iyi değildirler. Çünkü iyi'nin özü çok daha yükseklerdedir. Işığın, görünen şeylere, sadece görünme gücü değil; doğma, büyüme, beslenme güçlerini de verdiğini bilirsin. Oysa Işığın kendisi doğuş ve oluş değildir. Onlar, iyi'den sadece bilinmiş olmak gücünü almakla kalmazlar, varlık ve özlerini de alırlar. Oysa iyi, varlık ve öz değildir. İyi, güçlülükte, varlık ve öz olmanın çok daha üstündedir (Devlet, 507 B ve sonrası).

Platon'a göre madde olarak güzel, hiç de gerçek değildir. Bir çirkine göre güzeldir ancak. Kendisinden daha güzelin yanındaysa çirkindir. Gerçek olan şey, güzel değil, güzellik'tir; başka bir deyişle güzel ide'sidir, güzel düşüncesi'dir. Değişmez olan bu olduğu gibi, sürekli olan da budur. Güzel kadın ölür ama, güzellik ölmez. Şu halde asıl gerçek olan, gölge ya da kopya maddeler değil, ide (Tümel düşünce kavramları)'lerdir. Duyulur âlem (Maddeler âlemi), ideler âleminin kopyasıdır. Nasıl bu görünen âlemde, hiç yetkin olmayandan en yetkin olana kadar bir varlıklar derecesi (Evren) varsa, anlaşılır âlemde de (Akıl) böylesine derecelenmiş ide'ler vardır. İdeler birbirlerine daha yüksek derecede olan idelerle, bu sonuncular da kendilerinden daha yüksekleriyle, bağlanmışlardır. İdeler, sürekli genelleşmeyle çoğalarak en tepeye, sonuncu, en yüksek, en güçlü ideye kadar çıkarlar. En yüksek ide, bütün sistemi kuşatan İyi (Le bien)'nin idesidir.

Büyük aydınlık yapı böylelikle kurulur: Şunu bil ki, Phaidros, ölümsüz denilen ruhlar, göğün en yüksek noktasına varınca dışarıya çıkarlar. Kubbenin tepesinde dururlar. Kubbe, onları da, kendisiyle beraber döndürmeye başlar. O zaman, gök kubbesinin dışındaki gerçekler

bütün gerçekliğiyle görünür. Şimdiye kadar yeryüzünün hiçbir ozanı bu gök ötesi bölgeyi şakımamıştır Phaidros, bundan öte de hiçbiri onu gereği gibi şakıyamayacaktır. Renksiz, biçimsiz, dokunmak istesen varlığıyla yokluğu belirsiz gerçek, ancak ruhu yöneten aklın görebileceği gerçek, asıl bilginin yurdu olan gerçek, işte o bölgede olan budur. Ölümsüz ruhlar, kendilerine yaraşan besini, asıl gerçekliği, böylece görerek rahatlar, mutlu olurlar. Ruh, kubbeyle birlikte dönerken, öz doğruluğu görür, bilgeliği görür, bilgiyi görür. Oysa gördüğü ne oluş halindeki bilgidir, ne de şimdiki yaşayışımızda varlıklar adını verdiğimiz şeylerdeki başkalıklara göre başka başka olan bilgi... Gördüğü, salt ve gerçek Bilgi'dir (Phaidros, 246 E ve sonrası).

Gerçeği aramayan iki varlık var: Tanrı ve bilgisiz insan... Birincisi tam içinde, ikincisi de tam dışında bulunduğundan ötürü bu her iki varlık da gerçeğin farkında değildir. (Başlangıç ve son aynı noktada birleşirler, diyen Herakleitos'u hatırlayınız). Yukardan gelen Işık'la aydınlanmış olan insan, gerçeğin tek araştırıcısıdır (Philosofia). İdeler, bir mekân içinde olmadıklarından, bize dışardan gelmezler. Onlar, önceden, zihinlerimizdedirler. Dışardaki maddesel bölgeler bizlere onları hatırlatarak, onları uyandırırlar. Bu yüzdendir ki, bilgilerimizi, duyularımız yoluyla, maddelerden aldığımızı sanmaktayız. Bu bir kuruntudur. Gerçekte, maddeler, evrensel akıldaki örneklerine göre biçimlenmişler, sonra da, bizlere görünerek, zihinlerimizde uyuyan asıllarını uyandırmışlardır. Niçin?.. Çünkü gerçek olan, süreklidir, kalıcıdır. Sürekli ve kalıcı olanlarsa, maddeler değil, sadece düşüncelerdir.

Platon'un neresine bakarsanız bakın, orada, Sokrates'in ana temalarını bulursunuz: Kimi yerde gelişmiş, kimi yerde değişmiş, kimi yerde karşılanmış olarak... Ben ebeyim, kendim doğuramam ama, doğurturum, diyen Sokrates ne doğru söylemiş (Theaitetos. 148 E ve sonrası).

Kendinden aşağıdaki kavramları yöneten, düzenleyen, bu en genel kavramın, İyi'nin özü nedir?.. Platon, Sokrates'in ağzından, bunu da açıklamaya çalışıyor: Önce şunlar üstünde anlaşalım Protarkhos. İyilik, yetkin olmalıdır, kendi kendine yeter olmalıdır. İyilik üstüne söylenmesi gerekli olan şey, her akıllı insanın onu aradığı, onu istediği, onu elde etmeye çabaladığıdır. Akıllı insanlar, iyilik getiren şeylerin dışındaki öteki şeylerin hiçbir çabaya değmediğini bilirler. İyilik, güzelliği kapsar ama, güzelliğe sığmaz, ondan da yüksektir. Çünkü güzelliğin ölçüleri, iyiliği biçimlendiremez. İyilik'te, güzellik ölçülerinin dışında da, ölçüler vardır. O halde iyiliği, tek düşüncenin yardımıyla kavrayamazsak, üç düşüncenin yardımıyla kavrayabiliriz: Güzellik, orantı, gerçek... Bu üç ideye tek bir ideymişler gibi bakarsak, iyiliğin özünü kavrayabiliriz (Philebos. 20 C, D ve 64 D, 65 A).

Mutluluğumuz, yukardaki Işığa doğru yükselmekle elde edilecektir: Bize en çok söz geçiren ruh çeşidimiz, aklımızdır. O, vücudumuzun tepesinde, bizi yeryüzünden, göklerdeki soydaşlarımıza doğru yükselten ilkedir. Çünkü biz, toprağın değil, göğün bitkisiyiz. Bu yüzdendir ki insan, kendini tümüyle tutkularına verirse, bütün gücüyle isteklerini doyurmaya uğraşırsa düşünceleri de ölümlü olur. Sadece ölümlü yanını geliştirmiş olacağından, kendisinde, ölümlü olandan başka hiçbir şey kalmaz. Oysa insan, kendini bilgeliğe verir, ölümsüz düşünceleri (Çünkü ölümsüz olan sadece düşüncelerdir) izlemek yetisini geliştirirse, gerçeğe ulaşarak ölümsüzlüğe katılır. Kendindeki yüceliği böylelikle korumuş olan insan, mutluluğu elde eder. Bir şeyi korumanın yolu tektir: O şeyi kendine yaraşan besinlerle, hareketlerle beslemek... İçimizdeki yüceliğe, ölümsüzlüğe uygun hareketler, evrenin düşünceleriyle onun yuvarlak hareketleridir. Herkes kendini buna uydurmalı. Bu da, düşünen'i düşünülen'e, ilk özüne uygun bir biçimde, benzetilerek başarılabilir (Timaios. 90 A ve sonrası).

Ya haz?.. Ona büsbütün mü sırtımızı çevirmeliyiz? Platon bunu da tartışıyor: Philebos, hazzın, bütün canlıların gerçek amacı olduğunu savunuyor. Haz, canlı varlıklar için bir İyiliktir, diyor. Oysa Sokrates, İyiliğin varlığında hazdan çok bilgeliğin payı bulunduğunu söylemektedir. Önce şunu çözmeliyiz Protarkhos, ne haz, ne de bilgelik, bir başlarına, herkesin özlediği üstün bir İyilik değildirler. Şurası bir gerçektir ki, aradığımız İyiliği, hazla bilgeliğin birbirlerine güzelce karıştığı bir yaşayışta daha açık görebiliriz. Önümüzde iki çeşme var. Biri haz çeşmesidir ki, bal akıtır. Öbürü bilgelik çeşmesidir ki, sert ama iyi edici bir suyu vardır. İşte, sularını, birbirlerine, elimizden geldiği kadar iyi karıştırmamız gereken iki çeşme bunlardır sevgili Protarkhos (Philebos. 60 A ve sonrası).

Zerdüşt'ün ışığından alevlenen Platon'un Büyük Aydınlığı, Müslüman ve Hristiyan, bütün bir Ortaçağı tutuşturacaktır. Mısır'ın güneşi ne yakıcıymış meğer: Ne olursa olsun, öyle sanıyorum ki, bu sanata diyalektik demekte haklısın Sokrates... (Phaidros. 266 D).

KARDEŞLİK BAHÇESİ

Mutluluk duymadan yaşayanlar budalalardır, diyordu Demokritos. Genç Epikuros bu sözü iyice bellemiş olmalı. Demokritos yüz yaşında öldüğü yıl, Epikuros (İ.Ö. 341-270) on dokuz yaşındaydı. Tanrı korkusuyla ölüm korkusunun büsbütün serseme çevirdiği insanların, büyücülük eden annesinden titreye titreye nasıl yardım dilediklerini de hemen her gün görüyordu. Bir ara, Platon'un satın aldığı bahçıvan Akademos'un bahçesine (Akademi) gidip gelerek, Ksenokrates'in ağzından Platon öğretisini dinlemişse de bundan çabucak vazgeçmişti. Kuramsal bilimler onu ilgilendirmiyordu. İnsanlara gerekli olan tek bilimin, *mutlu yaşama bilimi* olduğuna inan-

mıştı. Bilimin görevi, insanları mutlu kılmak olmalıydı. Bunu sağlamak için de, mutluluğun engelleri olan o iki büyük korkuyla, Tanrı ve ölüm korkularıyla, koca bir geleneğe karşı koymayı göze alarak, savaşmak gerekiyordu. Şu güzelim dünyanın tadını çıkarmak dururken, şişirilmiş iki kuruntu yüzünden acı çekmek neden?

Genç Epikuros, Atomcu Leukippos ve Demokritos'a olduğu kadar, Hazcı Aristippos'a da çok şeyler borçlu olmalıdır. Aristippos, Epikuros'un ustaca biçimlendireceği mutlu yaşama biliminin babasıdır. Ona göre, Sokrates'in aradığı Mutluluk (Eudaimonia), en üstün iyi, tek sözle haz'dır. İnsanlar hoşlanmayı ararlar, hoşlanmayı isterler ve ancak hoşlanarak mutlu olabilirler. Hoş olmayan her şey kötüdür. Nereden gelirse gelsin, ne türlü olursa olsun bir anlık hazdır insanlığın dileği. Hazzın her türlüsü iyidir ve iyiliktir.

Bir açıdan bakarsanız, Epikuros'u, mutluluğu aramak gerektiğini ortaya atan Sokrates'in zorunlu sonucu sayabilirsiniz. Sokrates, insanların, erdeme erişerek mutluluğu elde edebileceklerini söylerdi. Sokrates'den yola çıkan Kynik'ler, örneğin Diogenes, çevresi yasaklarla sınırlanmış çekilmez bir yaşama biçimi getirmişlerdi. Onlara göre mutlu olabilmek için hemen hemen bütün isteklerden vazgeçmek gerekiyordu. İnsanlar, bu düşüncenin baskısı altında, sıkıntıdan bunalıyorlardı. Aristippos, ilk tepkiydi. İkinci ve büyük tepki de Epikuros'dur. Sokrates mutluluğu sağlamak için erdem mi arıyor? İşte Epikuros'un bulduğu en yüce erdem: Mutluluğa götüren araçların tam ve doğru olarak tartılması erdemi (Phronesis)... Bu erdemin tartısına vurursak, ortada ne Tanrı korkusu kalacak, ne ölüm.

Epikuros, Atina'da bir bahçe satın alıp okulunu kurduğu yıl, otuz beş yaşındaydı. Daha önce Sisam adasında ve Lâpseki'de öğretmenlik denemelerine girişmişti. Epikuros'un bahçesi, Platon'un bahçesine benzemiyordu. Kapıları ardına kadar açılmıştı halka. Sınıf, ırk, tür,

bilgi, yaş ayrılığı gözetmeksizin her isteyen buyurabilirdi. Bahçeye gelenlerin hepsi birbirleriyle kardeş sayılıyorlardı. Epikuros, tatlı tatlı konuşan pek sevimli bir öğretmendi. İnsanların gerçekten pek özledikleri yaşama sanatını öğretiyordu. Bahçeye kapılananlar, gerçek dostluğun olağanüstü sevinciyle mutluydular. Epikuros, onlara: Ölümden neden korkuyorsunuz? diyordu. Siz varken ölüm yoktur, ölüm varken de siz olmayacaksınız. Hiçbir zaman onunla karşılaşmayacaksınız ki... Ne etseniz birleşemeyeceğiniz bir şeyden korkmak budalalık değildir de nedir?

Epikuros'un üç yüzden çok yapıtı varmış. Bugün elimizde sadece birkaç mektubu var. Ne Çoktanrıcılık, ne de Tektanrıcılık, işlerine gelmeyen bu yapıtları saklardı. Saklayıp da ne edeceklerdi? Epikuros'un düşüncelerini bu mektuplarla ondan söz açan başka yapıtlardan öğreniyoruz. Mektupları, öğretisinin, çoğunluğun hoşuna gidecek bir ustalıkla kurulduğunu belirtiyor: Ölümün bizler için hiçbir şey olmadığını anlamaya çalış Menoikeos. Gelmesi değil de, beklemesi ürkütücü olduğu için ölümden korkan kimse ahmağın biridir. Çünkü o geldiğinde, karşısında bizi bulamayacağı için bize hiçbir acı veremeyecektir. Bilge, ölümden korkmaz. Nasıl yemeklerin bolluğundan değil de iyiliğinden zevk alırsak, yaşamanın da uzunluğundan değil, güzelliğinden zevk alırız. Ölüm gelecek diye acı çekmek en büyük aptallıktır. Madem ki mutluluğu elde edince her şeyi elde ediyoruz, öyleyse ilk işimiz mutluluğa erişmek yollarını aramak olmalıdır. O halde sana her zaman öğrettiğim ilkeleri güt ve kullan Menoikeos... (Menoikeos'a mektup).

Epikuros'un Menoikeos'a öğrettiğini söylediği bu ilkeler şunlardır: Aç kalmamak, susuz kalmamak, üşümemek... Bu durumda bulunan ve ilerdeki günlerde de bu durumda olacağını uman insan mutlulukta Zeus'le yarışabilir. Bütün erdemler hoş yaşamayı sağlamak içindir. İnsanın amacı Salt Sükûn halinde (Ataraksia) yaşamaktır. Bu sükûnu bozacak her türlü bağlılıklardan,

bu arada evlilikten ve devlet işlerine karışmaktan kaçınmalı ve dostlukla yetinmelidir. Övülecek tek bağlılık, dostluk (Kardeşlik)'tur.

Evreni Tanrılar yaratmamıştır. Çünkü: Durup dururken niçin yaratsınlar? Kendi kendilerine yeter oldukları halde evreni yaratmak işine neden girişsinler? En yüksek derecede mutlu bulunurlarken evreni yönetmek gibi ağır bir yükün altına niçin girsinler? Böylesine kötülüklerle dolu bir dünyayı neden yaratsınlar?

İlkin her sözcüğün anlamını incelemek gerekir Herodotos. O zaman diyebiliriz ki, hiçbir şey hiçten doğmaz, çünkü her şeyin kendine özgü doğurucu bir tohumu olmasaydı her şey, her şeyden doğabilirdi. Öte yandan da her gözden yokolan, yokluğa dönseydi bütün şeyler yokolurdu, çünkü gözden yokolan her şey ancak yoklukta karar kılabilirdi. Bundan çıkan sonuç şudur ki, dünya her zaman, şimdi olduğu gibi, var olagelmiştir ve şimdiden sonra da, şimdi olduğu gibi, var olacaktır. Dünya, maddelerden kurulmuştur. Bu maddelerin varlığını da duyumlarımız tanıtlamaktadır. Cisimlerden kimileri bileşiktir, kimileri de bileşikleri meydana getiren elemanlardır. Elemanlar, görünmez ve değişmez nitelikte bulunan atomlardır. Çünkü hiçbir şey yokluğa dönmediği gibi, bileşikler dağılınca onları meydana getiren varlıkların da varlıkta kalmaları gerekir. Dünya sonsuzdur. Çünkü her sonlunun bir ucu olması gerekir, dünyanın ucu bulunmadığına göre, sonsuzluğu açıktır, sonu olmadığına göre de, zorunlu olarak sonlu değil demektir. Atomların hareketinin başlangıcı yoktur. Çünkü atomlar boşluk kadar öncesizdir. Atomların hareketi sürekli ve sonsuzdur. (Herodotos'a mektup. Büyük Filozoflar Antolojisi. Mehmet Karasan çevirisi. İstanbul 1949. S: 59-68).

İsteklerimizden kimileri doğal, kimileri de gereksizdir Menoikeos. Doğal olanlardan kimileri sadece doğal, kimileri de zorunludur. Zorunlu isteklerimizden kimile-

ri yaşamak için, kimileri vücudumuzun rahatlığı için, kimileri de mutluluğumuz içindir. İsteklerimiz üstüne doğru bir bilgi, bizlere, istenenlerle istenmeyenlerin, vücudun sağlığıyla ruhun rahatlığını aradığını öğretmektedir. Mutlu bir yaşamanın amacı sadece budur. Bütün davranışlarımızın nedeni de, vücut acılarımızı olduğu kadar, ruh acılarımızı da önlemektir. Biz zevki, ancak yokluğunda acı duyduğumuz zaman ararız. Acı duymadığımız zaman ona ihtiyacımız yoktur. Bunun içindir ki zevk, mutlu bir yaşamanın gereğidir, diyoruz. Bize göre zevk, doğal iyiliklerin başında gelir. Zevkin bu gücü, karşımıza çıkan ilk zevke sarılmamızı gerektirmez. Çünkü birçok zevkler sonunda acı doğururlar. Acı doğuran zevkleri istemediğimiz gibi, zevk doğuran acıların başımızın üstünde yeri vardır. Bu acılar, o zevklerden üstündür elbet. Böylece ve aynı şekilde her acı bir kötülüktür ama, her acıdan kaçmak gerekmez. Her acıyı ve her zevki, yararı ve zararı bilgece gözden geçirilerek, değerlendirmeli. Gerçekten, birçok hallerde, iyikötü olduğu gibi, kötü de iyidir. Zevk en üstün iyidir dediğimiz zaman, ne sefihlerin zevklerini, ne de hayvanca hazları ileri sürmekteyiz. Bizi anlamayan bilgisizlerin suçlamalarına kulak asma. Bizim sözünü ettiğimiz, sadece, ruh rahatsızlığıyla beden acısının yokluğundaki mutluluktur. Bedenimiz acısız ve ruhumuz rahatsa, mutluyuz Menoikeos. İnsanı mutlu kılan, ne kıyasıya içme, ne tıka-basa yeme, ne cinsel sapıklıklar, ne de zengin sofralarını dolduran balıklarla etlerin sağladığı hazlardır. *İnsanı mutlu kılan; akla uygun ve sâde alışkanlıklar, arayacağımız ve sakınacağımız şeyleri iyice ölçebilen, ruha rahatsızlık veren yanlış inanışları söküp atabilen bir akıldır.* O halde bütün bu söylediklerimizin ilkesi, iyiliklerin en büyüğü olan Bilgelik'tir. Onu Felsefeden de üstün tutmak gerek. O, bütün erdemlerin kaynağıdır. Bu erdemlerse bizlere Bilgelik, Namus ve Doğruluk olmaksızın mutlu olunamayacağını öğretiyor. Bunlarsa zevksiz

elde edilemez. Gerçekten, bunlarsız mutlu bir yaşama olamayacağı gibi, mutlu bir yaşama olmadan da bunlar var olamaz (Menoikeos'a mektup).

Görüldüğü gibi, genç öğretmenimiz Epikuros, düşünce denizinde, Atomculardan - Hazcılardan - Baba Sokrates'den geliyor. Büyük Romalı Lukretius'ü, İngiliz Francis Bacon'u, Hobbes'u, Fransız Voltaire'i, Condillac'ı, Condorcet'yi, August Comte'u, Renan'ı yaratacak. Klâsik felsefelerin tümü gibi, evreni kendince düzenlemiş, kollarını kavuşturup onu seyretmekten başka yapacak hiçbir iş bırakmamıştır. Düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz:

1 — Maddecidir. Evrenin atomlardan meydana geldiğini söyler.

2 — Tanrıya inanır ama, O'nu evrenin hiçbir işine karıştırmaz.

3 — Mutluluğun engellerini Tanrı korkusunda, ölüm korkusunda, nesnelerin yapısı üstündeki yanlış tasarımlara bağlı olan budalaca ürküntülerde bulur. Bunlarla savaşır.

4 — Mutluluğu, olumsuz anlamda işler. Mutluluk, acının yokluğudur.

5 — Acının yokluğu olan mutluluğu, ruh durgunluğu (Mutlak sükûn, Ataraksia) halinde bulur. Buna da Bilgelikle ulaşılacağına inanır.

6 — Beslenme gibi zorunlu isteklerimizin giderilmesiyle yetinir. Zorunlu olmayan istekler yüzünden acı çekmemelidir.

7 — İyimserdir. Zorunlu isteklerimizin kolayca elde edilebileceğine inanır. Bu inancında çocukca bir saflık gösterir.

8 — Toplumsal ereği sadece Dostluk'tur. Başkaca hiçbir beraberliği istemez.

9 — İnsan toplumsal bir varlık değildir. Devlet, karşılıklı korunma gereğinden doğmuş, sözleşmeye dayanan yapma bir bağdır.

10 — Her bakımdan düzensiz bir toplumda bile kişisel mutluluk mümkündür. Zorunlu istekleri olan bir lokma bir hırkayla yetinen Bilge, topluma sırt çevirmiş, böylesine mutlu bir kişidir.

11 — Dogmatiktir. Ortaya attığı tezlere körükörüne inanılmasını ister. Hiçbir tartışmaya yanaşmaz.

Bütün bunlara karşı, düşünce zincirinde, var olması gereken bir halkadır Epikuros.. Onu kendi koşulları içinde değerlendirmemiz gerekir. Evrenin maddesel yapısını sezmiş bulunması, Tanrıyı evrenin hiçbir işine karıştırmaması, budalaca ürküntülerle savaşması, çağına göre, ileri adımlardır. Gerçek şu ki, başkalarına da öğütlediği kişisel mutluluğa kendisi erişmişti. Öleceği gün bir dostuna şöyle yazıyordu: Sana bu mektubu hayatın en son, ama en mutlu gününde yazıyorum dostum. Bağırsaklarımla kasığım, beni, katlanılmaz acılar içinde kıvrandırıyor. Oysa yapıtlarımla sözlerimden kalacak anıyı düşündükçe duyduğum sevinç, bana bütün bu acıları unutturmaktadır.

S T O A

Yirmi birinci yüzyıla yönelen çağımızda, yüzyıllardanberi izlediğimiz öğretilerden ne kaldı elimizde?.. Bugün, hiçbir gerçeğin sonsuz bir değer taşımadığını bilmekteyiz. Bilgimiz, *sonsuz değişme*'nin içinden, günlük yaşayışımızda yararlanabileceğimiz değerleri ayıklamaya çalışıyor. Eski öğretiler, bizleri, günümüzü kotaran ve bundan ötürü de geleceğimizi oluşturan değerler taşıdıkları oranda ilgilendirmektedir. Bunun dışında, geçmişin değeri, eğlendirici olmaktan öteye geçmez. İnsanlık tarihinin, günümüz ölçülerine göre uzun sayılabilecek bir dönemini kaplamış bulunan Stoa öğretisi de, bu açıdan incelenmelidir.

İsâ'dan önce dördüncü yüzyılın son günlerinde Atina kentine bakarsanız, şunları görürsünüz: Platon'un sebze bahçesine Ksenokrates kurulmuş, ünlü Akademi'nin sözcülüğünü yapıyor. Onun karşısında, Epikuros'un kiraladığı bir başka sebze bahçesi var. Felsefe öylesine bir geçerakçe ki, Atina bahçıvanları hıyar yetiştirmek için yer bulamaz olmuşlar. Antisthenes'in kurduğu Kynik okulun başına Krates geçmiş. Stilpon, Euclides'in kurduğu Megara okulunu yürütmek için söylevler çekiyor. Kıbrıs adasından gelme Zenon da Poikile meydanında direkler arasında kurulmuş bir resim galerisine (Stoa) yerleşmiştir.

Zenon da (İ.Ö. 336-264), Epikuros gibi, bir yaşama biçimi kurma yolundadır. İnsanlar, kuramsal düşünceden bıkmışa benzemektedirler. Kuramın içinden işlerine yarayanı seçmeye çalışıyorlar. Varlığın ilk nedeni hâlâ araştırılıyorsa, artık bu, yaşamanın amacını değerlendirebilmek içindir. Bu amaç, Zenon'da da *Bilgelik* olmakta devam ediyor. Gerçekte, Antik çağın hangi öğretisine bakarsak bakalım, hep bu amaçta birleşildiğini göreceğiz. Bilim, mutlu yaşamak için istenilmektedir. En yüksek erdem, iyi ve mutlu yaşamaktır.

Buna varmanın yolu nedir?.. Öğretiler burada birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Zenon da, bu amaca varmak için, Herakleitos'tan ve Antisthenes'den ve Antisthenes yoluyla Sokrates'den gelen yeni bir yol bulmaya çalışmaktadır. Daha açık bir deyişle, diyalektik şöyle gelişiyor:

Mutluluk istiyoruz?.. Haklısınız... Şu halde nasıl mutlu olabiliriz?.. Bilgeliğe erişerek... Bilgelik nedir ve buna nasıl erişilir?.. Zenon'un Stoa okulu, bu soruyu şöyle karşılıyor: Teorik ve pratik erdemi elde ederek. Teorik erdem, eşyanın mahiyeti üstünde doğru bilgi edinmektir. Pratik erdem, akla uygun davranmaktır. Bu iki erdem birbirlerine bağlıdırlar. Eşyanın mahiyeti üstünde doğru bilgi edinemezseniz akla uygun davranamazsı-

nız. (Bu düşünce, giderek, Hume-Kant-Mill üçgeniyle de birleşip çağımız Pragmacılığını doğuracaktır). Bilimin değeri, pratik yararındadır.

Sorular bitmiyor: Edindiğimiz bilginin doğru olup olmadığını nasıl anlayacağız?.. Zenon karşılıyor hemen: Edindiğimiz bilginin doğa'ya uygunluğuyla... İyi ama, edindiğimiz bilginin gerçekten doğa'ya uygun olup olmadığını nasıl anlayalım?.. Zenon'da karşılık hazır: Tasarımlarınızı (Katalepsis) ve sanılarınızı (Doxa) bir yana bırakın, açık-seçik bilgi (Episteme) edinin. Bilgenin bilgisi, böylesine bir bilgidir.

Sorular devam ediyor: Davranışlarımızın, edindiğimiz bu açık-seçik bilgi sonunda, akla uygun olup olmadığını nasıl anlayacağız?.. Zenon burada, dört Ana-Erdem ölçüsü veriyor: Doğru seçme erdemi (Phronesis), sabırla katlanma erdemi (Andreia), ölçülü olma erdemi (Sophrosyne), adâletle üleştirme erdemi (Dikaiosyne)... Bu karşılık, şu soruyu gerektiriyor: Doğru seçtiğimizi, sabırla katlandığımızı, ölçülü olduğumuzu, adâletle üleştirdiğimizi nasıl bilebiliriz?

Doğaya uygun davranarak (Naturam Sequi), diyor Zenon. Stoa okulu, böylelikle, kalıcı bir ilkeye varmış olmaktadır. Stoa düşüncesine göre en doğru seçen, sabırla katlanan, en ölçülü ve en adâletli üleştirici *doğa*'dır, bir başka deyişle, *madde*'dir. Doğalaşan bilge, bir kaya parçasının mutluluğu içindedir. Hiçbir şey onu sarsamaz ve yıkamaz. Akla uygunluğun ölçüsü, doğaya uygunluktur. Çünkü akıl da bir doğa yaratısı, bir madde ürünüdür ve aklın bütün düşünceleri doğada olupbitenlerin yansımasından başka bir şey değildir. Tasarımlardan ve sanılardan kurtulmuş bir akıl, açık-seçik doğa bilgisini edinebilir. Açık-seçik doğa bilgisi de, insana, yaşamak ve mutlu olmak için en doğru ölçüyü verecektir. Genelleşme tutkusuna kapılmaktan yeterince çekinerek, Stoa öğretisinden, bu sonucu çıkarabiliriz. İnsanın *bağımsızlığı, özgürlüğü ve eşitliği* hep bu temele dayanmaktadır. İnsanlar arasına ayrılıklar sokan —kadın er-

kek, varlıklı yoksul, köle efendi, ulus, din gibi— bütün ölçüler, doğal ölçü karşısında silinip gitmek zorundadırlar. Doğa'nın ve dolayısıyla aynı babanın çocukları olan insanlar *kardeş*'tirler, kardeş olunca da birinin öbürüne üstünlüğü olamayacağına göre, *eşit*'tirler ve *bağımsız*'dırlar. Aynı doğaya bağlı olmak, bireyi *insanlık*'a (Humanitas) ve *evren yurttaşlığı*'na (Kosmopolitismus) götürmektedir.

Görüldüğü gibi, Stoa'dan, günümüzü kotaran ve bundan ötürü de geleceğimizi oluşturan *henüz değişmemiş ve bir hayli zaman da değişmeyecek değerler* kalmıştır. Şurasını belirtmek gerekir ki, bu değerleri, sadece Zenon'a değil, yüzyıllar ve kuşaklar boyunca, Stoa düşüncesini işleye işleye oluşturan birçok düşünüre borçlu bulunmaktayız.

Zenon'un, kendini öldürerek göçüp gitmesinden sonra, Stoa okulunun başına öğrencisi Kleanthes (İ.Ö. 331-233) geçti. Mistik yapılı bir atlet olan Kleanthes, Stoa öğretisine, dinsel bir anlayış getirmeye çalışmıştı. O da, öğretmeni gibi kendini öldürünce, okul, bir süre Chrysippos (İ.Ö. 280- ?)'un yönetiminde kaldı. Daha sonra Panaitios (İ.Ö. 180-110) ve Poseidonios (İ.Ö. 135-51), öğretiye, Platon ve Aristoteles düşüncelerini karıştırdılar. Panaitios, Roma'nın ünlü komutanı Scipio'nun arkadaşıymış. Okulun Roma'ya yerleşmesinde, bu arkadaşlığın yardımı olmuştur. Romalılar Stoa'nın peşinde düşünsel bakımdan nasıl önemli bir güç kazanmışlarsa, Stoa da Romalıların elinde yepyeni bir kişilik elde etmiştir. Romalılar, önce Stoa'yı karışmış düşüncelerden kurtararak eklektizmden ayırmışlar, sonra da onu kendi güçlerine uygun bir biçimde Romalılaştırmışlardır. Şunu da unutmamak gerekir ki, hernekadar çarmıha germişlerse de, artık dünya üstünde bir İsâ yaşamış bulunmaktadır. Stoa öğretisi, bir hayli güçlenmekte olan karşıt bir öğretiyle savaşmak zorundadır. Bununla beraber Stoa, pek güçlü kalıcı değerleri yüzünden, Ortaçağın

Kilise babalarını bile etkileyecektir. Putçuluk'la Hristiyanlık arasında son savaş köylerde olmuş ve sonunda Putçuluğu yenen Hristiyanlık, bu savaşta kazanabilmek pahasına, ilkelerinden birçoklarını Putçuluğa bağışlamak zorunda kalmıştır. (Bakınız: Hense-Leonard. Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi. Suat Yakup Baydur çevirisi. 2. Cilt. S: 405-406).

Roma Stoacılığının başında Cicero, Seneca, köle Epiktetos ve İmparator Marcus Aurelius bulunmaktadır. Bunlardan sadece biri, Cicero, İsâ'dan önce yaşamıştır.

Marcus Tullius Cicero (İ.Ö. 106-43)'nun bu konudaki önemi, daha çok, hemen bütün Yunan felsefesini Romalılara tanıtmış olmasındadır. Bu bakımdan Roma Felsefe dilinin babası sayılıyor. Stoacı Diodotos'un yakın dostuydu. Yunançayla Stoacılığı ondan öğrenmiş olmalıdır. Filozof olarak Stoacılığa pek bir şey katmış değildir. Şu örnekte de görüleceği gibi, düşüncesi, Stoa temeline dayanmaktadır: En gerçek kanun, doğru akıl'dır. Doğru akıl, doğaya uygun, bütün varlıklarda aynı, değişmez, yokolmaz bir güçtür. O, bize görevimizi gösterir. Namuslu adam, onun buyruk ve yasaklarına kulaklarını tıkamaz. Bu kanun, hiçbir değişme tanımaz; Atina'da başka, Roma'da başka değildir. Bu, bütün zamanlarda ve bütün ulusları yöneten tek ve aynı kanundur. (De Republica, 3. Kitap. XXII).

Annaeus Seneca (İ.S. 3-65), ruhun ölümsüzlüğüne inanmak gibi ruhçu çıkışlarına karşın, özelikle Doğa bilimi bakımından, Stoacılığa yeni değerler kazandırmıştır. Şu mektuplar, onun Stoacı düşüncelerini belirtmektedirler: Ölçülü tutkuları olmak mı, ya da hiçbir tutkusu olmamak mı daha iyidir dersin Lucilius?.. Bizim Stoacılar hiçbir tutkuyu istemiyorlar, Aristocularsa ölçülü olmak şartıyle kimilerine göz yumuyorlar. Ben, kendi payıma, bir hastalıktan vücudun nasıl yararlanabileceğini anlamıyorum. Korkma, elinden alınmasını istemediğin hiçbir şeyi senden ayıracak değilim. Ben ancak kö-

tü ve bozuk olanı alacağım senin elinden. Şehveti ve sefihliği senden alıyorum ama, yaşayışını tatlı kılabilecek her şeyi sana bırakıyorum. Onlar seni yöneteceği yerde, sen onları yönet. Bütün tutkuların doğal kaynaktan çıktığını bilmez değilim. Bunlar, yaşamaya katlanabilmek için gereklidir. Ancak, şehvet ve sefihlik, yaşamaya katlanabilmek için değil, sadece kendileri için gerekliclirler. O halde kapılarımızı bunlara kapayalım. Çünkü onları içeri almak kolaydır ama, dışarıya atmak zordur Lucilius... (Lucilius'a Mektuplar CXVI). Köle de ne demek oluyor Lucilius? Şehvet ve oburluğun yüzünden asıl köle sen değil misin? Hepimiz aynı kökten, aynı kaynaktan gelmekteyiz. Hiç kimse başkasından daha soylu değildir. Evlerinin avlusunu atalarının resimleriyle süsleyenler, soylu değil, ünlüdürler. Herkesin bir tek babası vardır, o da Gök-Tanrı'dır. Parlak ya da sönük basamaklarla herkesin kütüğü ona çıkar. (De Beneficiis, XXVIII). Sadece namusun iyi olduğunu anlamadıkça, mutlu olamazsın Lucilius. Çünkü mutlu yaşamak için kuşkuyla titrememek gerekir. Bizi güvene götüren tek bir yol varsa, o da bütün dış şeyleri hor görmek ve namusla yetinmektir. Kendini erdeme değil de talihe bırakırsan özgürlüğünden olur, başkalarına boyun eğersin. Gerçek iyiler, aklın verdikleridir. Çünkü onlar, sağlam ve süreklidir. Mutluluk budur Lucilius... (Lucilius'a Mektuplar LXXV).

Epiktetos (İ.S. 50-130), ölümsüzlüğe inanmaz, bitimsiz bir yaşayışı düşünmeyi açıkca gülünç bulur. Eski Stoa'ya bağlı sert bir ahlâkçıdır. Efendisi, sakat bacağını bükerek eğlenirken; yapma kırarsın, demiş. Bacak kırılınca da, hiçbir şey olmamış gibi, soğukkanlılıkla, kırarsın demedim mi, diye mırıldanmakla yetinmiş. Bu olay, onun Andreia erdemine ne büyük bir düşünce gücüyle bağlandığını tanıtlamaktadır. (İnsanların, kırılan bacağa katlanmak yerine, o bacağı kırdırmamak gerektiğini öğrenmeleri için daha pek uzun yıllar geçecektir). Tek satır yazmamıştı. Düşüncelerini, öğrencilerinin

tuttuğu notlardan öğreniyoruz. Bu notlarda, örneğin, şunları söylemektedir: Bilgelik, elimizde olan ve olmayan şeyleri bilmek ve ona göre davranmaktır. Elimizde olanlar davranışlarımız, elimizde olmayanlarsa vücudumuzdur. Senin olanı kendine ayır, senin olmayanın yakasını bırak. En büyük felâket, ölümü felâket saymaktır. İsteklerinin herhalde gerçekleşmesini istiyorsan, sadece kendi elinde olanları iste. Her şeyin iki kulpu vardır. Biri onu taşımaya elverişli, öbürü değildir. Kardeşin sana bir kötülük ederse, onu sana kötülük ettiği yandan alma. Çünkü o kulp onu taşımaz. Kardeşin olduğu yandan al. Çünkü onu taşıyabilecek kulp, bu kulptur. Yapacağın işi ölç. O yükü kaldırabilecek misin? Güreşçi olmak istiyorsan, kollarına bak. Filozof olmak istiyorsan, başkaları kadar yemekle beraber, filozoflar kadar içmekle yetinip yetinemeyeceğini düşün. Bugün filozof, yarın tefeci, öbür gün Kayser'in vekilharcı olamazsın. Tek bir adam olman gerek, iyi ya da kötü tek bir adam. Bilge odur ki kimseyi kötülemez, kimseyi övmez, kimseden yakınmaz, kimseyi suçlamaz. O, bütün isteklerini kökünden söküp atmıştır. Yalan söylememek gerektiğini her zaman tanıtlarız ve her zaman yalan söyleriz. Gerekli olan, neden yalan söylememeli? sorusunun karşılığını bulmak değil, yalan söylememektir. Doğa yasası, her doğanın ölmesini gerektirir. O halde ölmem gerek. Ben sonsuzluk değilim. Nasıl saat günün bir parçasıysa, ben de bütünün bir parçasıyım. Saat gelir geçer, ben de gelir geçerim. Geçip gitmenin biçimi hiç de önemli değil. İster sıtmayla olsun, ister suyla... Görevimiz, elimizde olanı yapmak, üst yanına kulak asmamaktır. Deniz yolculuğuna çıkacaksam gemiyi, kaptanı, mevsimi seçerim. Çünkü bunlar benim elimdedir. Yolda bir fırtına koparsa umursamam, çünkü bu, benim elimde değildir. Nasıl kaptanı seçmek benim görevimse, fırtınayla uğraşmak öylece kaptanın görevidir, o düşünsün, bana ne... (Düşünceler - Sohbetler).

İmparator Marcus Aurelius (İ.S. 121-180) da, Se-

neca gibi, ruhun ölümsüzlüğüne inanıyor. Bir yandan da, Epiktetos gibi, sert bir ahlâkçıdır. Eski Stoa'nın, kendi kendisiyle hesaplaşmak (Nefis murakabesi) ilkesini en iyi uygulayanlardan biri olduğunu şu yapıtıyla da tanıtlamıştır: Kendime bakışlar... Marcus Aurelius'a göre bizler, bir bağ kütüğü gibi yemiş vermek için yaşamaktayız. Aklımız, bedenimiz üstünde egemen olamayacak kadar güçsüzleşmişse, yaşamaktan isteğimizle ayrılmalıyız. Seneca'nın da dediği gibi, yeterince yaşamak elimizdedir. Marcus Aurelius şöyle demektedir: Doğaya uygun olarak yaşa ve ondan tasalanmadan ayrıl, tıpkı olgunlaşmış bir yemiş gibi. Yemiş olgunlaşınca, kendisini yaratmış olan ağaca ve toprağa minnet duyarak yere düşer... Yemişin yere düşerken ne duyduğunu pek bilmiyorum ama, Marcus Aurelius'un bu duygusu kesindir.

Stoacılık da, öbür klâsik öğretiler gibi, geriye birkaç kalıcı değer bırakmakla beraber, insanları birtakım öğütlerle mutlu kılabileceğine inanmış ve yüzyıllar boyunca bu tatlı düşle oyalanmıştır.

YAŞLILIĞA ÖVGÜ

Mutluluğun engellerinden biri de, ölüm korkusudur. Öleceğini bilmek düşüncesi, umut kırıcı bir düşüncedir. Ölüm olayı bir anda meydana gelecektir. Oysa, Bergson'un dediği gibi, her an meydana gelmediği görüldüğüne göre, sürekli olarak tekrarlanan bu deney, insanda belirsiz bir kuşku yaratmakta, ölüm düşüncesiyle çöken kesinliğin ürpertici etkilerini yumuşatmaktadır. Bu yumuşama olmasaydı insan, hiçbir zaman mutlu olamazdı. Düşünce, kendi kendisini oyalayarak, ölüm bunalımından kurtulmuştur. Bu oyalanma, genç insanlarda pek güçlüdür. Ama çan seslerinin duyulmaya başladığı yaşlılık yılları kapıyı çalınca, oyalanma gücü de bir hayli azalır. Yaşlı insan, artık ölüm korkusunun baskısı altındadır.

Genç düşünceli bir yaşlı, Marcus Tullius Cicero (Çiçeron) bu baskıya karşı direniyor. Yaşlılığın üstünlükleri yok mudur? diye soruyor kendi kendine. Bu üstünlükler mutluluk vermez mi?.. Cicero, yaşlılığın sorunlarını dört bölümde topluyor: Çalışmaktan uzaklaşmak, bedensel çöküntü, zevk yoksunluğu, ölüme yakınlık.

Cicero (İ.Ö. 106-43), Yaşlılık (De Senectute) adlı yapıtını altmış iki yaşında yazdı. Bir yıl sonra, kafasının kılıçla kesileceğinden habersizdi. Roma İmparatorluğunun en ünülü kişilerinden biriydi. Konsüllük etmişti. Usta bir söylevci, düşünce ve edebiyat adamıydı. Julius Caesar'ın diktatörlüğünden sonra bir köşeye çekilmiş, kendini büsbütün edebiyatla felsefeye vermişti. Caesar, senatoda hançerlenince, yeniden siyaset tutkusuna kapıldı. Roma'nın bir hayli karışık günleriydi. Caesar'ı hançerleyenler, yaptıkları işin sonucunu alamadan kaçmışlar, meydanı boş bırakmışlardı. Cicero, bu boşluktan yararlanmasını bilen Marcus Antonius'e karşı Caesar'ın yeğeni genç Octavius'ü tuttu. Antonius'le Octavius birleşince, büyük mutluluğuna inandığı yaşlılığını yaşayamadı. Kafası kesilerek öldürüldü.

Cicero, dört bölümde topladığı yaşlılık sorunları üstünde, ayrı ayrı düşünüyor. Yaşlılığın yapacağı işler yok mudur? diye soruyor önce. Yaşlılar, gençlerin yaptıkları işleri yapamazlar, bedensel güçleri yetmez, doğru. Ama çok daha büyük, çok daha değerli işler yapabilirler. Büyük işler, çeviklikle değil, bilgi ve düşünce gücüyle yapılır. Yaşlılık bu güçleri arttırır. Sparta'da en önemli görevlerde bulunanlara Yaşlılar, bunların kurullarına da Yaşlılar Kurulu denirdi. Yaşlandıkça belleğimizin (Hâfıza) gücünü yitirdiği sanısı doğru değildir. İşletmezsen, ya da yaradılıştan ağır işliyorsa güçsüzdür elbet. İşleyen akıl, gücünü yitirmez. Oğulları, yaşlılığından ötürü mallarını yönetemiyor diye koca Sophokles'i suçlamaya kalkmışlardı. Sophokles, yargıçlara, o sırada yazdığı Oidipios Kolonnosta'yı okudu. Yargıçların parmağı

ağzında kaldı. Homeros'u, Simonides'i, Sokrates'i, Gorgias'ı, Platon'u, Pythagoras'ı, Zenon'u, Diogenes'i düşünün. Bunlar, en ünlü yapıtlarını en yaşlılık günlerinde vermişlerdi. İnsan çok yaşayınca görmek istemediği birçok şeyi görür derler. İyi ama, görmek istediği birçok şeyi de görür.

Yeni yetiştiğim sıralarda bir boğa, ya da bir fil kadar güçlü olmak umurumda değildi. Şimdi de gençlikteki gücümü yitirişim umurumda değildir. Elinde olanı kullanmak gerek. Ünlerini kollarındaki güce borçlu olanlar hayıflanabilirler. Kafa gücüyse, son soluğa kadar sürer. Kyros, ölürken, iyice yaşlandığı halde hiçbir gün kendini gençliğindekinden daha güçsüz bulmadığını söylemişti. Milon, Olympia meydanına omuzlarında canlı bir öküzle girmiş. Sana böyle bir omuz gücünün mü, yoksa Pythagoras'ınki gibi bir kafa gücünün mü verilmesini isterdin? Hiçbir iş yapamayacak kadar yaşlılar da vardır elbet. Ama bu güçsüzlük, yaşlılığın işi değil, sağlığın işidir. Sağlığını koruyan yaşlı, böylesine güçsüzleşemez. Bundan başka, gençler bile zayıf yapılı olabildiğine göre, yaşlıların zayıf yapılı olmasında şaşılacak ne var? Bunaklık denilen aptallık, her yaşlıda değil, az akıllı yaşlılarda olur. Hem bunak gençlerin sayısı daha mı az? Cacilius, komedilerdeki budala kocamışlar derken; her şeye inanıveren, unutkan, gevşemiş yaşlıları anlatmak istemişti. Bunlarsa, yaşlılığın değil; uyuşuk, tembel, uykucu bir yaşlının kusurlarıdır. Çalışkan yaşlı, yaşlılığının geldiğini duymaz bile. Böylece, haberi olmadan yaşlanır. Birden çöküvermez, yavaş yavaş söner.

Yaşlılar, aşırı zevklerden yoksundur. Eğer yaşlılık, bizlerden, gençliğin o en kötü kusurunu uzaklaştırıyorsa, ne büyük bir iyilik ediyor. Bedensel zevk, doğa'nın insanlara verdiği en büyük belâdır. Şehvetin göze aldırmadığı hiçbir kötülük yoktur. Şehvetle erdem bir arada bulunamazlar. Akıl, zevk isteğini uzaklaştırmaya yetmiyorsa, bunu yapabilen yaşlılığa saygı duymalıyız. Her şeye yettiği halde zevk isteğini durdurmaya yetmeyen

aklı düşünün, aşırı zevk isteğinin kötülüğünü daha iyi anlarsınız, akıl size gerekiyorsa eğer. Aşırılığa kaçmayan zevklerdense yaşlılar da yararlanabilirler. Yaşlılar, güzel sofralardan, sık sık boşaltılan kadehlerden uzak kalıyorlarsa, sarhoşluktan, hazımsızlıktan, uykusuzluktan da uzak kalıyorlar demektir. Yaşlılar, iyi sofraların başında otururlar. Konuşma hevesini arttırıp yiyip içme hevesini azaltan yaşlılığa çok şeyler borçluyuz. Ama insanın içini gıcıklayan öyle zevkler vardır ki, yaşlılar bunları duyamazlar diyebilirsiniz. Doğru ama, yaşlılar bu zevklerin yokluğunu da duymazlar. Yokluğunu duymadığın şeyin üzüntüsünü de duymazsın. Bir şeye karşı istek duymayan, ondan yoksun kalmış değildir. Bir bakıma bu yoksunluk da pek o kadar büyütülmemeli. Bir tiyatroyu ön sıralardan seyredenler daha çok zevk alır ama, arka sıralardan seyredenler de zevk alır. Zevk düşkünlüğüne, yükselme hırsına, başkalarını geçmek için didinmeye, tutkuların tümüne kölelik ettikten sonra, ruhun yapayalnız kalması, kendisiyle başbaşa yaşaması ne paha biçilmez bir zevktir. Eğitim ve bilgiyle beslenince, insana, istediğini yapmak için gereken zamanı bırakan yaşlılıktan daha hoş bir şey olamaz. Solon, bir mısraında ne güzel söylüyor: Her gün bildiklerime birçok şeyler katarak yaşlanıyorum.

Yaşlılık, ölüme yakınmış. Onca yıl yaşayıp da ölümün küçümsenmesi gerektiğini anlamayan yaşlıya, yazıklar olsun. Hangi genç budala akşama kadar yaşayacağını kesinlikle söyleyebilir? Hem gençlerde insanı ölüme götüren nedenler yaşlılardan daha çoktur. Yaşlıların sayısının az oluşu da, gençlerin daha çok öldüklerini göstermiyor mu? Ölüm, ruhu tümüyle yok ediyorsa, üstünde durulmaya değmez, onu sonsuz bir ömür yaşayacağı bir yere götürüyorsa, istenilmesi gereken bir şeydir Ölüm, gençlerin de başında olduğuna göre, niçin yaşlılığı kötüleme nedeni olsun? Ben, kendi payıma, oğlumun ölümünü görmekle ölümün yaşa bakmadığını acı bir deneyle öğrenmiş bulunuyorum. Bir genç, uzun bir

süre yaşayacağını umar, bir yaşlıysa böyle bir umut besleyemez, diyebilirler. Kesin olmayan bir şeye umut bağlamak düpedüz budalalıktır. Bundan başka yaşlı, gencin umduğunu ele geçirmiş bulunduğundan, daha iyi bir durumdadır. Biri uzun bir süre yaşamayı umar, ötekiyse uzun bir süre yaşamıştır. Bir aktörün hoşa gitmesi için oyunun bitmesi gerekmez, oynadığı perdede beğenilmesi yeter. Bir ömür, kısa da olsa, gereği gibi yaşamaya yetecek kadar uzundur. Elmalar hamken çekilip kopartılır, olgunlaşınca kendiliklerinden düşerler. Böylece, gençlerin canını da bir güç koparıp alır, yaşlılarsa olgunluktan sönerler. Bu olgunluk, bana öyle tatlı geliyor ki, uzun bir deniz yolculuğundan sonra karayı görür gibi oluyor, sonunda bir limana varmak kesinliğinin hazzını duyuyorum. Önemli olan, hayata doymuş olmaktır. Her çağın, ayrı ayrı, giderilmesi gereken hevesleri vardır. Nasıl ki bir genç, bir çocuğun, bir ortayaşlı bir gencin hevesini duymaz ve aramazsa, bir yaşlı da kendinden önceki çağların heveslerini duymaz ve aramaz. Yaşamaya doymanın anlamı budur. Tanrılardan biri bana yeniden çocukluğa dönmemi bağışlasaydı bütün gücümle direnirdim. Yarışı başarıyla bitiren at, meydanın öbür ucuna dönmek istemez. Yaşadığıma pişman değilim, dünyaya boşuna gelmediğimi biliyorum, ömrümü gereği gibi geçirdim. Xenophon bir yapıtında, ölmek üzere olan Kyros'a şunları söyletir: Sevgili çocuklarım, siz benim ruhumu ne zaman gördünüz ki öldükten sonra göremeyeceğiniz için ağlıyorsunuz?

Cicero, yaşlılık üstüne söylevini şu sözlerle bitiriyor: Keşke sizler de bu çağa gelseniz de benden dinlediklerinizin doğru olduğunu kendi deneylerinizle anlayabilseniz.

DOSTLUĞA ÖVGÜ

Marcus Tullius Cicero (İ.Ö. 106-43), Yaşlılık'tan sonra (De Senectute), Dostluğu da (De Amicitia) övdü. Düşünce, Aristoteles'le Theophrastos'tan gelmektedir. Ancak, Romalı Stoacı Cicero, dostluğun, Yunan kökünden gelen tanımını Romalılaştırmıştır. Tanım, Stoacılığın temel düşüncesine uygundur: Dostluk, anlaşmak'tır (Symphonia).

Dostluk, insanların, insanlarla ve Tanrılarla ilgili her şeyde, yakınlık ve sevgi duygularıyle anlaşmalarıdır. Ancak, iki insanın birbiriyle anlaşabilmesi kolay değildir. Dostluğu gerçekleştirecek bir anlaşmanın doğabilmesi için, birtakım nitelikler ister. Bu nitelikleri taşımayanlar, dost olamayacakları gibi, dost da edinemezler. Cicero, yapıtında bu nitelikleri bilimsel bir sıraya sokarak saymamıştır. Yapıtın bütünü içinde, konuşmanın gidişine göre serpiştirilen bu nitelikler, şöylece sıralanabilirler:

1 — Dostluk, ancak iyi insanlar arasında gerçekleşebilir. İyilik, dostluğun en gerekli niteliğidir. İyi olmayan insanlar, dost olamazlar. Ama iyiliğin ölçüsü nedir?.. Cicero, iyilik konusunda, filozofların ölçülerini aşırı bulmaktadır. Filozoflara göre, bir insanın iyi olabilmesi için, bilge olması gereklidir. Cicero'ya göre, bu anlamda bir iyiliğe hiçbir ölümlü erişememiştir. Bilgelik, kıskançlık dolu, karanlık bir sözdür. İyi sayılmak için doğruluk, dürüstlük, hakseverlik ve cömertlik yolunu tutmak yeter. Katıksız iyilik, erdemli kişide bulunur. Çünkü dostluğu hem doğuran, hem sürdüren erdemdir. Genellikle iyi sayılan insanlar, iyi insanlardır. Onların erdemleri, günlük yaşayış için yeterlidir. Hiçbir zaman, hiçbir yerde bulunmayan insanları düşlemek gerekmez.

2 — Dostluk, sürekliliği gerektirir. Süreklilik nite-

liği bulunmayan yerde, dostluğun sözü edilemez. Sürekliliği de ancak erdemlilik sağlayabileceğine göre, bu nitelik, iyilik niteliğine sıkıca bağlıdır. Cicero'ya göre, gerçek dostluklar ölümsüzdür. Ancak bu sürekliliği sağlamak da kolay bir şey değildir. Ortaya çıkar ayrılıkları çıkabilir, siyasal düşünceler çatışabilir, insanların huyları değişebilir. Kara alınyazıları gibi, dostluğun üstüne çöken öyle raslantılar vardır ki, bunlardan kaçınmak, insan bilgeliğinin değil, talihin işidir.

3 — Dostluk, her alanda uyuşmayı gerektirir. Her alanda uyuşmamış olanlar, süreklilik niteliğini, bundan ötürü de dostluğu sağlayamazlar. Düşüncelerinde, beğenilerinde, yaşayışlarında benzerlik bulunanlar, birbirleriyle uyuşabilirler. Ayrı düşünceler, ayrı beğeniler, ayrı yaşayış biçimleri uyuşma yerine, çatışma doğururlar. Her alanda uyuşmamış kişilerin dostluğu, yalancı bir dostluktur ve her yalancılık gibi günün birinde kırılıp dökülmek zorundadır.

4 — Dostluk, sadakati gerektirir. Çünkü uzun bir süre uyuşmuş bulunanlar, bu uyuşmanın bir, ya da birkaç niteliğini yitirebilirler. Önceden uyuşmamış kişilerin dostlukları ne kadar yalancı bir dostluksa, bu niteliklerin yitirilmesinden ötürü bozulan dostluklar da o kadar yalancıdır. Gerçek dostluk, ölümsüzdür. Talihin gözü kördür derler ama, güleryüz gösterdiği kişilerin de gözlerini kör ettiği bir gerçektir. Onlar, çok kez, bir kendini beğenme ve dostunu hor görme duygusuna kapılabilirler. Hiçbir şey, talihli bir budaladan daha çekimsiz olamaz. Kimilerinin, önceden erdemli insanlarken, kumanda ve yetki elde ederek mutluluğa eriştikten sonra, değiştikleri, eski dostlarını hor görüp yenilerine bağlandıkları görülebilir. Yetkileri ya da paralarıyla alınabilecek her şeyi elde edip de, dostluğu, evrenin bu en değerli ve en güzel süsünü elde etmemelerinden daha budalaca ne olabilir? Alınabilecek olan şeyler, kim güçlüyse onun malıdırlar. Dostluksa, sadece dostun malıdır.

5 — Dostluk, akıllılığı gerektirir. Herkesin mallarını alırken, sadece kendisinin olanı almasını becerememeyen budalalar, dostluk kuramazlar. Bu akıllılık, sevgi alanında filizlenen bir akıllılıktır. Sevgi erdemi, dostlukları hem kurar, hem korur. Çünkü onda her türlü âhenk, süreklilik, sağlamlık vardır. Kendini gösterip ışığını parlattığı zaman, başkasında da parladığını gördüğü erdem ışığına yaklaşır, ondaki ışıktan da ışık alır. Dostluk, işte bu ışıktan tutuşur. Sevgi ve dostluk sözcükleri aynı kökten gelirler. (Amor, amicitia, amare). Sevmekse, hiçbir şeye gereksinmeden, hiçbir yarar beklemeden, sevilen'e bağlanmak demektir. Akıllılık, gerçek olanla gerçek olmayanı ayırmada tek ölçüdür. Yüzegülücüyle gerçek dostu, akıllılık ayırır.

6 — Dostluk, birliği gerektirir. Taras'lı Arkhitas (İ.Ö. 4. yüzyılda yaşayan Pythagorasçı filozof) ne doğru söylemiş: Bir insan, göğe yükselen evreni ve yıldızların güzelliğini seyretseydi bu seyir ona hoş gelmeyecekti. Oysa yanında gördüklerini anlatabileceği bir dostu bulunsaydı, bundan pek hoşlanırdı... Evet, doğa yalnızlığı sevmiyor. Dostluğun en tatlı yanı da, doğa'nın istediği bu birlikteliği gerçekleştirmesidir. Doğa, ne istediğini, ne aradığını bu kadar açık olarak belli ettiği halde, bilmem nasıl oluyor da bu kadar sağırlaşabiliyor, doğanın uyarmalarına kulaklarımızı bu kadar tıkayabiliyoruz. Dostlar arasında, sadece sevgi ve beğenme değil, saygı da bulunacaktır. Doğa, dostluğu, erdemin yardımcısı olsun diye vermiştir, kötülüklerin yardakçısı olsun diye değil. Onun amacı şudur: Erdem, tek başına, en yüksek iyiye erişemediğine göre, oraya başkasıyle birleşip ortak olarak erişsin. İşte, bence, diyor Cicero, insanların peşinde koşmaya değer saydıkları her şeyi, şerefi, ünü, ruhun sükûn ve sevincini içine alan birlik, bu birliktir. Bütün bunlar var olunca, yaşamak, mutlulukla dolar. Bunlar olmadan mutlu olunamaz. Ma-

dem ki bu birlik, en üstün iyiliktir, onu elde etmek istiyorsak, erdem kazanmaya çalışalım. Erdemsiz, ne dostluğa, ne de herhangi bir şeye erişebiliriz. Erdeme değer vermeden dost edindiklerini sanan insanlar, bir gün kötü bir olayla karşılaşmak zorunda kalırlarsa, o zaman, ne kadar yanılmış olduklarını anlayacaklardır. Atinalı Timon bile (İnsanların nankörlüğünden tiksinerek yalnızlığı arayan Atinalı zengin), tiksintisini dökebilecek bir insan aramamaya katlanamamıştır.

Cicero, yapıtında, dostluğun sınırlarını da çizmeye çalışıyor. Soruyor: Acaba, Coriolanus'ün (İ.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Romalı komutan, önceleri pek sevildiği halde, sürgün cezasına çarptırılınca Roma'nın üstüne yürümeye kalkmıştı), dostları olsaydı, vatana karşı, onunla birlikte silâha sarılırlar mıydı?.. Doğa, dostluğu, erdemin yardımcısı olsun diye vermiştir, kötülüklerin yardakçısı olsun diye değil. Dostluğun temeli, erdeme karşı duyulan saygıya dayandığına göre, insan, erdemden ayrılırsa, dostluk süremez. Utanç verici bir şey istememek, istenince de yapmamak, dostluğun en kutsal yasasıdır. Dosttan şerefli şeyler istemek, dost uğruna şerefli şeyler yapmak, dostluğun en kutsal yasasıdır. Bu konuda üç düşünce ileri sürülmektedir:

A) Dostumuza karşı, kendimize beslediğimiz duyguların aynını beslemek düşüncesi: Bu düşünce, doğru bir düşünce değildir. Çünkü kendimiz için yapamayacağımız nice işler vardır ki, dostlarımız uğrunda pekâlâ yapabiliriz. Örneğin, kendimiz için yalvarmak şerefsizlik olduğu halde, dostumuz için yalvarmak en büyük şereftir.

B) Dostumuza karşı, dostumuzun bizim için beslediği duyguların aynını beslemek düşüncesi: Bu düşünce de, doğru değildir. Yapılan ve görülen iyiliklerin eş olmasını istemek, dostluğu çok ince ve derin hesaplara vurmak demektir. Gerçek dostluk, daha zengin, daha cömerttir. Aldığından çok vermemekte bu kadar titiz davranmaz.

C) Dostumuza karşı, onun kendisine beslediği duyguların aynını beslemek düşüncesi: Bu düşünce de yanlıştır. Çünkü kimi insanların güçleri kırılmış, ya da başarıya ulaşma umutları yitirilmiş olabilir. Dostunun da onun gibi düşünmesi dostluğa yaraşmaz. Tersine, dost, dostunun güçsüzlüğünü gidermeye, yitirilen umutlarını desteklemeye çalışan kişidir.

Öyleyse, gerçek dostluğun sınırları başka türlü çizilecek: Töresel bir temizlik içinde katıksız bir anlaşma.

Dostluk üstüne söyleyeceklerim işte bunlar, diyor Cicero, size gelince, siz erdeme öylesine değer verin ki, —onsuz dostluk olamaz— erdemden başka hiçbir şeyin dostluğa üstün tutulabileceğine inanmayın.

DELİLİĞE ÖVGÜ

Hollandalı bilgin Erasmus (Didier Erasme, 1467-1536), mutluluğa erişmek isteyen insanlara yeni bir yol gösteriyor: Delilik yolu... On altıncı yüzyılın başında yayımlanan Deliliğe Övgü (Encomium Morias) adlı ünlü yapıtında şöyle diyor: İnsanlar, akla ne kadar bağlanırlarsa, mutluluktan o kadar uzaklaşırlar. Davranışlarını akla göre düzenleyenler, delilerden daha deli olduklarından, insanlıklarını unutur, Tanrılığa özenirler. Bilim üstüne bilim, sanat üstüne sanat yığarlar. Bütün bunları da doğaya karşı savaşmak için kullanmaya kalkarlar. Ey ulu Tanrılar; kendilerine deli, akılsız, budala, avanak gibi güzel adlar verilen kişilerden daha mutlu kişiler var mıdır yeryüzünde?

Erasmus, Yenidendoğuş (Renaissance) çağının büyük adlarından biridir. Evlilik dışı doğmuş bir çocuktu. Yaşadığı sürece kendi mutluluğunu yaratmasını, yarattıktan sonra da korumasını bilmiştir. Bencildi. Büyük kavgalardan, tartışmalardan kaçınırdı. Ne katolik, ne de protestan olduğu halde, küçük kurnazlıklarla, her iki

yönü de oyalayabilmiş, üstüne sıçratmamıştır. Felsefe alanında büyük bir değer taşımaz. Ancak klâsik Yunan ve Lâtin düşüncesini çevirip yayarak çağını geniş ölçüde etkilemiş, uyarmıştı. Aykırı düşüncelerinden, alaycılığından ötürü kendisini Fransız düşünürü Voltaire (1694-1778)'e benzetirler. İnsancı (Humaniste)'dır. Bir bakıma, bütün bu nitelikleriyle, örnek bir Yeniçağ adamıdır. Hollanda'da doğdu, Fransa'da okudu, İtalya'da gezdi, İngiltere'de yaşadı, İsviçre'de öldü. Altmış dokuz yıllık ömrü mutlulukla geçmiştir.

Mutluluğu akıldışı yaşamakta bulan Erasmus, bu düşüncesini şöyle savunuyor: Ey ulu Tanrılar, ne komedyadır bu deliler sürüsü, ama ne de mutludurlar. Biri bir kadıncığın aşkından ölür, kadın onu ne kadar sevmezse onun sevgisi o kadar artar. Bir başkası evlenirken kızdan çok, parasını alır. Beriki, karısına eliyle sevgililer bulur. Ötekiyse, karısını öylesine kıskanır ki, bir an bile gözünden kaçırmaz. Birdenbire gelen ölümle kederlenen bir adam, binbir çılgınlık yapar, gözyaşı oyunu oynamak için parayla ağlayıcılar tutar. Ötede bundan ötürü için için sevinen bir başkası kederli görünmeye zorlar kendini, dişini sıkıp kaynanasının mezarı üstünde ağlar. Daha ötede, mutluluğu uykuda bulan tembeller, kendi işlerini bırakıp başkalarının işlerini düzenlemek için koşup duranlar. Kimi borçlarını ödemek için ödünç almakla zenginleş'iğini sanır. Şu doymak bilmez tüccar, ufak bir kazanç için denizlerde dolaşır, bir kez elden gidince dünyanın bütün altınlarının geri veremeyeceği hayatını dalgaların keyfine bırakır. Kimi de evinde rahat rahat oturacağı yerde, savaşa gider. Bütün insanların en delisi tüccarlardır. Durmadan kazanmak için en alçak araçları kullanırlar; yalan, yalan yere yemin, hırsızlık, hile, aldatmalar bütün ömürlerini doldurur. Bu aşağılıklıklarına rağmen, gene de kazandıkları altınların kendilerini yükselteceğine inanırlar. Yükselirler de nitekim. Toplum, parası olana değer verir. Birçok din adam-

ları da bu aşağılık zenginlikten bir parça koparmak için onlara en şerefli Tanrı katlarını verirler. Ey ulu Tanrılar, bu çılgınlar sürüsü, aldatmak istedikleri kimselerce aldatıldıkları zaman, sizler de kahkahalarla güler, mutlulanırsınız sonunda.

Erasmus, deliliği şöyle tanıtıyor: Tanrılar ve insanlar üstüne sevinç saçan yalnız ben'im. Anamın adı Neotet (Gençlik)'dir. Mutluluk adalarında (Kanarya adalarının eski adı) doğdum. Methe (Sarhoşluk)'la Apoidia (Bilgisizlik) benim sütninelerimdir. İzzetinefis, yüzegülme, tembellik, şehvet, bunaklık, zevküsefa, Komos (İçki sofraları Tanrısı), Morpheus (Rüyâlar Tanrısı) hizmetçilerimdir. Bu sadık hizmetçilerimle, dünyayı yönetenleri yönetirim ben.

İlk mutluluğunuz şu güzelim dünyaya gelmektik. Dünyaya gelmenizi ananızla babanızın evlenmesine borçlusunuz. Hizmetçilerimden Unutmak olmasaydı, ananız o acılara bir daha katlanıp sizi doğurmazdı. Çocukluk, akıldan yoksun olduğundan, eğlendirir, haz verir. Delilik olmasaydı gençliğin ne tadı olurdu? Nitekim gençliğin adına delikanlılık demiyor muyuz? Yeryüzünde benden gelmeyen ne sevinç, ne haz, ne de mutluluk vardır. Tanrı, insanlara akıldan çok tutku verirken, ne yaptığını hepimizden iyi biliyordu. Eğer hizmetçilerimden Yüzegülme, İkiyüzlülük, Kurnazlık olmasaydı, kadınla erkeği hiçbir güç bir arada tutamazdı. Kral halkını, koca karısını, uşak efendisini, dost dostunu bunlarsız yönetebilir mi sanıyorsunuz? En büyük mutluluk, insanın kendinden hoşnut olması, elindekilerle yetinmesidir. Hizmetçim İzzetinefis olmasaydı bu mutluluğu sağlayabilir miydiniz? Hele insanın kendinden hoşnut olması kadar güzel ve hoş, oysa delice ne vardır? Kutsal kitaptan birkaç yaprak ezberlemekle cennete gitmeyi garantilediğini sanan şu zırdeli, ne kadar mutludur. Akıllıyla deliyi ayırdeden nedir? Biri aklının, öbürü tutkusunun peşinden gider. Oy-

sa akıllıyı aklının peşinden sürükleyen de tutkusudur. Ama o öylesine bir zavallıdır ki, mutluluk sağlayan bir tutku yerine, mutsuzluk sağlayan bir tutku seçmiştir.

Hele bakın: Kirli ve iğrenç bir doğum, zahmetli bir eğitim, her yönden gelen tehlikelerle dolu bir çocukluk, yorucu incelemelere, öğrenmelere boyun eğen bir gençlik, hastalıklar ve sakatlıklarla çevrili bir ihtiyarlık, acı bir zorunluk olan ölüm... Bu bahtsız ömür süresince sayısız tehlikeler, hastalıklar, korkular, yoksulluklar, hapis, alçaklık, utanç, acı, pusu, ihanet, dâva, hakaret, hile... Eğer insanların çoğu akıl yolundan gitselerdi, dünya üstünde kendini öldürmedik adam kalmazdı. Oysa ben, bütün bu dertleri birbirinden ayırıp binbir biçimde yumuşatmasını bilirim. İnsanlara bilgisizliği, umursamazlığı dağıtırım. Kimi daha mutlu bir talihin tatlı umudunu yollar, kimi ayaklarına sevimli şehvetin bir günlük güllerini serperim. Gönderdiğim düşler onları bağlar. Ölüm perisinin eğirecek ipliği kalmamış olsa bile, yaşamaya karşı en ufak bir tiksinti duymak şöyle dursun, onları yaşamaktan ayrılmaya zorlayan nedenler ne kadar artarsa, yaşamaya bağlılıkları da o kadar artar.

Mutluluk bilgisizliktedir; bir adam vardı. Bu adam evlendikten sonra, karısına bir kutu dolusu elmas verdi. Elmaslar sahteydi. Adam, karısını, verdiği elmasların pek değerli olduğuna inandırmıştı. Kadıncağız çok mutluydu. Bu değersiz cam parçalarına bakarken gözleri doluyor, elleri titriyordu. Bilgisizliğin verdiği bu mutluluğu, hangi bilgi verebilirdi? Ya da bu elmasların sahteliğini bilmeyenin mutluluğuyla, bu elmasların gerçeğini boynuna takanın mutluluğu arasında ne fark vardır?

Ah şu mutlu deliler... yaptıkları binbir deliliğe ne de güvenirler. Tanrı katına yüz akıyla çıkmak için nasıl da hazırlanıyorlar, deliliklerini armağanlandırmak için cinnet bile az gelecek. Tanrının karşısına dizilince kimi balıkla dolmuş karnını gösterecek. Kimi günde şu kadar yüz hesabıyla okunmuş bin ölçek duayı ortaya dökecek.

Bir üçüncüsü, uzun uzun tuttuğu oruçları sayacak ve günde bir kez yemek yediğinden ötürü karnının kaç kez patlamak üzere olduğunu anlatacak. Biri, taşımaya yedi geminin yetmeyeceği kadar çok tören, tesbih, mırıltı götürecek. Bir başkası altmış yıl eldivensiz parmakla hiçbir paraya dokunmadığını söyleyerek övünecek. Öteki, gemicilerin en yoksulunun bile giymekten utanacağı pis cübbesini gösterecek. Başka biri de, kayaya yapışık sünger gibi elli yıl aynı manastıra bağlı kaldığını haykıracak. Kimileri ilâhî okumaktan seslerinin kısıldığını ileri sürecekler. Kimileri de yalnızlıktan avanaklaştıklarını, ya da susmaktan dillerinin uyuştuğunu anlatacaklar. Tanrıyı iyice şaşırtacaklar. Bütün bunlardan hiçbir şey anlamıyorum, diyecek Tanrı, benden daha mübarek olmak isteyenlere verecek cennetim yok benim, gidin kendinize benimkinden başka bir cennet arayın!.. Oysa önemi yok bu sonucun. Onlar şimdi benim verdiğim umutlarla mutludurlar.

Mutluluk bilgisizliktedir. Eğer şu Piskopos, giymiş olduğu ak kaftanın kusursuz bir ömür sürmek, başını örten çift boynuzlu ve uçları birbirine tek düğümle bağlı külâhın eski kutsal kitapla yeni kutsal kitabı birleştirmek, ellerindeki eldivenin dünyanın kötülüklerini ellerine bulaştırmamak, asâsının kendi güdücülüğüne bırakılan sürüyü sürekli olarak gütmek ve dikkatini onların üstünden bir an bile eksik etmemek anlamlarına geldiğini bilseydi, mutlu olabilir miydi? Böylesine bir sorumluluğun altında yaşayamaz, ezilir giderdi elbet. Oysa Piskoposlarımız o kadar budala değildirler. Kendileri otlamaya bakar, sürüleri otlatmak işini İsâ'ya bırakırlar.

Erasmus'un amacı, görüldüğü gibi, deliliği övmekten çok, çağının bozuk düzenine takılmaktır. Oysa, aradan dörtyüz yıl geçtiği halde, bu bozukdüzen olduğu gibi duruyor. Bu yüzdendir ki, Erasmus'u okurken, bir on altıncı yüzyıl adamının duyduğu tadı duyuyoruz. Rotterdamlı bilginin yapıtı, erdemsizliğin başarısını kıyasıya taş-

layan bir yapıttır. Thomas Morus'a yazdığı mektupta, Deliliğe Övgü bir delinin yapıtı değildir, diyen Erasmus da, aklın karşısına konan deliliğin bir ölçü aşırılığından başka bir şey olmadığını bilirdi. Ölçüsüzlüklerse, bugün olduğu gibi, on altıncı yüzyılda da mutluluk sağlamamışlardır.

YETKİN EVREN

Mutlu olmak için, önce mutlu bir çevrede yaşamak gerekiyor. On yedinci yüzyıl Alman düşüncesinin en önemli kişisi Leibniz (Gottfried Wilhelm, 1646-1716), mutluluğunu arayan insanlara bu çevreyi göstermektedir: Dünya... Leibniz'e göre, dünyamız yetkindir (Mükemmeldir). Mümkün olan âlemlerin en yetkininde yaşıyoruz. Dünyamızda her şey en iyidir.

Leibniz'in düşüncesi Yunan Sofistlerine bağlanır. Sofistlerden yola çıkan bu ana düşünce zinciri, Sokrates'den, Platon'dan, Aristoteles'den, Aquino'lu Thomas'dan, Descartes'den geçerek Leibniz'e varmaktadır. Leibniz'i olduran bu ana düşünce, ondan sonra da sırasıyla, Berkeley'i, Kant'ı, Fichte'yi, Eucken'i doğuracaktır.

Tanrılık, düşüncede sonsuz sayıda mümkün evrenler vardı, diyor Leibniz. Bunlardan ancak bir tanesi var olabilirdi. Tanrının başka bir evren yerine bunu seçmesini gerektiren neden, onun sonsuz iyiliği, sonsuz bilgeliği, sonsuz gücüdür. Tanrı, iyiliğinin, bilgeliğinin, gücünün ona seçtirdiği en iyi olacaktı elbet. Sevilen şeyin mutluluğu, kişiyi mutlu kılar. Tanrının yetkinliğini seyre dalarak, her türlü iyiyi yaratanı gereği gibi seven kişilerin zorunlu mutluluğu da bundan ötürüdür. Evrenin düzenini biraz anlayabilseydik, onun, en bilge insanların istediklerini kat kat geçtiğini, onu olduğundan

daha iyi kılmanın mümkün olmadığını görürdük. Bu evren, yalnız genel olarak bütün için değil, aynı zamanda ayrı ayrı herbirimiz için en iyi evrendir. (Monadoloji: 53, 55, 90. fıkralar).

Fransız düşünürü Voltaire (1694-1778), ünlü Felsefe Sözlüğü'nün Her şey iyidir (Bien-Tout est) maddesinde, Leibniz'in bu düşüncesini şöyle eleştirmektedir: Bir elmayı yedik diye sonsuz bir ömür süreceğimiz bir haz ülkesinden kovulmuşuz. Binbir yoksulluk içinde, hepsi acı çekecek ve başkalarına da çektirecek çocuklar meydana getirmişiz. Önümüzde bütün hastalıklara tutulmak, bütün dertlere uğramak, acılar içinde ölmek, sonra da, bir ferahlık olarak, yüzyılların sonsuzluğu içinde yanmak var. Leibniz'in iyilik, yetkinlik dediği bu mu? Mesânemde bir taş mı peydahlanıyor, bu hayran olunacak bir mekaniktir. Taşlı usâreler yavaş yavaş kanıma karışıyor, oradan böbreklere süzülüyor, sidik borusundan geçip mesâneye yerleşiyor, orada yetkin (Mükemmel) bir Newton çekimiyle birikiyor. Ben de bu dünyanın en yetkin düzeni içinde ölümden bin beter sancılar çekiyorum. Bir cerrah geliyor, apışarama sivri bir şiş saplıyor, taş zorunlu bir mekanikle parçalanıyor, ben de aynı mekanikle dayanılmaz acılar içinde ölüyorum. Bütün bunlar iyidir, öyle mi? İşte taştan, damla hastalığından, bütün cinayetlerden, bütün acılardan, ölümden meydana gelmiş anlaşılmaz bir genel iyilik. (Felsefe Sözlüğü, I. Cilt. s. 105).

Voltaire, ayrıca dünya görüşünü de bir Suriye masalıyla açıklamaktadır: Erkekle kadın, dördüncü kat gökte yaratılmışlar. Cennet yemeği yerine kuru peksimet yemeye kalkmışlar. Cennet yemeği deri deliklerinden uçup gidermiş. Ama peksimet yiyince ayakyoluna gitmek gerekmiş. İyice sıkışmış oldukları halde ayakyolunu arayan kadınla erkek, rasladıkları bir meleğe yol sormuşlar. Melek de onlara dünyamızı göstererek, işte demiş,

buradan altmış milyon fersah ötede şu gördüğünüz küçük yuvarlak yok mu, evrenin ayakyolu orasıdır.

Oysa Leibniz, Voltaire'den habersiz olduğu halde (Felsefe Sözlüğü 1764 yılında yayımlandı, Leibniz öleli kırk sekiz yıl olmuştu), bu gibi soruları da karşılamaya çalışıyor: Tanrının kötülüklere neden izin verdiğini kesinlikle anlamamız mümkün olsaydı, bilebildiğimiz küçük nedenlerin yanında koskocaman nedenler, bizim düşünemiyeceğimiz büyüklükte nedenler görecektik. Tanrı, bütün parçaları birbirine bağlı olan bu yetkin evreni titizlikle yaratmış, bunu yaparken her ihtimali hesabetmiş, bu hesabın sonunda da birtakım kötülüklere göz yummamazlık edilemiyeceğini anlamıştır. Tanrısal bilgeliği kötülüğe göz yumduran kaçınılmaz nedenlerin varlığına inanmak zorundayız. Gerçi, Tanrının böyle bir şeye izin vermiş olması bizi şaşırtıyor, çünkü biliyoruz ki, Tanrıdan Tanrısal iyiliğe aykırı hiçbir şey çıkamaz. Şu halde, olaya bakarak, bu iznin kaçınılmaz bir zorunluk olduğu sonucunu çıkaracağız. Tanrının suçsuzluğunu tanıtlamaya (İspat etmeye) çalışmak gerekmez. Kötülükler bir kez dünyaya girmiş bulunuyor, şu halde Tanrı yetkinliğinden hiçbir şey yitirmeden ona göz yummuş olsa gerektir. Madem ki Tanrı kötülüklere izin vermiştir, o halde izin verdiğine iyi etmiştir. (İnan'la aklın uygunluğu üstüne konuşma. S: 48 ve sonrası).

Bir de İsâ'dan sonra 250 yıllarında Afrika'da doğmuş Lactantius adında bir kilise babası var. Lâtince birçok din yapıtları vermiş, akıllı bir kişi. O da şöyle bir mantık kuruyor bu konuda: Tanrı, dünyamızdan kötüleri ya atmak istiyor ama, atamıyor, ya atabilir ama, atmak istemiyor, ya ne atabiliyor ne de atmak istiyor. Bu konuda başka bir ihtimal olamaz. Atmak istiyor da atamıyorsa, bu güçsüzlüktür, Tanrının özüne aykırıdır. Atabiliyor da atmak istemiyorsa bu kötülüktür, Tanrının özüne aykırıdır. Ne atabiliyor, ne de atmak istiyorsa bu hem güçsüzlük, hem de kötülüktür ki, Tanrının

özüne büsbütün aykırıdır. Hem atabiliyor, hem atmak istiyorsa —Tanrıya yakışan da budur— bütün bu kötülükler dünyaya nereden geldi öyleyse? (Tanrının gazabı üstüne. XIII. bölüm).

Lactantius, koyu bir dinci olduğundan, kendi kurduğu bu güçlü mantığa karşılık bulmak için kıvranmaktadır. Bulduğu karşılık şudur: Tanrı, kötülüğü istemiştir ama, insanlara da, ona iyilikle karşı koysunlar diye, bilgeliği vermiştir.

Voltaire henüz ortada yoksa da, Leibniz'in karşısında, başka bir Fransız düşünürü, Pierre Bayle (1647-1706) var. Bayle'e göre, akılla inan uyuşamaz. Akla uygun olana inanmak kolaydır, bunu herkes yapabilir. Güç olan, herkesin yapamadığını yapmak, akla uygun olmayana inanmaktır. Tanrı düşüncesini akılla bağdaştırmaya çalışmak boşunadır. Şu halde herbirinin alanını ötekinden ayırmak, birbirlerine karşı hiçbir üstünlük düşünmeden, herbirini kendi alanı içinde değerlendirmek gerekir. Her ikisi birbirlerine karşı da çelişiktir. İsteyen inan yolunu, isteyen akıl yolunu tutabilir. Birbirlerine karışmadan her iki yolu birden tutmak da mümkündür. Yoksa, Tanrıyla bu dünyadaki eksiklik, bozukluk asla uzlaştırılamaz.

Leibniz, Bayle'e karşılık vermek için Theodicée (Tanrıyı savunma) adlı yapıtını yazdı. Yapıt 1710 yılında Amsterdam'da yayımlandığı zaman, Bayle öleli dört yıl oluyordu. Leibniz bu yapıtında kötülüğü, iyiliğin eksikliği olarak tanımlıyor ve bu eksiklik olmasaydı, iyiliğin de olamıyacağını ileri sürüyordu. Leibniz'e göre bu eksiklik, Tanrının yetkinliği karşısında yokolmaktadır. İyimser olabilmek için bütünü gözönünde bulundurmak gerektir. Tanrı düşüncesiyle insan aklı arasında hiçbir çelişmezlik yoktur, elverir ki insan aklı Tanrı yetkinliğini kavrayabilsin.

Leibniz, Theodicée'de Monadoloji'ye göre biraz daha yumuşamış görünüyor. Tanrı bu dünyayı yetkinliğini göstermek için yarattı, diyor (Kime göstermek için?

diye sorulabilir elbet. Acı çeken bizlere göstermek içinse değmezdi). Dünyanın sonlu varlıklardan kurulması bir zorunluktu. (Niçin? diye sorulabilir elbet. Sonsuz varlıklardan kurulamaz mıydı?). Sonlu varlıklarınsa eksik oluşları, yetkin olmayışları bir zorunluktu. Sonlu varlıklar, sonlu oldukları için, yetkin değildirler. Çünkü sonsuz varken, sonlu yetkin olamaz. Şu halde dünyanın eksik, kusurlu oluşu da bir zorunluktur.

Leibniz, bir hayli direndikten sonra, baklayı çıkarıyor sonunda: Bu dünya iyi bir dünya değildir. Ancak mümkün olanlar arasında en iyisidir. Tanrının iyiliği, birçok eksik dünyalar arasından, en az eksik olanını seçmekle belirmiştir. Tanrının sonsuz iyiliği olmasaydı daha çok eksik olanını da seçebilirdi.

Daha yetkin bir dünyayı düşünmek, dünyanın kötülüklerle dolu olduğunu sanmak kadar boşunadır. Sonluyu da, sonsuzu da bir yana bırakalım şimdilik. Elimizdeki tek gerçek, mutluluğumuzu, üstünde yaşadığımız şu dünyada kurmak zorunda bulunduğumuzdur.

BAHÇEMİZ

Mümkün olan âlemlerin en yetkininde yaşıyoruz, öyle mi?.. Fransız alaycılığını dürtmek için bu saf Alman düşüncesinden daha uygun bir konu bulunamazdı. Alman düşünürü Leibniz (1646-1716)'in bu iyimserliği, Fransız düşünürü Voltaire (1694-1778)'i bir hayli eğlendiriyor. Candide adlı yapıt, böylesine bir eğlencenin ürünüdür. Candide, sözlük anlamını canlandıran, açıkyürekli, budalaması bir kişidir. Eskilerin safderun dedikleri, Leibniz'in bu iyimserliğine inanmış, bön bir oğlancağızdır. (Voltaire'in L'Ingénu adını taşıyan, aşağı yukarı aynı anlama gelen bir romanı ve bir kişisi daha vardır. Onda

da on yedinci yüzyıl Fransa'sıyla alay eder. Voltaire'in örnek Fransızlara özgü kişiliği bu alaycılığındadır.)

Voltaire, Candide'i altmış beş yaşında yazdı. Leibniz öleli kırk üç yıl olmuştu. Oysa, düşünceleri, bir başka büyük Alman düşünürü Christian Wolff (1679-1754)'un da yardımıyle çağını etkilemiş, geniş yankılar uyandırmıştı. Wolff, Leibniz'in dağınık düşüncelerini bilimsel bir sistem içinde toplamıştı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı başlarken, bütün Alman Üniversitelerinde bu iki büyük düşünürün Leibnizo-Wolfien adı verilen karma öğretisi okutuluyordu. Bu öğreti, evrenin iyi bir Tanrı eliyle yaratıldığını, mümkün âlemler içinde mümkün olan en iyi âlem olduğunu ileri sürmekteydi. Görülen kötülükler bir zorunluğun sonucuydu, Tanrısal sorumluluğun bu kötülüklerde parmağı yoktu. Doğa'da her şey zorunlu olarak varolmaktaydı. Yeter neden (Sebebi kâfi) olmadan hiçbir sonuç doğamazdı. Bununla beraber, insanoğlunun tikel buyrultu (Cüz'î irâde)'su da vardı. Yeter nedenlerin zorunlu sonuçlara götüreceği şu ya da bu yolu seçebilirdi. İnsanoğlu, önüne açılmış olan birçok yollardan dilediğini seçmekte özgürdü.

Candide, Baron Tunder-ten-Tronk'un şatosunda oturuyor. Sayın Baron'un kızkardeşinin evlilik dışı çocuğudur. Ekmek elden su gölden, keyfince yaşamaktadır. Mutludur. Öğretmeni sayın Pangloss, genç ve saf Candide'e, yeter nedensiz hiçbir sonuç olamayacağını ve mümkün âlemlerin en iyisinde Baron hazretlerinin şatosunun mümkün şatoların en iyisi olduğunu öğretmektedir. Ancak zavallı Candide, Baron'un kızı sevimli bayan Kunegond'a âşık olduğu için, mümkün âlemlerin en iyisindeki mümkün şatoların en iyisinden kovulacak, bu rahat yaşayıştan ayrılmak zorunda kalacaktır.

Kafası, Leibnizo-Wolfien iyimserliğiyle doldurulmuş olan delikanlının acıklı ve gülünç hikâyesi böylece başlamaktadır. İlkin, onu, Bulgarların asker toplayıcıları yakalıyorlar (Voltaire'in Bulgarlar dediği Prusyalılardır),

Abarlara karşı savaşa sokuyorlar (Voltaire'in Abarlar dediği de, Fransızlardır, sözünü ettiği savaş da 1756'da başlayan Yedi Yıl Savaşları'dır). Candide, mümkün âlemlerin en iyisindeki mümkün savaşların en iyisinden, mümkün davranışların en iyisini yaparak, sıvışıyor. Oysa gene de, şöyle düşünmektedir: Yeter nedensiz hiçbir sonuç yoktur. Her şey zorunlu olarak zincirlenmiş, en iyi amaç için düzenlenmiştir. Sayın bayan Kunegond'un yanından kovulmam, kırbaçlanmam, ekmeğimi kazanmak için dilenmem gerekiyordu elbet. Bütün bunlar, başka türlü olamazdı.

Bundan sonra, mümkün âlemlerin en iyisinde, Candide'in başına gelmedik belâ kalmıyor. Soyuluyor, dayak yiyor, bindiği gemi batıyor; insanların birbirlerini ezdiklerini, birbirlerinin kuyularını kazdıklarını, kendi mutluluklarını başkalarının mutsuzluklarında bulduklarını görüyor. Ona göre bütün bunlar yeter nedenler yüzünden, mümkün âlemlerin en iyisinde olupbiten, zorunlu sonuçlardır.

Candide, bu arada, sayın bayan Kunegond'u, sevgili öğretmeni Pangloss'u, Pangloss'un öğretisine karşı çıkan kötümser düşünür Martin'i bulmuştur. Bunların da başlarına, mümkün âlemlerin en iyisinde, gelmedik belâ kalmamıştır. Hastalanmışlar, dövülmüşler, çirkinleşmişlerdir.

Hep birden İstanbul'a geliyorlar. Voltaire, gerçek saydığı düşünceyi, bir Türk düşünürüne söyletmek istemiştir. Bu gerçek düşünce, ne Pangloss'un öğrettiği iyimserlik, ne de Martin'in öğrettiği kötümserliktir. Gerçek düşünce, iyimserlikle kötümserliğin ortasında, dünyayı olduğu gibi gören, iyi yönleriyle olduğu kadar, kötü yönleriyle de kabul eden bir düşüncedir. Artık Candide, bütün bönlüğüne rağmen, kuşkulanma yoluna girmiştir. Sayın öğretmeni Pangloss'a soruyor: Peki, sevgili Pangloss, asıldığınız, parçalandığınız, dayak yediğiniz, kürek cezasında acı çektiğiniz zamanlarda da gene dünyada her şeyin yolunda gittiğini düşündünüz mü?

Oysa Pangloss da, Martin gibi, kendi düşüncesinde direnmektedir. Pangloss'la Martin, durup dinlenmeden, tartışmaktadırlar. Bu sırada Candide, Pangloss ve Martin'in gözlerinin önünden kocaman kayıklarla Erzurum'a, Limnos'a, Midilli'ye sürülen Paşalarla Beyler geçmektedir. Sürülenlerin yerlerini almak için başka Paşaların, başka Beylerin geldikleri görülmektedir. Sonra, sıraları geldikçe bunlar da sürülmekte, öldürülmektedirler. Bâbıâli'ye sunulmak üzere içleri samanla doldurulmuş sıra sıra insan kafalası geçirilmektedir.

Tartışmalarının hiçbir sonuca bağlanamıyacağını anlayan Candide, Pangloss ve Martin, bir Türk Derviş'ine başvuruyorlar. Pangloss söz olarak: Sayın Derviş, diyor, size, insan denilen bu acaip yaratığın niçin yaratıldığını sormaya geldik?.. Derviş, onlara ters ters bakarak: Sen ne karışıyorsun be adam, diye karşılık veriyor, bu senin işin mi ki?

Candide, araya girerek: Fakat sayın efendim, diye sızlanıyor, yeryüzünde ne kadar çok kötülük var?.. Derviş gene süzüyor onları: İyilik olmuş, kötülük olmuş, bundan ne çıkar, diye karşılık veriyor, Padişahımız Mısır'a bir gemi gönderdiği zaman, içindeki sıçanların rahat olup olmadıklarını düşünüyor mu?

Pangloss dayanamıyor: Peki, o halde ne yapmalı? diye soruyor. Türk Derviş'i tek sözle karşılıyor bu soruyu: Susmalı.

Pangloss: Sizinle, nedenler ve sonuçlar üstüne, mümkün âlemlerin en iyisi üstüne, kötülüğün doğuşu, ruhun özü üstüne konuşmaya gelmiştik, diye direnmek istiyor. Ama bu sözleri duyunca Derviş, onları kapı dışarı ediyor.

Susmak... Elde ettiğimiz sonuç bu mudur? Bir bakıma, bütün mümkünlerin arasında uygulanabilecek tek mümkün, buymuş gibi görünmektedir. Oysa, Voltaire de, bizler gibi, bu sonuçla yetinmeyecektir. Türk Dervişi sadece kuramsal gerçeği ortaya koymuştur. Bu kuramsal

gerçeğin uygu alanındaki anlamını da bir Türk Bahçevanı belirtecektir.

İyimser, kötümser ve kuşkucu üç filozofumuz, Derviş'in yanından kovulduktan sonra, bir Müftü'nün boğdurulduğunu duyuyorlar. Pangloss, rasladıkları ihtiyar bir Türk Bahçevanına, boğulan Müftü'nün adını soruyor. Bahçevan, bahçesinin önündeki ağaçların gölgesinde, serinlemektedir. Onlara: Bilmiyorum, diyor, hiçbir zaman ne bir Müftü'nün, ne de bir Vezir'in adını öğrenmedim. Sözünü ettiğiniz olaydan da haberim yoktur. Genel işlere karışanların çoğu zaman kötü bir biçimde öldüklerini, buna da lâyık olduklarını sanıyorum. İstanbul'da olupbitenlerle ilgilenmem, bahçemin yemişlerini İstanbul'a göndermekle yetinirim.

Pangloss'un sorusunu yeniden sorabiliriz: Peki, o halde ne yapmalı?.. Sorunun karşılığını ihtiyar Bahçevan'dan almış bulunuyoruz: Bahçemizin yemişlerini yetiştirmeli.

Ama Pangloss inatçıdır. İhtiyar Türk'ün öğüdünü tutarak, üç büyük kötülük olan sıkıntıyı, utancı ve yoksuluğu uzaklaştıracak böylesine bir işle uğraşacağı yerde, usanmaksızın çene çalmaktadır. (Voltaire'e göre, tıpkı Leibniz gibi). İkide bir, Candide'e: Mümkün dünyaların en iyisinde mümkün bütün olaylar zincirlenmiştir, demektedir, eğer siz, sayın bayan Kunegond'un aşkı için güzel bir şatodan tekmeyle kovulmamış olsaydınız, eğer engizisyon işkencelerine katlanmamış olsaydınız, yaya olarak bütün dünyayı dolaşmamış olsaydınız, eğer Baron hazretlerini kılıçla biçmemiş olsaydınız, eğer güzel Eldorado ülkesinden aldığınız koyunları yitirmemiş olsaydınız, şimdi burada, turunç reçeliyle fıstık yiyemezdiniz.

Artık aydınlanmış olan Candide'se, Pangloss'un bu gevezeliklerine, Voltaire'in yapıtının son sözü olan, şu karşılığı vermektedir: Bütün bunlar güzel sözler ama... bahçemizi işlemek gerek.

A Ş K

Mutluluk kaynaklarımız arasında önemli bir yer tutuyor aşk. Yaşamak, bir bakıma, ilgilenmek demektir. Çeşitli ilgilerimiz, aşırı bir çizgiye varınca, aşk adını alıyor. İlgilenmekten doğan mutluluğumuz da, böylelikle, aşırı bir mutluluk olmaktadır. Aşk, çeşitli ilgilerimizin üstüne yükselen biricik ilgi olarak tanımlanabilir. Öteki ilgilerimiz, artık o biricik ilginin yanında önemsiz kalmışlardır. Yöneldiği amaç ne olursa olsun, ilgi yoğunlaşmıştır. İlgi duyan, öteki ilgilerinin üstüne basarak, biricik ilgisine doğru yürümektedir. Aşırı bir mutluluk sağladığı halde, istenirliği yanında, istenmezliği de bu yüzdendir aşkın.

Aşk, düşünce dizisi boyunca, çeşitli açılardan incelenmiştir. Ruhbilim, aşkın ilk basamağı olan sevgiyi bir içgüdü saymaktadır. Sevgi eğilimi, ruhbilime göre, insanlık yapısının ortak bir eğilimidir. İnsanca bir terim olan sevgi eğilimini, birleşme gücü terimiyle değiştirip genelleştirirsek, bu gücün, evrendeki bütün maddeleri kapladığını görürüz. Şu halde aşk, anlamının derinliklerinde, maddesel bir güç taşımaktadır. Aşk da, bütün işler gibi, bir ruh işi değil, bir madde işidir.

Empedokles (İ.Ö. 450)'e göre, evreni olduran hareket, aşk'la nefretin çatışmasından doğmuştur. Önce aşk vardı, maddeler bütünlük içindeydi. Sonra nefret geldi, bu bütünlüğü ayırmaya başladı. Nefret ayırıyordu ama, ayırdıklarını olduğu gibi bırakıyor, örgenleyemiyordu. İlk ayırmada toprak, su, hava, ateş meydana gelmişti. Neler olacaksa işte bu ana maddelerden olacaktı. Ama bu ana maddeler oldukları gibi kalırlarsa, hiçbir

şeyin olacağı yoktu. Aşk, bunları birer ikişer birleştirerek yeni örgenler kurmalıydı. Aşk kuruyor, nefret dağıtıyordu. Ne olduysa bu çekişmeden oldu. Aşk çeke, nefret ite insana kadar gelen bütün örgenleri oldurdular. Aşk'la nefretin bu çekişmesi sonsuza doğru sürüp gidecek. Sonunda —Empedokles bunu söylemekle sonsuza da bir son koyuyor— aşk kazanacak bu çekişmeyi. Aşk nefreti yenecek, bütün maddeler de gene bir bütünlükle birleşecekler.

Empedokles'in bu düşüncesinin babası, her şeyin karşıtların kavgasından doğduğunu söyleyen Herakleitos (İ.Ö. 540-475)'dur. Herakleitos bu önemli düşüncesiyle çağdaş diyalektiğin de ilk tohumunu atmıştır.

Aşkı, bir düşünce terimi olarak meydana koyan Empedokles'den sonra, birçok düşünürler incelemişlerdir. Konumuzu başlıbaşına bir felsefe sistemi haline getiren son düşünür Ludwig Feuerbach'dır.

Ludwig Andreas Feuerbach (1804-1872), Hristiyanlık Felsefesi'ni 1839'da yayımladığı sıra, Alman düşünce çevreleri Hegelciliği tartışıyorlardı. Friedrich Hegel (1770-1831), kurduğu büyük düşünce düzeniyle, bütün düşünce çevrelerini etkilemişti. Ruhçular onu ruhçuluk alanına, maddeciler de maddecilik alanına çekiştiriyorlardı. Gerçekte o, ruhçu Kant (1724-1804)'ın asla girilemez olarak yasakladığı *Mutlak*'ın alanına kolaylıkla girilebileceğini kanıtlamıştı ama, düşüncenin doğadan önce varolduğunu ileri sürmekle, ruhçu sayılırdı. (Burada ruhçuluk deyimini maddeciliğin karşıtı olarak kullanıyorum. Gerçekte bunun bilimsel adı, Platon'dan gelme bir deyim olan İdealisme'dir) Buna karşı maddeciler de onu kendilerine çekmeye çalışmakta haklıydılar. Çünkü Hegel, *Mutlak*'ın, daha açık bir deyişle, insan düşüncesinin yüzyıllardanberi çözmeye çalıştığı *İLK VE SON GERÇEK*'in, doğanın üstünde değil, doğanın içinde olduğunu söylüyordu. O da, Herakleitos gibi, karşıtların kavgasından yola çıkmıştı. Doğayı meydana getiren düşün-

ceydi ama, yeni düşünceyi de doğa meydana getiriyordu. Varlık, karşıtları uzlaştırarak gelişirdi. Her uzlaşma (Sentez), yeni bir karşıtlığı (Antitez) çağıran, yeni bir oluş (Tez)'tu. İşte bu uzlaşmalar, yeni karşıtlar ve yeni uzlaşmalarla, gide gide, varlığın bilincine erişecekti. Bu erişmeyse, gerçek özgürlüğü doğuracak olan bir sonuçtu. *Mutlak* denen *İLK VE SON GERÇEK,* varlığın kendi bilincine erişmesiyle aydınlanacaktı.

Hegel, bu düşüncesiyle, gerçekten büyük bir düşünce yapısı kuruyordu: Oluşu, ilk insanın dünyaya gelmesiyle bitmiş sayan bütün dinler çöküyorlardı. Soruları karşılayıp bütün sorunları çözdüklerini sanan bütün felsefe sistemleri dağılıyorlardı. Bir bakıma, maddeydi ruhtu, havaydı suydu, akıldı iradeydi gibi yüzyıllardanberi bitmek tükenmek bilmeyen bir sürü lâkırdı kalabalığı çürüyordu. Kant'ın sınırladığı akıl, yeniden özgürlüğüne kavuşuyordu. Küçümsenen akıl, etkilediğinden etkilenmek yoluyla gelişe gelişe (Diyalektik metod), gerçeğe doğru yaklaşmaktaydı. Bir bakıma, o gerçek de, daha şimdiden bilinen bir gerçekti. Gerçek, aklın kendisiydi.

İşte, aşk felsefecisi Ludwig Feuerbach da, bütün çağdaşları gibi, bu Hegelcilikten doğmuştu. Ölüm ve Ölümsüzlük Üstüne Düşünceler adını taşıyan yapıtını Hegel'in ölümünden bir yıl önce yayımlamıştı. Gelecek felsefenin ilkeleriniyse on üç yıl sonra yayımlayacaktı. Bir bakıma, insan aklının özlediği tartışma, henüz bitmemiş olmalıydı. Hegel, oluşu düşünceyle, ruhla başlatmıştı. Doğru muydu? Düşünce mi önceydi doğa mı, bir başka deyişle, ruh mu önceydi madde mi?

O bitmez tükenmez masal, insan aklının büyük macerası yeniden başlıyordu.

Feuerbach, soruyu kesinlikle karşıladı: Temel doğadır. Doğanın dışında hiçbir şey yoktur. Her şey gibi, düşünce de, doğanın ürünüdür. Düşünce, maddesel bir organ olan beyinden çıkmaktadır... Bununla beraber Feuerbach, maddecilikte kalamayacaktır. Şöyle diyor:

Bence maddecilik, insanın varlık ve bilgi yapısının temelidir. Ama bir fizyolojistin, bir natüralistin anladığı gibi, varlık yapısının kendisi değildir. Maddecilikte geride beraberim ama, ilerde beraber değilim.

Niçin?.. Çünkü Feuerbach, bütün dinleri yıktığı halde, yerlerine yeni bir evrensel din kurma yolundadır. Bu yeni din, aşk dinidir. Feuerbach, temeli maddeye dayadığı halde, bir idealisttir artık. Aşkı, maddesel bir çekim olarak değil, bir insanlık ideali olarak ele almaktadır. Feuerbach da, Hegel gibi, diyalektiği, maddelerde değil, düşüncede bulmaktadır. Feuerbach'a göre, düşüncede olupbitenler, düşüncenin ürünleridirler. İnsanlar sevişiniz, diyor, gerçek din sizin bu sevgilerinizdedir. Varlığınız, aşkınızla biçimlenecektir.

Feuerbach'a göre, dinin gerceği aşktadır. Önceleri insanlar, kendi niteliklerinin fantastik yansımaları olan Tanrılar yaratmışlardı. Tanrılar, insanlık düzenini kurmaya yetmediler. Oysa, bu düzeni kuracak olan, insanın başka insanlara karşı duyduğu bağlılıktır. Bu bağlılık, en yetkin biçimine aşkta ulaşır. Hele cinsel aşk, bu duygusal insan bağlılığının en yoğunlaşmış biçimidir. Dostluk, acıma, vazgeçme, coşkunluk gibi çeşitli eğilimler, yetkinliği cinsel aşkta beliren aşkın çeşitli görünüşleridir. İnsanlar arasındaki bütün sorunlar aşkın gücüyle çözülecektir. Aşkı kutsallaştırmak gerektir. İnsanlar, böylelikle, bütün acılarından kurtulacaklardır. Din (Religion), Lâtince bağlamak anlamındaki (Religare) sözcüğünden gelir. Şu halde, din sözcüğünün ilk anlamı bağdır. Bundan ötürü insanlar arasındaki her bağ, bir dindir. Din sözcüğünün etimolojik anlamı gerçeği ortaya koymaktadır. Ama bu din, ruhçu bir temele değil, maddeci bir temele oturmaktadır. Temel, doğadır. Her şey gibi, din de, doğanın ürünüdür. Varlık yapısının temeli maddedir ama, kendisi düşüncedir. Bir başka deyişle, varlık maddeden çıkıyor ama, ruhla gelişiyor, varlıklaşıyor. Maddelerin oyunu bitmiştir artık.

Feuerbach, mutluluk felsefesini de, bu düşüncesinin üstüne kuruyor. Ona göre, mutluluk eğilimi insan yapısının doğal bir eğilimidir. İnsan, doğarken mutluluk eğilimiyle birlikte doğar. Mutluluk eğiliminin töreselliği (Ahlâkîliği) bu yüzdendir. Gene bu yüzdendir ki, her törenin temeli mutluluk eğilimi olmalıdır. Ama mutluluk eğilimi, başıboş bırakılamaz elbet. Onu düzenleyen iki doğal kısıtlayıcı vardır:

1 — Eylemlerimizin kendimizdeki sonuçları: Mutluluk eğilimimizi başıboş bırakıp, örneğin içkiyi fazla kaçırırsak hastalanırız. Böylelikle de kendi eğilimimizi, kendimizden ötürü, kendimiz kısıtlarız.

2 — Eylemlerimizin toplumdaki sonuçları: Mutluluk eğilimimizi başıboş bırakırsak, başkalarının mutluluk eğilimlerinin sınırına gireriz. Bu halde başkaları, kendi mutluluk eğilimlerini savunarak bizim mutluluk eğilimimizi bozarlar. Böylelikle de kendi eğilimimizi, gene kendimizden ötürü, kendimiz kısıtlarız.

Özet olarak, hem kendimiz, hem de başkaları, elbirliğiyle mutluluk eğilimimizi düzenlerler, aşırılıklarımıza engel olurlar. Bu iki durumun dışında mutluluk eğilimimizin hiçbir engeli yoktur, keyfince yol alabilir. Anlaşıldığına göre, mutluluğumuzu, gene kendi mutluluğumuz düzenlemektedir. Kendi mutluluğumuzu bozmadıktan sonra, mutluluk eğilimimizin yöneldiği her yol töreseldir. Toplumsal sonuçlar, kendi mutluluğumuzun tadını kaçırdıklarından ötürü kısıtlayıcıdırlar.

Evrensel uzlaşmayı aşkta bulan Feuerbach, töre alanında da, inceden inceye hesaplanmış, kendisine hiçbir bakımdan zarar vermeyecek her mutluluğu cömertçe bağışlamaktadır kişioğluna. Bu açıdan bakınca, Feuerbach'ın töresi, pek ince bir hesap işi olarak görünmektedir. Hesap tuttu mu, başkaca hiçbir engel yoktur. İnsanın Tanrıya tapmasını yasaklayan maddeci Feuerbach'ın karşısına dikilen, insanın insana tapmasını buyuran ruhçu Feuerbach, düşünce dizisinde, zorunlu olarak böyle bir

sonuca varmıştır. Düşünce alanına yönelen, böylelikle de kendi içine kapanan düşünce, duygusal bir ortamda gezinmek zorundadır. İnsanlara birbirlerini sevmelerini öğütleyen ünlü düşünür, yalnızlık ve yoksulluk içinde ölmüştür.

AYAĞIMIZI SIKAN KUNDURA

(Gerçek dostlar az, diyecek yerde; kanımın yuvarları az, demek daha iyi olmaz mı?) diyor Alain (Emile Chartier, 1868-1951). Kendisini bu kanıya götüren olayı da anlatıyor: Hastanelerden birinde Marie adında bir kız varmış. Marie, bir saat düzeniyle, bir hafta mutlu, bir hafta mutsuz oluyormuş. Mutluluk haftasında çevresindeki her şey ona güzel, aydınlık, sevinçli görünüyormuş. Mutsuzluk haftasındaysa, çevresindeki her şey çirkin, karanlık, acılıymış. Aynı güzel söz, mutluluk haftasında onu sevindirdiği halde, mutsuzluk haftasında umutsuzluğa düşürürmüş. Aynı müzik, mutluluk haftasında sevinç, mutsuzluk haftasında acı verirmiş ona. Marie'ye bakan Profesör, birçok denemeleri sırasında, Marie'nin kanındaki yuvarları da saymış. Bakmış ki, mutluluk haftasının sonuna doğru yuvarlar azalıyor, mutsuzluk haftasının sonuna doğru, yuvarlar yeniden çoğalıyor. Şu halde, demiş; mutluluk kanın zenginliğinden, mutsuzluk kanın yoksulluğundan doğuyor.

Kan yuvarlarının görevi, akciğerlerdeki havanın oksijen gazını alarak nesiçlere götürmektir. Oksijen gazı, yaşamamız için gereklidir. Kan yuvarlarının fabrikası, kemiklerin içindeki iliklerdir. Bu fabrika öylesine düzenli bir fabrikadır ki, verimi, vücudun oksijen gereğine uygundur. Kan fabrikası, oksijen gazının az bulunduğu yerlerde, vücudun gerekli oksijeni alabilmesi için, daha çok kan yuvarı yapar. Oksijenin bol bulunduğu yerler-

deyse, o kadar çok kan yuvarı gerekli değildir, fabrika hemen verimini azaltır. Bilindiği gibi, en çok oksijen, deniz yüzünde, alçak yerlerde vardır. Yükseklere, dağlara doğru çıkıldıkça oksijen azalır. Bundan ötürü de kan fabrikası, alçaklarda daha az yuvar, yükseklerde daha çok yuvar yapar. Bir insanın kan yuvarlarını sayarak, onun deniz yüzünden ne kadar yükseklikte yaşadığını anlayabiliriz. Gerekli oksijen gazını alabilmek için, deniz yüzünde, kanın bir milimetre küpüne dört buçuk milyon yuvar yeterken, deniz yüzünden dört bin metre yükseklikteki bir dağda sekiz milyon yuvar az gelir. Bu hesaba göre, mutluluğumuz için dağlara tırmanmamız gerekmektedir.

Gerçekteyse, kişioğlu, değil dağlara, göklere kadar tırmandığı halde mutluluğunu elde edememektedir.

Gene de, Bergson'u hatırlayarak, sonuçları tek nedene bağlamak tutkusundan kurtarabilirsek kendimizi, Marie'nin Profesörünü Alain gibi anlayabiliriz. Kişioğlunun yükseklere çıktıkça mutluluğa benzer bir şeyler duyduğu doğrudur. Ama bu yüksekler, sadece deniz yüzüne göre ölçülmüş yüksekler değildir. Her çeşit yükselme, kanın yuvarlarını arttırmaktadır. Nitekim Alain de, başka bir söyleşi (Propos)'sinde (Sevinç, iç organlarımızı en usta doktordan daha iyi düzene koyar) diyor.

Oysa Alain'in, bu son yargısına pek o kadar inanmadığı anlaşılmaktadır. Bir arkadaşı, kan yuvarlarının yoksulluğu konusunda, kendisine şöyle demiş: Düşünceme yön vererek kanımın yuvarlarını arttıramam. Mutluluğum için düşünmek boştur. Evren, kışla yaz gibi, yağmurla güneş gibi, karanlıkla aydınlık gibi, kendi yasasına uygun olarak, ölçülü dönemlerde mutlulukla mutsuzluğu getirecek. Buna karşı ben ne yapabilirim? Mutlu olmak isteğimin de tıpkı gezmeye çıkmak isteğim gibi büyük bir değeri yok. Şu kırlara yağmuru yağdırıp gezmeme engel olan ben değilim. İçimdeki mutsuzluğu da ben yaratmıyorum, sadece onun peşinden gidi-

yorum. Kan yuvarlarımın yoksulluğunu bilmek, mutsuzluğumun peşinden gitmek zorunluğunu açıklıyor. Bu bilgi, beni avundurmaz... Alain de, arkadaşına, son yargısına pek o kadar inanmadığını belirten, şu karşılığı veriyor: Sorun, dediğin kadar yalınç değil. Acı düşünceleri, kötü kuruntuları, kara anıları geveleyip durmakla insan mutsuzluğunu kendisi bulur. Bu mutsuzluğun, böylelikle, tadını çıkarır bir bakıma. Ama mutsuzluğumun kan yuvarlarından ileri geldiğini bilecek olursam, düşüncelerime gülerim, iç acılarımı vücuduma püskürtürüm. O zaman ,mutsuzluğum, vücudumda sadece bir yorgunluk, ya da düpedüz bir hastalık haline gelir. İnsan yapısıysa bir mide ağrısına bir ihanetten daha kolay dayanır.

Alain, sevincin iç organlarımızı en usta doktordan daha iyi düzene koyacağına gereği gibi inansaydı, arkadaşına, mutsuzluğu vücuda püskürtmek yerine, sevinç ortamlarını yaratması gerektiğini öğütlerdi.

Her çeşit yükselmenin, yaratığı mutluluğa götürdüğü düşüncesi, şu kaçınılmaz evrim (Tekâmül) gerçeğini daha iyi açıklamıyor mu? *Evrim, bir mutluluk gereğidir.* İçimizin en küçük yapısından dışımızın en büyük yapısına kadar kavramalıyız evrimi. Bu düşünce, mutsuzluğun bir hastalık olduğunu bilerek ona kolaylıkla dayanabilme düşüncesinden daha yararlı olabilir kişioğluna. Bundan başka, mutsuzluğu doğuran nedenlerin arasına ve mutluluğu yaratan her çeşit yükselmenin karşısına, sadece kan yuvarlarının yoksulluğunu değil, her çeşit yoksulluğu da katmalıyız.

Ama Alain, Mutluluk Üstüne Söyleşiler (Propos sur le Bonheur) adlı yapıtında, yoksulluğun da övgüsünü yapıyor: Eski çağlarda Tanrılar, yolcuların kılığına girerek, insanların kapılarını çalarlarmış. Bana öyle geliyor ki, açlığı, susuzluğu duymakta biraz mutluluk buluyorlardı. Canları sıkılıyordu herhalde. O çağlardanberi kendilerini ya asmış, ya da suya atmış olsalar gerektir. Birçok Krallar tanıdım. Bir şeyi istemeye vakit bulamaz-

lardı. Dikkatli gözler hemen düşüncelerini okuyup, isteklerini yerine getirirlerdi onların. Oysa bu Jüpiter'ler de yıldırımlarını atmak isterlerdi, kendilerine engeller yaratırlardı. Tanrılar —eğer cansıkıntısından ölmemişlerse— sizleri böyle yavan Krallar olmaktan korusunlar.

Açlıkla susuzluk, arasıra, Alain'i de eğlendiriyordu anlaşılan. Cansıkıntısından kurtulup eğlenebilme yolunda açlıkla susuzluğu öğütleyebilmek için Alain kadar güçlü olmalı. Gerçek şu ki, Kralları eğlendiren açlık, Kral olmayanları mutsuz etmektedir. Sözünü ettiğimiz mutluluk, Tanrıların mutluluğu değil, kişioğullarının mutluluğudur. Yoksulluğun övgüsü bir yana, Alain'in bu söyleşisinin gerçek bir yanı var: Çalışmak, kişiyi mutlu kılar.

Bu yargı, evrim gerçeğimize de uygun bir yargıdır.

Bunların dışında, sorunun özüne girmeden, mutluluk üstüne ufak tefek öğütler veriyor Alain: Sıkıntılarınızdan kimseye söz açmayınız, böylelikle onları siz de unutursunuz. Mutlu olmak için, mutlu olmayı istemek, bu uğurda çabalamak gerektir. Mutlu olmak için çevrenizdekileri de mutlu kılmanız gerekir, onların yerilecek yanlarını değil, övülecek yanlarını görmeye çalışın. Mutluluğu gelecekte görüyorsanız, onu şimdiden bulmuşsunuz demektir, ummak mutlu olmaktır. Gerçek nedenleri bulmaya çalışın, gerçek nedenleri bilmedikçe huylarınızı düzenleyemezsiniz. Sinirlenmeyin, elinizdedir bu, sinirleriniz uysal köpekler gibidir, düşüncenizin buyruğundan dışarı çıkamazlar. Mesleğimizden, kitaplarımızdan, dostlarımızdan gereği gibi yararlanamıyarak mutsuz olduğumuz için yüzümüz kızarmalıdır. Mutsuzluğumuzu doğuran kuşku ve korku, birer hastalıktır, hasta olduğumuzu değil, sağlam olduğumuzu düşünmeliyiz, böyle düşünerek bunlardan kaçınabiliriz. Kendinizi trajedilere kaptırmayınız, ihtiyar bir adam ihtiyarlık çeken bir genç, ölen bir adam ölen bir canlı demek değildir. Çevrenizi değil, kendi bilgisizliğini suçlayınız, bir sarhoş düşerse baca-

ğı kırılır, bir itfaiyeci gibi bacağınızı kırmadan düşmesini öğrenmek gerektir. Sıralı sırasız gülümseyiniz, iyi etkilerini göreceksiniz. Kayıtsız davranmak isteyen omuzunu silkmez mi?.. Bu davranışı ciğerlerine hava verip yüreğini yatıştırır çünkü. Küçük nedenlerle boşuna canınızı sıkmayın; kundura ayağınızı sıkıyorsa, hemen çıkarıp atın onu. Esnemek sabırsızlığa karşı en iyi jimnastiktir. Kürsüye çıkarken korkudan titreyen konuşmacı, konuşmaya başlar başlamaz hemen kendine geliverir, korkuyu düşünecek vakti kalmamıştır çünkü, kuşkular ve korkular olaylardan çok düşüncelerimizdedir. Vücudunuz, kuşkularınız ve korkularınız yüzünden, sizden yanlış bir emir almamışsa, kumandayı en doğru biçimde kendi eline alır. Hayra yormak hayırlı iş getirir; Epiktetos der ki: Sen istedikten sonra karga bile uğur getirir sana. Soğuğa dayanmanın tek çaresi, soğuğu hoş görmektir; mutluluk ustası Spinoza gibi, ısındığım için mutlu değilim, mutlu olduğum için ısınıyorum, demeli. Başarıya ulaştığınız için mutlu değilsiniz, mutlu olduğunuz için başarıya ulaştınız. Uykunuzun gelmesini istiyorsanız geleceğine inanın, uyuyamayacağını düşünen hiçbir kimsenin uyuyabildiği görülmemiştir. Tek bir kişi yoktur ki, kendine kendinden büyük bir düşman bulmuş olsun. Başkalarını affedebilmek için ilk koşul, kendini affedebilmektir. Geleceği pek o kadar düşünmeyin, ne kadar bilgin olursak olalım, gözlerimizin çok uzakları görebileceğine inanmıyorum.

Bir söyleşisinde de, yapraklar sürmeye başladı artık, diyor Alain, yakında tırtıllar kara ağacın yapraklarına üşüşerek bunları yokedecekler. Ağaç, ciğerlerinden yoksun kalacak. Havasızlıktan ölmemek için yeni yapraklar sürüp ikinci bir bahar yaşadığını göreceksiniz ama, bu gayretler tüketecek onu sonunda. Önümüzdeki yılların birinde artık taze yapraklar veremiyerek kuruyacak büsbütün. Küçük gayretlerin göreceği işe inanmalı, böceğe karşı bir böcek sabrıyla savaşmalıyız.

EVREN VATANDAŞI

Çağdaşımız Bertrand Russell, Mutluluğun ele geçirilmesi (The Conquest of Happiness) adlı yapıtında, mutsuzluğun ve mutluluğun nedenlerini inceliyor. Russell'a göre, mutluluğumuz elimizdedir. Bunu sağlamak için kendimizle uğraşmamız, kendimizi onarmamız gerekir. Mutsuzluğun iç ve dış nedenleri vardır. Mutsuzluğun dış nedenleri, içinde yaşamak zorunda bulunduğumuz sosyal düzenden doğarlar. Mutsuzluğun iç nedenleriyse, bireysel psikolojide bulunur ki, bu da aslında büyük ölçüde sosyal düzenin ürünüdür. Beslenme ve barınma için yeter bir gelirleri, elverişli bir sağlıkları bulunanlar, mutlu olmak isterlerse, mutsuzluklarını doğuran nedenlerle savaşmalıdırlar. Çünkü bu nedenlerle savaşılabilir ve bu nedenler yokedilebilir. Mutsuzluğun nedenlerini yokettikten sonra, mutluluğun nedenlerini hazırlamak da elindedir kişinin. Mutluluk, her şeye rağmen, mümkündür.

Russell, yapıtının başına, Walt Whitman'ın şu güzel mısralarını alıyor: Hayvanlara uzun uzun bakıyorum da — Ben de hayvanlaşıp onlar gibi yaşayabilirim diyorum, hepsi kendi âleminde, öylesine huzur içinde — Hallerinden sızlanmazlar, kan-ter dökmemekteler — Karanlıkta gözleri açık uzanmıyorlar ve ağlamıyorlar günahlarına — Tanrıya olan borçlarını konuşup midemi bulandırmıyorlar — Hepsi hoşnut, hiçbirinin mal tutkusuyla gözü dönmemiş — Hiçbiri ne öbürünün, ne de binlerce yıl önce yaşamış kendi türünden birinin önünde diz çökmüyor — Hiçbiri ne dünyanın en mutsuzu, ne de en saygıdeğeridir.

Russell, kişinin iç savaşını anlatıyor bu yapıtında. Mutsuzluğun nedenlerini şu bölümlerde topluyor:

1 — Mutsuzluğu doğuran nedenlerden biri, içe kapanıklıktır. Kendini günah işlemiş sayanlar, kendi kendine

tutkunlar, megalomanyaklar, kendi içlerine gömülmüşlerdir. Bunlar için mutluluğa kavuşmanın tek yolu, dış dünya ile ilgilenmektir.

2 — Kimileri de her şeyi öğrenip bitirmiş ve artık dünyada yaşamaya değer hiçbir şey kalmadığı kanısına varmışlardır. Russell, bu çeşit mutsuzluğa Byron mutsuzluğu diyor. İngiliz ozanı Byron, bu çeşit mutsuzlardandı. Bu gibilerin de ilâçları, içekapanıklar gibi, dış dünyaya açılmaktır. Bunlarda eksik olan, kolay elde etmelerinden doğan bir gayret noksanlığıdır. Oysa, dünya üzerinde, henüz elde edilememiş, gayret gerektirecek daha pek çok şey vardır.

3 — Mutsuzluğu doğuran üçüncü bir neden de, insanlar arasındaki rekabettir. Kimileri buna yaşama kavgası adını verirler. Gerçekteyse yaşamak için değil, komşularından daha üstün bir hayata erişmek için kavga etmektedirler. Başarı, mutluluğun gereklerinden biridir ama, bütün öbür gereklerin harcanması bahasına elde edilmişse, çok pahalıya malolmuş demektir. Değmez. Amaç, en tepeye çıkmak değil, rahat ve huzurlu yaşamak olmalıdır. Asıl dert, çağımızda, gereksiz yere şişirilmiş bir rekabet felsefesinin benimsenmiş olmasıdır. Oysa rekabet, gücünü ancak iki kuşak boyunca sürdürebilir, sonunda yorulur, sinirleri hiçbir iş yapamayacak kadar gevşer ve çalışma stoku tükenir. Rekabet hastalığının giderilmesi, sakin zevklerin rolünü kabul etmekle mümkündür. İnsan, komşusunu çatlatmakla değil, yarınki kahvaltısını bulabilmekle mutlu olmalıdır.

4 — Heyecan isteği ve cansıkıntısı da mutsuzluk doğurmaktadır. Ne var ki, cansıkıntısı, büsbütün kötü bir şey sayılmamalıdır. Cansıkıntısı, kimilerini verimli kılar. Bütün büyük yapıtlarda sıkıcı bölümler, bütün büyük yaşamalarda ilgi çekici olmayan dönemler vardır. Birinci yaprağından sonuncu yaprağına kadar göz kamaştıran yapıtlar, büyük yapıt değildirler. Yeryüzünün temposu yavaştır. Birçok büyük işlerimizde verimli mo-

notonluğa boyun eğmek zorundayız. Birtakım iyi şeyler vardır ki, belirli derecede monotonluk olmadan mümkün değildir. Modern kentlilerin çektiği cansıkıntısı, doğadan uzak bulunuşlarıyla ilgilidir. İstedikleri gibi yaşayabilecek derecede varlıklı olanlarsa, cansıkıntısından çok, cansıkıntısı sandıkları cansıkıntısına düşme korkusu çekerler. Bunlar, verimli bir cansıkıntısından kaçmak isterlerken, çok daha kötüsüne tutulurlar. Mutlu bir yaşama, büyük ölçüde sakin bir yaşamayla mümkündür. Çünkü gerçek hoşnutluk, ancak sakin bir ortamda yeşerebilir.

5 — Yorgunluk, mutsuzluk kaynağıdır. Aşırı olmayan yorgunluklar, kişiyi nasıl mutlu kılarlarsa, aşırı yorgunluklar o derece tüketir. En tehlikeli yorgunluk, sinir yorgunluğudur. Yaşadığımız modern kent hayatında sinir yorgunluğundan kaçınmak güçtür. Yorgunluğun çeşitli nedenleri vardır:

A) Kentte çalışan adamın, eviyle işyeri arasında katlanmak zorunda bulunduğu sürekli kent gürültüsü büyük yorgunluk doğurur.

B) Farkına varmadığımız halde, yorgunluk yaratan nedenlerden biri de, yabancılarla karşılaşmamızdır.

C) İşine yetişmek telâşı kişiyi bir hayli yorar.

Ç) İşini yitirme korkusu sinirleri sürekli olarak gerer. İşçi için işinden atılmak neyse, patron için iflâs etmek odur. Bu korkuyu duymayacak kadar sağlamlaşmış olanların sinirleri de, o basamağa çıkmak için bu yollardan geçmiş bulunduklarından ötürü, yıpranmış bir haldedir.

D) Boşuna bir çaba olduğu halde, kararsızlık kadar yorucu hiçbir şey yoktur.

E) Her olayda sinir bozukluğunun nedeni, iş değil, duygusal tedirginliktir.

F) Heyecan düşkünlüğü de büyük ölçüde yorgunluk doğurmaktadır.

Bu çeşit yorgunlukların ilâcı bellidir. Her fırsatta

kırlara çıkmak, kentin havasından kurtulmak, dinlenmek, uygun bir yaşama felsefesi ve zihin disipliniyle kuşkuları yenmek mümkündür. Akıllı insan, dertleri üstünde, gerektiği zaman düşünür; başka zamanlardaysa başka şeyler düşünür, geceyse hiçbir şey düşünmez. Üzüntüyü doğuran şeyin önemsizliğini farketmek yoluyla birçok kuşkular ortadan kaldırılabilir. Unutmamalıdır ki, insan, dünyanın büyük bir parçası değildir. Kendisi önemsiz olanın dertleri önemli olabilir mi?

6 — Mutsuzluğun başlıca kaynaklarından biri de, hasettir. Bir bakıma haset, demokrasinin de temelidir. Kibirli bir ahlâk inancı da aynı işi görür. Bu inanca aykırı hareket etmek fırsatını bulmuş olanlara haset edilir ve davranışları suç sayılır. Bu gibiler erdem adına, hasetçiler eliyle, cezalandırılırlar. İyi ki, insan yaratılışında bu duyguyu etkisiz kılacak başka bir duygu, hayranlık duygusu da vardır. Hayranlık olmasaydı haset, kimbilir, nerelere kadar giderdi. İnsanoğlunun mutluluğunu arttırmak isteyen kimseler, hasedi azaltıp hayranlığı çoğaltmaya bakmalıdırlar. Hasedin ilâcı mutluluktur. Ancak işin güçlüğü de hasedin mutluluğa engel olmasıdır. Zihinsel disiplin, boş yere düşünmemek alışkanlığı, insanı bundan kurtarabilir. Her şey bir yana, mutluluktan daha çok haset edilecek ne vardır? Ve eğer ben, hasetçilikten kendimi kurtarabilirsem, mutluluğa kavuşur, üstelik haset edilecek bir kimse olurum. Hasedi azaltma yollarından biri de, içgüdüyü doyurucu bir yaşama sağlamaktır.

7 — Ergin yaş mutsuzluklarının en önemli psikolojik nedenlerinden biri de, günah duygusudur. Sürüden kovulma korkusu da bu duyguya pek benzer. Hemen her olayda bütün bunların kaynağı kişinin çocukluğunda aldığı töresel öğretimdir. Günah korkusunda aşağılık bir şey, bir kendi kendine saygı noksanlığı vardır. Oysa, kendisine karşı saygısını yitirmekten kimseye bir iyilik gelmez. Aslına bakılırsa, günah duygusu sanılanın

tam tersini doğurur. Kişiyi daha iyi, daha temiz bir hayata götüreceği yerde, hem mutsuz kılar, hem de aşağılık duygusunu aşılar. Bir insan, mantığa uygun olarak nelere inanacağını iyice kararlaştırmalı, ne kadar küçük olursa olsun, mantığa uymayan kanılarla savaşmalı, onların etkisi altına girmemelidir. Kimileri mantığı sevmez, mantıksal bir çabayı beceremiyeceklerini, ya da böylesine bir çabanın kendilerini yoracağını sanırlar. Oysa en büyük hazlar, zihnin en çok işlediği ve pek çok şeylerin düşüncenin yüzeyine çıktığı anlarda duyulur. Şu, ya da bu türlü bir sarhoşlukla sağlanan mutluluk, doyurucu değildir. Gerçekten doyurucu olan bir mutluluk, bütün yeteneklerimizin tam olarak kullanılması ve içinde yaşadığımız dünyanın eksiksiz idrak edilmesiyle mümkündür.

8 — Herkesin bize tekme attığını düşündüğümüz sürece, mutlu olmamız mümkün değildir. Russell, hayatlarında hep nankörlük, sertlik ve hainlikle karşılaştıklarından yakınan kimselerin bu durumuna işkence manisi adını veriyor. Akıl hastalığı çizgisine varmayan bu mani, mutsuzluğun başlıca nedenlerinden biridir. Oysa, olasılık yasasına göre, belli bir toplumda yaşayan kimseler aşağı yukarı eşit sayıda kötü davranışla karşılaşabilirler. Daha çok kötü davranışla karşılaşan bir kimse, söylediği doğruysa eğer, bunun nedenini kendinde aramalıdır. İşkence manisinin kökü, kendi değerimizi olduğundan büyük görmemizdir. Şu dört gerçeğin yeterince anlaşılması işkence manisine karşı korunmayı sağlar:

A) Davranışlarımızın asıl nedenleri bize göründükleri kadar özgecil değildir.

B) Kendi değerimizi gözümüzde büyütmemeliyiz.

C) Başkalarından göreceğimiz ilgi, kendimize duyduğumuz ilgi kadar olamaz.

Ç) İnsanlar durmadan bize işkence yapmayı isteyecek kadar bizi düşünemezler.

9 — Yaşayışları ya da düşünceleri, kendileriyle bir-

likte yaşamak zorunda bulundukları kimselerce iyi karşılanmıyanlar mutlu olamazlar. Russell, bu duruma halkoyu korkusu adını veriyor. Halkoyu korkusu, kişiyi bir hayli mutsuz kılar. Bu korkuya tutulanlar, yaşamayı kendilerine tam anlamıyle zehir ederler. Oysa, belli zevkleri ve kanıları bulunan bir kimse, bir grup içinde kendini yabancı bulduğu halde, başka bir grup içinde benimsenmiş bulabilir. Bundan başka halk, kendi düşüncesine aykırı davranandan çok, halkoyundan korkana karşı zorbalık eder. Halkoyunu bile bile hor görmek de doğru değildir elbet. Ama onu gerçekten umursamamak hem kişinin dayanıklı olduğunu gösterir, hem de bir mutluluk kaynağı olur. Yakın komşulardan çekinme, eskiye göre çok azalmıştır ama, onun yerine, gazetelerin yazması korkusu çıkmıştır ki, bu da Ortaçağlardaki büyücü baskınları kadar dehşet vericidir. Aslında bu derdin tek çaresi, halkoyundaki hoşgörürlülüğün artmasıdır. Hoşgörürlülüğün artması içinse, mutluluğun tadını çıkaran kimselerin çoğalması ve böylece en büyük zevkleri insan kardeşlerine acı çektirmek olan kişilerin, sayıca azalmasıdır.

Mutluluğun Ele Geçirilmesi (The Conquest of Happiness) adlı yapıtının birinci bölümünde mutsuzluğun nedenlerini inceleyen Bertrand Russell, ikinci bölümünde de mutluluğun nedenlerini araştırıyor. Mutluluk hâlâ mümkün müdür? diye soruyor önce. Verdiği karşılık olumludur. Evet, mutluluk hâlâ mümkündür. Russell'a göre, iki türlü mutluluk vardır: Duygusal mutluluk, mantıksal mutluluk... Bunlardan birincisi, herkes için, ikincisiyse sadece okumuşlar için mümkündür.

Russell, gene kişinin iç savaşı açısından, mutluluğun nedenlerini şu bölümlerde topluyor:

1 — Mutluluğun başlıca nedenlerinden biri, heves ve hoşlanma duygusudur. Bu duygularımız da ilgilerimizi alabildiğine genişletmekle elde edilir. Dünya üzerinde, herbiriyle ayrı ayrı ilgilenmeye ömrümüzün yetmiyeceği

kadar çok şey vardır. Bu kadar bol ve çeşitli konular karşısında içimize kapanıp sıkıntıdan patlamak yapımızdaki bir bozukluktan ileri gelir. Bu bozukluğu tezelden düzeltmeliyiz. Bizi ilgilendirebilecek şeylere karşı tepkilerimiz, düşmanca değil, dostça olmalıdır. Her hoşnutsuzluk bir hastalıktır ve hepimizde bu içe kapanma hastalığına eğilim vardır. İnsanlar, önlerine serilmiş bulunan sayısız değerlere başlarını çevirip kendi içlerindeki boşluğa bakmak eğilimindedirler. Oysa, içine kapanmış kişinin mutluluğunda herhangi bir yücelik bulunduğu sanılmamalıdır. Beyin, kendisine sunulan gereçleri şaşılacak kombinezonlar halinde birleştirme gücü olan bir makinedir. Bu makine, dış dünyadan gereç almazsa, güçsüzleşir. Kaldı ki, içimizi iyice görebilmek için de dışımızı iyice inceleyebilmek gerektir.

Heves ve hoşlanma duygularımızın doyurulmasıyla mutluluğu elde edebilmek için, Yunanlıların öğütledikleri ölçülülüğü gözönünde tutmalıyız. Ölçüyü kaçırırsak, mutluluk yerine, mutsuzluk doğabilir. Oburla iştahlı kişinin ayrılığı, birincinin bir zevk uğruna bütün öteki zevkleri harcamasındadır. Bir zevke aşırı tutkun olanların kökü derinlerde bulunan bir tedirginlikleri vardır ki, bu tedirginlik onları mutsuz eder. İştahlı olalım ama, obur olmayalım. Bu durum, içki düşkünlerinde elle tutulurcasına görünür. Hayatlarında bir umacı bulunmasaydı, içki düşkünleri, sarhoşluğu ayıklıktan üstün tutmazlardı.

2 — Mutluluğun önemli nedenlerinden biri de, sevgidir. Genel hayat güvenci, kişioğlunun gereksemesi olan uygun bir sevgi görmesiyle meydana gelir. Güven duygusunu doğuran, karşılıklı olarak sevmek ve sevilmektir. Hayatı güvenle karşılayanlar, güvensizlikle karşılayanlardan çok daha mutludurlar. Güven, sevginin ürünüdür. Karşılıklı sevgi tomurcuğunun açmasına engel olan psikolojik ya da toplumsal bütün nedenler, dünyanın

çekegeldiği büyük kötülüklerdir. Tedbirin bütün çeşitleri arasında gerçek mutluluğa en çok engel olan, sevgide tedbirdir. Seviniz, sevileceksiniz. Sevmeyen sevilmez. Sevilmek istemeden seviniz. İnsanlar, sevilmek istemeden sevenleri severler. Sevilmek için büyük iyilikler yapan kişinin çabası boşunadır. Sevilmek için gösterilebilecek tek çaba, sevmek çabasıdır. Bütün gücünüzle, alabildiğine, duygularınızın her zerresini bütünleyerek seviniz. Gerçek değerli cinsel birleşmeler, tarafların kendilerini tutmadıkları ve kişiliklerini birbirine katıp ortak bir kişilik yarattıkları cinsel birleşmelerdir.

3 — Mutluluğun büyük kaynaklarından bir başkası da, ailedir. Ana-babaların birbirlerini, çocukların da ana-babalarını, ana-babaların çocuklarını sevmesi güçlü bir mutluluk doğurur. Oysa, günümüzün ailesi, mutluluk değil, mutsuzluk kaynağı olmaktadır. Bunun psikolojik, ekonomik, sosyal, eğitimsel, politik olmak üzere çok ve çeşitli nedenleri vardır. Ailenin büyük mutluluğuna erişebilmek için bütün bu nedenlerin çözümlenmesi gerektir. Bu konu, bir bakıma, birbirleriyle çelişen koşullarla doludur. Örneğin bir kadın, kocasının hoşnutluğunu, mutfağa girmesi ve girmemesiyle sağlayabilir. Koca, hem iyi kurulmuş bir sofra, hem de o iyi kurulmuş sofrayla yıpranmamış bir kadın ister. Buysa, belli bir ekonomik çizgiye erişmekle elde edilebilir. Bir başka örnekte de, demokrasinin genel yayılışının çocuklarla ana-babalar arasındaki ilgileri etkilediği görülmektedir. Günümüz düzeninde, ana-babalar, çocuklar üstündeki haklarına güvenmemektedirler, çocuklarsa ana-babalarına karşı saygı borçlarını yitirmişlerdir. Bir bakıma, bunun, hem böyle olması, hem de böyle olmaması gerekmektedir. Buysa, daha uygun bir politik düzenle elde edilebilir.

4 — Mutluluk nedenlerinden biri de işdir. İş, kimileri için bıktırıcı olsa bile, aylâklık, en sıkıcı çalışmadan beterdir. Sadece cansıkıntısını önleyenden, hazların en büyüğünü verenine kadar her derecede iş vardır. İşin

mutluluk doğurması, yapıcılığa ve ustalık göstermeye imkân vermesindedir. Ne türlü olursa olsun, bir şey yapmak ve ustalık göstermek kişiyi mutlu kılar. Oysa, yapıcılık kadar yıkıcılık da bir işdir. İkisinin arasındaki ayrılık, birinin düzensizliği düzenine, öbürününse düzeni düzensizliğe götürmesidir. Ama birçok hallerde yeniden yapmak için yıkmak gerekir. Bu durumda yıkıcılık, yapıcılığın bir bölümüdür. Yapıcı bir işle uğraşmak, kişiyi nefret alışkanlığından kurtarır. Birçok kötülükler, işsizlikten doğar. Gördüğü iş, insanın kendisine olan saygısını sağlar. Kişi, kendisine saygı duymazsa gerçek mutluluğa kavuşamaz.

5 — Benlik dışı birçok ufak tefek ilgiler de mutluluk doğururlar. Bunlar, insanın yaşaması için gerekli olan temel ilgiler değil, boş zamanlarını doldurarak kendisini o büyük ilgilerin yorgunluğundan kurtaran küçük ilgilerdir. Mutsuzluk, çoğu zaman, insanın pratik önemi olan şeylerden başka hiçbir şeye ilgi duymamasından ileri gelir. Dış ilgiler, herhangi bir çaba gerektirmezler, bundan ötürü de dinlendiricidirler. Birçok hallerde mutsuzluk, yorgunluğun ürünüdür. Yorgunlukla dış ilgiler ise içinden çıkılmaz bir yuvarlağın içinde dönmektedirler. Yorgunluk, dış ilgileri azaltır, dış ilgilerin azalması da, yorgunluğu arttırır. Kişi, bu yuvarlağın içine düşmeyegörsün, serüveni bedensel çöküntüyle sonuçlanır. İnsan bu yuvarlaktan kurtulmak için gerekli çabayı göstermelidir. Birçok eğlenceler, dinlendiricilik niteliğine uygun dış ilgilerdir. Oyun oynamak, tiyatro seyretmek, spor yapmak, meslek dışı kitaplar okumak, bunların başında gelir. Benlik dışı bütün bu ilgiler, dinlendirici oldukları kadar yararlıdırlar. Gerektiği gibi olmasa bile, elimizde bulunan öğrenme olanaklarından yararlanmamak, tiyatroya gidip de oyunu seyretmemeye benzer. Evren, korkunç ya da gülünç, kahramanca ya da korkakça, şaşırtıcı şeylerle doludur. Hayatın bizlere sunduğu bütün bu ilginç şeylere niçin sırtımızı çevirelim? Üs-

telik, bütün bu ilginç şeyleri doğru ölçüleri içinde görebilmek de bir hayli avutucudur.

Bilgi, teselli vericidir. Mutsuzluğumuz, çoğu zaman, bilgisizliğimizden doğar. Bir evren vatandaşı olarak, astronomik çağlar içinde yaşayabildiğimiz kısacık süreyi ve kaplayabildiğimiz pek küçücük yeri gereği gibi öğrenebilseydik, kendimizi birçok mutsuzluklardan korumuş olurduk. Çılgınca didinmemiz, boğuşmamız önemsizliğimizi bilmediğimizdendir. Modern yüksek öğrenimin kusurlarından biri de, evreni tarafsız bir gözle inceleme yolunda duygu ve düşünce gelişimine pek az yer vermesidir. Evren vatandaşlığının bilgisine erişseydik, kendimizi böylesine yıpratacak yerde, insanlığı uygarlığa götürenlerin büyük ordusunun bir eri olmayı yeğlerdik. Eğer evren vatandaşlığının bilgisine ulaşsaydık, kişisel kaderimiz ne olursa olsun, derin bir mutluluk, yaşadığımız sürece bizimle beraber olurdu. Hayat, bütün çağların büyükleriyle bir olma, ölümse, umursanmaya değmez bir olay halini alırdı. Kişi, kendini neyin yücelttiğini anlayabilseydi, bencilliğe, küçüklüklere, önemsiz aksilikler yüzünden üzüntülere kapılmaz ve alınyazısından korkmazdı.

Yüksek öğretimi gönlümce düzenlemeye yetkim olsaydı, diyor ihtiyar düşünür Bertrand Russell; gençler arasında pek azını, hem de az akıllı ve pek geri kafalı olanlarını ilgilendiren din yerine, belki kolaylıkla din sayılamayacak bir şey koymaya çalışırdım. Geçmişi çok iyi bilen, insanoğlunun geleceğinin geçmişinden kıyaslanamıyacak derecede uzun olabileceğini kavrayabilen, üstünde yaşadığımız gezegenin bir nokta ve bu gezegendeki ömrümüzün geçici bir olay olduğu bilincine erişmiş gençler yetiştirmeye çalışırdım. Bireyin önemsizliğini belirten bu gerçeklerle birlikte, bireyin erişme yeterliğinde olduğu yüceliği ve bizce bilinen uzay derinlikleri içinde birey kadar değerli bir şey bulunmadığı gerçeğini de aşılardım. Evren vatandaşının özgürlüğü, böy-

lesine bir bilince erişmesiyle gerçekleşecektir. Mutluluğu da öyle.

Mutluluğunu ele geçirmek isteyen kişi, hayattaki temel ilgilerine ek olarak birçok yedek ilgiler de edinmelidir. Yitirilen her ilginin yerini kolaylıkla başka biri alabilir ve böylece bütün talihsizlikler altedilebilir. Evren, bir kayıpla yıkılacak kadar küçük değildir.

6 — Mutluluğun başka bir nedeni de, çabayla yetinme (Tevekkül) arasındaki dengededir. Kimilerinin, düzenli bir yaşayışı dayanılmayacak derecede sıkıcı bulan, bir dalda durmaz tutkuları vardır. Sağlık, hiç kimsenin kesin olarak güvenemiyeceği bir varlıktır. Evlilikse, her zaman, bir mutluluk kaynağı olmamaktadır. Bütün bu nedenlerden ötürü mutluluk, Tanrının bir bağışı değil, insanın çabasıyla elde ettiği bir başarıdır. İşte bu çabanın, en uygun noktada, yetinmeyle dizginlenmesi gerekmektedir. Aşırı yetinme, boyuneğiş, alçakgönüllülük nasıl mutluluğa engel olursa, aşırı çaba da öylece mutluluğa engel olur. Mutluluğunu dileyen kişi, elde edebildiğiyle yetinmesini bilmelidir. Akıllı kişi, önleyebileceği talihsizlikler karşısında elini kolunu bağlayıp oturmamakla beraber, kaçınılmaz talihsizlikler için ne zaman, ne de duygu harcar. Çabayla boyuneğiş bu gibi hallerde, ayrı ayrı değerlidir. Tutulması gereken yol, kişinin elinden geleni yapması, sonucuna da boyuneğmesidir. Üzüntü, kuşku ve öfke hiçbir işe yaramayan duygulardır. Akıllı kişi, aksiliklere katlanmasını bilen kişidir. Kaldı ki, üzüntülerinin baskısından kurtulan bir insan, hayatın, kuşkulanıp durduğu günlerdekinden çok daha sevinçli bir serüven olduğunu görecektir. Daha önce sinirine dokunan dostları artık ona eğlendirici gelmeye başlayacaktır.

Mutlu insan, dış dünyada yaşar, özgür sevgileri ve geniş ilgileri vardır. Mutluluğunu bu ilgilerden, bu sevgilerden ve bunların kendisini başka insanlara sevimli göstermesi gerçeğinden alır. İnsan, bunlarla, kendisini, bilârdo topu gibi öbür yuvarlaklarla çarpışmaktan baş-

ka işi olmayan bir varlık değil, akıp giden hayat ırmağının bir parçası olarak duyar. Her mutsuzluk, bir uyuşmazlığa dayanır. Bu uyuşmazlık, insanın kendisiyle olabileceği gibi, toplumuyla da olabilir. Mutlu insan, hem kendisiyle, hem de toplumuyla birliğe ulaşmış insandır. Onun benliği, ne kendi içinde birbirleriyle uzlaşmaz parçalara bölünmüş, ne de dünyaya karşı bir sipere gömülmüştür. Böyle bir insan, evren vatandaşıdır, evrensel görünüşün ve hazların tadını çıkarır. Mutlu olmaması için hiçbir neden yoktur.

MAVİ KUŞ

Bu gece, Belçikalı yazar Maurice Maeterlinck'le birlikte, mavi kuşu arayacağız. Mutluluğumuzu bulmalıyız elbet. Köpeğimiz, kedimiz, ışığımız, ateşimiz, suyumuz, sütümüz, ekmeğimiz, şekerimiz ve saatlerimiz küçük kervanımıza katılacaklar. Işığımız bize yol gösterecek, köpeğimiz yanımızdan ayrılmayarak bizi koruyacak. Başımıza, sihirli elması iğnelediğimiz yeşil şapkamızı giyeceğiz. Bir de boş kafesimiz var. Mavi kuşu bulunca, yaşadığımız sürece elimizden kaçmasın diye, onun içine koyacağız. Mavi kuş güzeldir, alımlıdır, sırlarla dolu evrenimizde acılarımızı karşılayacaktır. Sihirli elması çevirince kocamış cadı Berilün'ün güzeller güzeli bir peri olduğunu göreceğiz. Kulübemizin duvarlarındaki çakıltaşları aydınlanacak. Eskimiş eşyalarımız gök yakûtlar gibi parlayacak.

Artık tahta masamız som mermerdir, karanlığımız aydınlanmıştır, saatlerimiz bizimdir. Anılar ülkesindeyiz. Sevgili ölülerimiz bizi beklemektedir. Madem ki ölmüşlerdir, onları nasıl görebiliriz, diye kuşkulanmamalıyız; madem ki anılarımızda yaşıyorlar, nasıl ölmüş olabilirler? Onları düşündüğümüz her an mutlu uykularından uyanmaktadırlar. Yaşamak bitince uyumak pek iyidir,

arada sırada uyanmaksa ondan daha iyidir. Anılar ülkesinde büyümek yoktur, değişmek yoktur, ölmek yoktur. İşte erik ağacımız... bir zamanlar onun üstüne tırmanmayı ne kadar severdik. İşte kara tavuğumuz... gene eskisi gibi ötüyor. Çevremizi kuşatan bu sis nedir, diye sormayınız, anılar ülkesinde düşüncenin sevinci tütmektedir.

Gönenç (Refah) bahçesinde raslayacağız mutluluklara... Mutluluklar iki grupta toplanmışlardır: Büyük mutluluklar, küçük mutluluklar.

Büyük mutluluklar birer birer gelip elimizi sıkacaklardır: Zenginlik mutluluğu, elde etmek mutluluğu, yerine getirilmiş boş hevesler mutluluğu, susamadan içmek mutluluğu, acıkmadan yemek mutluluğu, hiçbir şey bilmemek mutluluğu, hiçbir şey anlamamak mutluluğu, hiçbir şey yapmamak mutluluğu, gereğinden çok uyumak mutluluğu, kahkahayla gülmek mutluluğu, şehvet mutluluğu.

Küçük mutluluklar da önümüze gelip diz bükecekler: Sağlıklı olmak mutluluğu, saf hava mutluluğu, anayı babayı sevmek mutluluğu, mavi gök mutluluğu, orman mutluluğu, güneşli saatler mutluluğu, yağmur mutluluğu, kış ateşi mutluluğu, masum düşünceler mutluluğu, ıslak çimenlerde yalınayak koşmak mutluluğu.

Mutlulukların yanısıra büyük sevinçler de gönenç bahçesindedir. Başlarını eğip birer birer tanıtacaklar kendilerini: Doğruluk sevinci, iyilik sevinci, düşünmek sevinci, işini görüp bitirmek sevinci, anlamak sevinci, güzele bakmak sevinci, sevmek sevinci, anne sevgisi sevinci.

Bu kadar çok mutluluğu çevremizde görünce şaşıracağız. Mutlulukların başkanı, bu şaşkınlığımızı anlayacak: Evet, diyecek, gözler açılacak olursa her evde her gün Pazar'dır. Evleriniz, pencerelerden taşacak kadar bizlerle dolu. Duvarları devirip çatıları uçuracak kadar gülüyor, şakıyor, neşe yaratıyoruz. Oysa sizler, hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey duymuyorsunuz. İlerde,

biraz daha anlayışlı olacağınızı ummaktayız. Evinize döndüğünüz zaman bizleri daha kolay tanıyacaksınız. Sonra, günün birinde, bizlere küçük bir gülümsemeyle cesaret verip tatlı bir sözle teşekkür etmeyi öğrenirseniz, yaşamasını da daha çok seveceksiniz.

Mavi kuş nerededir?.. Büyük küçük bütün mutluluklar, sevinçlerle tanıştığımız halde, onu bulamadık henüz. O, yüzyıllardanberi insanoğlundan saklanmış bir sırdır. Bomboş kafesimizi elimizde sallayarak ormana gireceğiz yavaşça. Gecedir. Ay aydınlığı vardır. Türlü kart ağaçlar çevremizi sarmıştır. Kedimiz, vazgeçemediği huyuna boyuneğerek bizi fitneleyecek onlara: Bütün ağaçlara selâm... Bugün büyük bir gündür. Düşmanımız olan insanoğlu, sizleri güçsüz bırakarak kendine köle yapmak istiyor. Bu karşınızda gördükleriniz, sizlere bunca kötülük etmiş olan oduncunun oğullarıdır. Dünya kurulalıberi onlardan sakladığımız mavi kuşu arıyorlar. Öyle sırlı bir de elmasları var ki ellerinde, bizim ruhlarımızı görebilir, mavi kuşu zorla alabilirler.

Kocamış Meşe, soracak: Köleliğimizi daha çetin bir hale getirmek için mavi kuşu, eşyanın büyük sırrını arıyorsunuz öyle mi? Ama bu iş, bizim kadar hayvanları da ilgilendirir. Verilecek önemli kararların sorumluluğunu yalnız biz ağaçlar yüklenemeyiz. Bu sırra sahip olunca bizlere ne kötülükler edeceklerini bilecek kadar insanoğullarını tanıyoruz.

Ağaçlarla hayvanlar, mavi kuşu insanoğluna vermemek için birleşeceklerdir. Doğa (Tabiat)'nın içinde yaşadığı halde doğaya karşı gelen tek yaratık insanoğludur çünkü. Bir sır varsa, ondan gizlenmelidir elbet.

Yılmayacağız. Boş kafesimiz elimizde, gelecek ülkesine gireceğiz cesaretle. Gelecek ülkesi, doğacak çocukların beklediği bir gök sarayıdır. Firûze kubbeleri tutan gök yakuttan sayısız direkler göreceğiz. Her şey mavidir burada. Yalnız direk başlıkları, kemer kilitleri ak mermerden yapılmıştır. Direklerin arasında süt taşından büyük kapılar vardır. Zamanın, kanatlarını arala-

yacağı bu kapılar, hayata açılmaktadır. Her yanda, uzun mavi elbiseler giymiş, kimisi oynayan, kimisi gezinen, kimisi uyuyan bir çocuk kalabalığı... Onların arasında, melekler olduğu anlaşılan, daha soluk bir maviyle örtünmüş, eşsiz güzelikte gölgeler dolaşmaktadır.

Zaman, süt taşından yapılmış kapılardan çıkmak için önüne dizilen çocuklara çıkışacak: Birer birer... Birer birer... Gene araya sırası gelmeyenler katılmış... Sen küçük, haydi yerine, elli dört yıl sonra geleceksin. On iki tane âşık yeter, Virgil'in çağında değiliz artık. Doktor da istemez, yeryüzü onlarla doldu. Namuslu bir adam isteniyor, tek bir adam... Hani, namuslu adam nerede? Sen misin? Amma da cılızsın, yaşayacağa benzemiyorsun pek.

Islak çimenlerin üstünde çıplak ayakla dolaşarak, doğan güneşin sevinciyle dolmuş, hiçbir şey yapmamak mutluluğu içinde evimize döneceğiz. Boş sandığımız kafesimizde masmavi bir kuş var. Meğer o, her zaman evimizdeymiş, yanıbaşımızdaymış da görememişiz onu. Aramaya kalkmışız üstelik.

TOPLUMSAL MUTLULUK

BOZUK DÜZEN

İnsanların mutluluğunu sağlamak için toplumu düzenlemek düşüncesi, toprağa bağlılıkla başlıyor. Göçebe toplulukların toplumsal sorunları yoktur. Birbirleriyle değil, doğayla çekişmektedirler. Ne saymak, ne de yazmak gereğini duymuyorlar. Doğa korkusu, onları, birtakım bitkilere, taşlara hoşgörünmeye zorluyor. Böylesine bir yaltaklanmanın dışında din anlayışı da yok. Erdemsizlik bulunmadığı için erdem kavramı belirmemiştir. Birbirlerine karşı ne iyilik, ne de kötülük ediyorlar. Doğanın ezici baskısı altında tutunmaya çabalayarak kardeşce yaşamaktadırlar. Bilgileri, doğadan korunma yolunda gelişmektedir. Bu gelişmenin sonunda, içlerinden biri çıkacak, bir toprak parçasının çevresine kazıklar çakıp, burası benimdir, diyecektir.

Eşitlik bozulmuştur. Artık, tarih boyunca güçlülerle güçsüzler çatışacak, çıkarlar çarpışacak, toplumsal sorunlar tartışılacaktır. Bu eşitliği yeniden sağlamak isteyen düşünce akımına Toplumculuk (Sosyalizm) adı verilecektir. Çeşitli toplumcu düşünürler, çeşitli yollar göstereceklerdir. Bu düşünürlerin arasında Jean-Jacques Rousseau gibi göçebelik çağının özlemini çekenler, Thomas More gibi eşitlik adası düşleri kuranlar da bulunacaktır. Toplumsal düşünce, çevresine kazık çakılan toprağı o kazığı çakan atamızın elinden geri alabilmek için, binbir kapıya başvurarak, belli bir amaca doğru yürümüştür.

İnsan, toprağına bağlanmıştır. Bundan böyle, toprağının başında yaşayacaktır. Göçebe yaşayışın yerini,

kent uygarlıkları almaktadır. Mal edinme saymayı, saymak da yazmayı gerektirmektedir. Güçlü-güçsüz ikiliği, iyilik-kötülük ikiliğini doğurmuştur. İyilik-kötülük ikiliği de, ilkel yaltaklanmanın yerine, toplumsal bir din anlayışını filizlendirmektedir. Din, bu ikiliği işleyecek, bu ikilik içinde gelişecektir. Eski Mısır'ın ilk kent uygarlıklarında bu ikilik açıkca görülmektedir: Her sınıfın kendine özgü bir Tanrısı vardır. Güçlü sınıfın Tanrısı Amon biçimcidir, kurbanlar, adaklar ister. Her şeyin en iyisini dilemektedir. Azla yetinmez. Onu ancak varlıklılar doyurabilirler. Güçsüz sınıfın Tanrısı Aton, alçakgönüllüdür, kurban, adak istemez. İnsanların kardeşliğini ileri sürer. İyiliği, yardımı buyurur. Dulları, yetimleri korur.

Amon'la Aton birleşimi, Mûsa dinini doğurmuştur. İsrailoğulları, bu arada Mûsa, Eski Mısır'da kölelik etmektedirler. Köleler için tek umud ışığı, Tanrı Aton'dan gelen ışıktır. Ancak, köle İsrailoğullarına yeten Aton, bağımsızlığa kavuşmak isteyen İsrailoğullarına yetmemektedir. Tanrı Amon da, bağımsızlığa kavuşmak isteyen İsrailoğullarına biçilmiş kaftandır. Mûsa'nın Tektanrısı, Elohim ve Yehova adları altında işte bu ikiliği karşılamaktadır. Elohim, yahudileşmiş Tanrı Aton, Yehova yahudileşmiş Tanrı Amon'dur. İsrailoğullarını oluşturan Eski Mısır'ın iki karşı düşüncesi, Elohim'le Yehova'da, yeni bir kılığa bürünmüşlerdir. İlk kent uygarlıklarının sınıf çatışmalarından doğan bu iki düşünce, Mûsa'nın Tektanrısında birleşmeye çalışmaktadır. Tevrat'ın ilk bölümünde, Mûsa'nın Tektanrısının adı Elohim'dir. Elohim, acıyan, iyilik dileyen, dulları ve öksüzleri koruyan, tüzeyi gerçekleştiren bir Tanrıdır. Tevrat'ın ikinci bölümünde, Mûsa'nın Tektanrısının adı Yehova'dır. Yehova, Elohim'in tersine, öcalınmasını, öteki ulusların ezilmesini, tutsak kılınmasını ister. İsrailoğulları, kendi aralarında Elohimci, başkalarına karşı Yehovacıdırlar. Amon'la Aton'un Tektanrıda birleşimi, İsrailoğullarını, bir yandan Süleyman İmparatorluğuna ulaştırırken, bir yandan da öteki uluslara sevimsiz kılmıştır.

Mûsa'dan hemen sonra, İranlı Peygamber Zerdüşt (İ.Ö. 10. yüzyılda yaşadığı sanılıyor), güçlü-güçsüz ikiliğinden doğan iyilik-kötülük diyalektiğini Hürmüz adlı mitolojik bir Tanrıda birleştirmeyi başarmıştır. Zerdüşt, toplumsal düşüncede çok önemli bir adımdır. Tanrı Hürmüz (Ahura Mazda. Zerdüşt'ün dinine verilen Mazdeizm adı da buradan geliyor), kendinden önceki anlamlarda bir Tanrı değil, bir İyi Düşünce'dir. İyi Düşünce Tanrı, kötülükle savaşmaktadır. Zerdüşt dini, insanları, İyi Düşünce'nin bu savaşına katılmaya çağırıyor. Dindarlık, bu savaşın kazanılmasına yardım etmekle belirecektir. Kötülük, bir Tanrı değil, İyi Düşünce'den kopmuş, sonunda yenilip büsbütün ortadan silinecek bir Şeytan'dır (Ehrimen, Angra Mainyu). Zerdüşt, iyilikle kötülüğü çatıştıran din düşüncesiyle, diyalektik maddeciliğin temelini atmaktadır.

İlk dinlerdeki bu ikili çatışma, İsâ'dan önce altıncı yüzyıldan bu yana, dindışı töresel (Ahlâkî) düşünce akımlarını doğurmuştur. Hindistan'da Budizm, Çin'de Konfüçyanizm ve Taoizm, eski Yunan'da Pythagoras, Sokrates ve Platon, Tanrı düşüncesinin dışında, toplumsal tüzeyi (Sosyal adâleti) gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. İyi düşünce, Tanrılıktan ayrılarak insanlaşmıştır. Dinsel dul-öksüz teması, yerini insan eşitliği düşüncesine bırakmıştır. Yunanlı matematikçi Pythagoras (İ.Ö. VI. yüzyıl), Kroton kentinde gizli bir din tarikatı kurarak kendisine bağlananları ortak sofralarda yedirip içirmekte, topluca yaşatmaktadır. Tarikat üyeleri arasında bütün mallar ortaktır. Sokrates, kapı kapı dolaşarak, iyilik söylevleri çekmekte, güçlü bir Devlet'in iyi vatandaşlara dayanmakla var olabileceğini savunmaktadır. Platon, Devlet adlı yapıtıyla, yeni bir Devlet düzeni kurmaya çalışmaktadır. Bu Devlet, sınıf ayrılıklarını ve köleliği olduğu gibi kapsayacaktır, ama her sınıfın kendi aralarındaki eşitliğini sağlayacaktır.

Töresel düşünce akımları, giderek, Hellenistik çağı

yaratmıştır. Eski Yunan'da ve eski Roma'da Stoa'cılar (Zenon, Seneca, Marcus Aurelius) eşitlik ve kardeşlik düşüncesini, mal ortaklığını savunmaktadırlar. Cicero (İ.Ö. 106-43), kişisel törenin yerine toplumsal töreyi (Sosyal ahlâkı) yerleştirmeye çalışmaktadır. Epiktetos (İ.S. 50-130)'a göre, en yüksek amaç, doğaya uygun bir yaşayıştır, insanın kendisiyle uygunluğu doğaya uygunluğuyla elde edilir.

İsrailoğulları arasında da Tevrat'a kulak asmayan Esséen'ler türemiştir. Düşünceleri, Zerdüşt'ten gelme ışık-karanlık kavgasına dayanmaktadır. Esséen'ler kendilerine Işık Çocukları adını vermektedirler. Birbirlerini kardeş bilir, ortak sofralarda (Agap) yemek yerler. Gizli oturumlar yaparlar, içlerine yabancıları almazlar. İsâ'yı vaftiz eden Peygamber Yahya bunlardandır. Yahya yoluyla İsâ'ya ulaşan Zerdüşt-Esséen düşünce akımı Hristiyanlığı doğurmuştur.

İsâ, toplumsal düzeni, insanları yoksullukta birleştirerek kurmaya çalışmaktadır. Ona göre bütün insanlar, bir Baba'nın çocukları, başka bir deyişle eşit ve kardeştirler. Tanrı katına ancak yoksullar ulaşabileceklerdir. Bir varlıklının Tanrı katına girmesi, bir devenin iğne gözünden geçmesinden çok daha güçtür. İnsanların, yüzlerini bile görmeyecekleri mirasçıları için para biriktirmeleri saçmadır. Gökteki kuşlara bakmalıdır, ne kilerleri ne de ambarları vardır, Baba onları pekâlâ beslemektedir. Yerdeki çiçeklere bakmalıdır, ne çalışmakta ne de iplik eğirmektedirler, Baba onları pekâlâ giydirmektedir.

Toplumsal düşünce akımı, yeniden İran'a dönüyor. İsâ'dan sonra üçüncü yüzyılda, Zerdüşt-Platon-İsâ birleşimi Manichéizme'i doğurmuştur. İranlı Mâni (İ.S. 216-276), bütün insanları birleşmeye çağırmaktadır. Mâni'nin dini, Zerdüştlükteki iyilik-kötülük çatışmasına dayanıyor. İyiliğin ilkeleri, insanların tutkularını yenebilmeleriyle gerçekleşecektir. Dünya, bir iyilik-kötülük birleşimidir. İyilik, gittikçe güçlenerek kötülüğü yok etmelidir. Mâ-

ni'nin dini, hemen bütün dünyayı etkilemiştir. Birçok Hristiyanlar, bu arada Hristiyan Ermişi Augustinus de, bu dine girmişlerdir. Eski Türklerden Uygurlar da bu dine bağlıdır.

Mâni'den iki yüzyıl sonra, beşinci yüzyılın sonlarına doğru, gene İran'da ortaya çıkan Zerdüşt din adamı Mazdek, Zerdüştlüğü düzelterek ona büsbütün maddeci bir anlam vermeğe çalışmıştır. Mazdek, ana ve kızkardeşi de kapsamak üzere bütün kadınları ortak kılıyor, insanlar arasındaki mal ortaklığı gereğini kadın ortaklığına kadar götürüyor. Mazdekçilik, İran'ı büyük ölçüde etkilemekle kalmayacak, ilerde Müslümanlığı da etkileyerek Şiî tarikatlerinde yeniden filizlenecektir. Asya'da, büyük toplumsal karışıklıklar çağı başlamak üzeredir.

Bu sırada Arapların birçoğu Hristiyanlığa bağlanmışlardır. Hristiyan Arap papazları, Arap panayırlarında dolaşarak öğütler vermekte; ölümden sonra dirilmenin, öteki dünyada sorguya çekilmenin, cennet, ya da cehennemden birine gönderilmenin sözünü etmektedirler. Arap ülkesinde boy boy manastırlar türemeye başlamıştır. Bir yandan da Hristiyan Nastûrî'lerle Yâkûbî'ler, Yahudiler, Putatapar Sabiî'ler Arap ülkesinde Yunan düşüncesini yaymaktadırlar. Arap ülkesinde Zerdüştlükten Budizme kadar dinsel ve töresel bütün düşünce akımları kaynaşmaktadır. Müslümanlık, yedinci yüzyılın ilk yıllarında, böylesine bir ortamda meydana çıkmıştır.

Muhammet, aristokrat bir ailenin yoksul çocuğudur. Varlıklı amcaları vardır ama, kendisine pek yardım etmemektedirler. Yaşadığı yer, uyanık ve varlıklı bir alışveriş kentidir (Mekke). Bununla beraber, toplumsal bir kargaşalık Arap ülkesini sarmaktadır. Suriye, Mısır, Kuzey Afrika'nın büyük bir parçası Bizanslıların elindedir. Yemen, Irak, Basra körfezi kıyıları, Anadolu'nun bir parçası İran egemenliğine girmiştir. Toplumsal yaşayış,

ilkel bir yaşayıştır. Araplar birçok kadınlarla evlenmekte, bakamayacakları kadar çocuk yapmakta, hele kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürmektedirler. Yoksullar çoğunluktadır. Yeni bir düzen gereği duyulmaktadır. Bizans düzenine özenilmesi Bizans egemenliğini, İran düzenine özenilmesi İran egemenliğini güçlendirecektir. Mûsa ulusçudur, oysa Arap ülkesinde birçok uluslar kaynaşmaktadır, getirilecek yeni düzen, bunların tümüne seslenebilmelidir. Bir bireşime (Sentez) gitmekten başka çıkar yol yoktur. Müslümanlık, böylesine bir bireşimin ürünüdür.

Müslümanlık, daha ilk yıllarında, siyasal partilerin çatışmasını görecektir. Muhammet'in ölümünden sonra Halifeliği aristokratlar ellerine alıyorlar (Ebubekir, Ömer, Osman). Halk, Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Ali'yi Halifeliğe getirmek istiyor. Ali'yi sevmeyenler Havâriç partisinde, Ali'yi isteyenler Şia partisnde toplanıyorlar. Ezilen sınıfların dini olan Manichéisme, Şiîlikte filizlenmeye başlıyor. İran'dan yola çıkan Hurremîler (Hurreme binti Kade, Mazdek'in karısıdır), önce Gebrîye (Mecûsîler) ile, sonra da Şiîliğin çeşitli kollarıyla birleşiyorlar. Bâtınîler adı altında toplanan çeşitli Şia mezhepleri, Mazdek yoluyla gelen Mâni'nin ilkeleriyle güçlenerek, hemen her yerde başkaldırmaya başlamışlardır. Bunlara, Halep ve Mısır'da İsmailî, Bağdat ve Mâverâünnehir'de Karmâtî, Kûfe'de Mübârekî, Basra'da Râvendî ve Burkaî, Rey'de Halefî ve Gergânî, Muhammere'de ve Şam'da Mübeyyizî, Mağrip'de Sâidî, Lahsa ve Bahreyn'de Cenabî, İsfahan'da Bâtınî adları verilmiştir. (Bu konuda, Nizamülmülk'ün Siyasetnamesinde geniş bilgi vardır. Mehmet Şerif çevirisi. S: 201-239).

Alevîlik (Şiîlik ve Bâtınîlik), siyasal alanda tümüyle toplumcu bir yapıdır. Özel mülkiyetin kaldırılması ve mal ortaklığının gerçekleştirilmesi amacını güder. Eski Mısır'ın Tanrı Aton'undan, Mûsa'nın Tektanrısının Elohimci yanından, Zerdüşt'ten, Pythagoras'dan, Platon'-

gelen toplumcu düşünce akımı, İslâm dünyasında, Alevîlik'te toplanmaktadır.

İsâ'dan sonra 816 yılında Hurremîlerin başına geçen Babek (? -838), Arap yönetimi altında bulunan Azerbaycan'da başkaldırarak Halife Ma'mun'la Halife Mu'tasım'ı yirmi üç yıl uğraştırmıştır. Babek, insanlar arasında eşitlik ve bütün mallarda ortaklık düşüncesini savunuyordu. Babek, Abbasîlerle Bizans arasındaki savaştan da yararlanarak Fars ve İsfahan'a kadar genişleyen topraklara yayılmıştır. Mâni yoluyla Zerdüştlükten gelen Babekî mezhebi (İkiye ayrılan Hurrâmîlerin öteki koluna da Muhammina deniliyor), Babek'ın ölümünden sonra gittikçe dağılarak Müslüman olmuşlar, İslâm kökünden gelen Şiî-Bâtınî Karmâtî ve İsmailî mezheplerine karışmışlardır.

İsâ'dan sonra 877 yılından başlayarak, aynı alanda, Karmâtî'leri görüyoruz. Aşağı Mezopotamya'da çok kalabalık işçi ve rençber toplulukları bu mezheptendirler. (*Karmata,* Vasit bölgesi yerlilerinin dilinde *gizleyen* anlamına gelmektedir). Düşünsel ilkeleri akıl, eşitlik ve hoşgörürlük temellerine dayanmaktadır. Büyük başkanlar gizlidir. Tarikatta yükselebilmek için çeşitli derecelerden sınavlar vererek geçmek gerekir. İslâmlıkta ve daha sonra Batıda kurulan Esnaf loncaları, Karmâtî ilkelerinden yola çıkmışlardır. Kimi yazarlar, Karmâtî ilkelerinin Batı Üniversitelerinin kuruluşunu bile etkilediğini ileri sürmektedirler. Bu tarikatta bütün mallar, kadınlarla birlikte, ortaktır; özel mülkiyet yoktur. Ana, kızkardeş, özkız ayırımı yapılmaz, hepsiyle cinsel ilgiler kurulabilir. (Mazdek'tenberi görülen bu cinsel özgürlüğün, bir zorunluk değil, ilkel törelerden kalma bir yasaksızlık olduğu unutulmamalıdır). Karmâtîler, Bağdat Halifelerini bir yüzyıl kadar uğraştırdılar. Topraklarını bir hayli genişleterek Mekke'yi bile aldılar. Karmâtî başdan, İsâ'dan, Mâni'den ve Mazdek'ten, Muhammet'ten kaldırmaları, Kûfe'den başlayarak Yemen, Horasan, Su-

riye gibi çeşitli bölgelerde ayrı ayrı belirmiştir. Güçleri, onuncu yüzyılın sonlarına doğru azalmıştır. Bununla beraber, Karmâtî ilkelerini benimseyen Fâtımîler, onuncu yüzyılda, güçlü bir İmparatorluk kurmuşlardır. On birinci yüzyılda Fâtımîlerden kopmuş bulunan Dürzîler de Karmâtî ilkelerini sürdürmüşlerdir.

On ikinci yüzyıla gelinceye kadar çeşitli ve güçlü eylemlerde çevresine fışkıran toplumculuk düşüncesi, ikinci kez, on ikinci yüzyılda İslâm dünyasında kuramsal alana kaymaktadır. İbni Tufeyl (? -1186), Hayy ibni Yakazan adlı toplumcu yapıtını, Utopya yazarı Thomas More'dan dört yüzyıl önce yazmıştır. (İlk Utopyacı, Devlet adlı yapıtındaki toplumsal düşüyle Platon'dur). İbni Tufeyl İspanya Araplarındandır. Tanrının Oğlu Hay adlı yapıtında akıl-madde diyalektiğini işlemiştir. Issız bir adada kendi kendine yetişen Hay, akıl yoluyla birtakım sonuçlara varıyor. Sonra, başka bir adaya giderek gerçek toplumla karşılaşıyor. Kuramsal akılla varılan sonuçların gerçek bir topluma uygulanamıyacağını anlıyor. Gerçek bir topluma, toplumun gereklerinden doğan, gerçek bir düzen uygulanabilir (De Foe'nun ünlü yapıtı Robinson'u, İbni Tufeyl'den aşırdığı ileri sürülmektedir).

On üçüncü yüzyılda Albigeois'lar ve Cathar'lar gibi Hristiyan Mâni'ciler, Avrupa'da, Manichéisme'i yeniden canlandırıyorlar. Toplumsal düşünce, henüz dinsel çerçeve içinde bulunmaktadır. Albigeois'ların toplumcu düşünceleri, Ortaçağın mülkiyeti tanımayan ve mal ortaklığını savunan Bulgar Bogomilisme'inden güçlenmişti. Fransa Kralı Philippe Auguste, Güneyde başkaldıran Albigeois'lardan çekiniyordu. Onların Katolik kilisesiyle çarpışmasına seyirci kaldı. Albigeois'ları ezen, Fransa Kralı değil, Katolik kilisesinin düzenlediği bir Haçlılar ordusu oldu. Mistiklikle karışık toplumsal başkaldırmalar, on üçüncü yüzyıl Fransa'sında, günlük olaylardandı. Kral IX. Louis, bu başkaldırmaları önlemek için, es-

naf loncaları kurmak, işçinin hukukunu düzenlemek, burjuva sınıfını güçlendirmek gibi toplumsal düzeltmelere başvurmak zorunda kalmıştır.

Görüldüğü gibi, Zerdüşt düşüncesi, Mâni ve Mazdek yollarıyla önce Doğu'da Şiîliği, sonra Batı'ya geçerek Bogolisme'i doğurmuş bulunmaktadır. On birinci yüzyılın sonlarına doğru Katolikliğe sokulan Bogomilisme, sonraki yüzyıllarda önemli başkaldırmaları doğuracak mezhep ayrılıklarını körüklemiştir. Bütün bu mezhep ayrılıkları, yoksullar adına, toplumsal yeni bir düzen kurulması yolunda çalışmışlardır. Lâtincenin *inquisitio-soruşturma* sözcüğünden yapılan Engizisyon, bu mezhep ayrılıklarını bastırmak için kurulmuştur (1231).

On dördüncü yüzyıl, kronolojik sırada, karşımıza bir Türk toplumcusunu çıkarmaktadır: Şeyh Bedrettin (1357-1420)... Bedrettin de, kendinden önceki toplumcular gibi, on beşinci yüzyılın ilk yıllarında, eşitliği ve mal ortaklığını savunmaktadır. Bedrettin, tasavvuf çerçeyesi içinde, kendine özgü bir maddecidir. Şöyle diyor: Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Öyleyse bu dünyanın toprağı ve bu toprağın ürünleri hepimizin ortak malı olmalıdır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması Tanrının amacına aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar, hepimiz içindir. Bütün dinler birdir. Müslüman, Hristiyan, Mûsevî, Mecûsî hep aynı Tanrının kuludur. Aralarında kardeşlik, sevgi ve saygı olmalıdır. Birbirlerini sevenler ve sayanlar her zaman birleşebilirler.

Halifeleri Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in, Bedrettin'in bu düşüncelerini gerçekleştirmek için başkaldırmaları, Çelebi Sultan Mehmet'i bir hayli uğraştırmıştır.

Batının ulaştığı Yenidendoğuş (Rönesans), toplumculuk düşüncesini, İ.Ö. VI. yüzyılda olduğu gibi, dinsel çerçeveden kurtarmaktadır. İlk çağlardan İ.Ö. VI. yüz-

yıla kadar dinsel bir alanda gelişen toplumsal düşünce, VI. yüzyılda özgürlüğüne kavuşmuş, altı yüzyıl süren bu özgürlük, İsâ düşüncesiyle yeniden dinsel alana çekilmişti. Bu ikinci dinsel bağlılık da, Yenidendoğuş'a kadar, bir on beş yüzyıl sürmüştür. Ancak, görüldüğü gibi, eylemsel davranışlar, eski çağların toplumsal koşulları içinde, dinsel alanlarda filizlenmektedir. Toplumcu düşünce, özgür, ama kuramsal bir alana girmek üzredir. Yenidendoğuş, 1789 Büyük Fransız Devrimi'ne gelinceye kadar, arka arkaya bir hayli Düşçü-Utopyacı yetiştirecektir.

Bu Utopyacıların ilki, İngiliz düşünürü Thomas More (1478-1535)'dur. More, Platon'dan yirmi yüzyıl sonra, Platon'unkine benzer bir Devlet düşü kurmaktadır. Çağ, Yunan düşüncesinin yeniden dirildiği Yenidendoğuş çağıdır. Humanisme adı verilen insancı düşünce akımları Avrupayı kaplamıştır. İnsan, bir araç olmaktan çıkarak, bir amaç olma yolundadır. İngiltere adası da, ayrıca, yeni bir düzeni gerektiren toplumsal bir kargaşalık içindedir. Savaşlar, toprak üretiminin kökünü kazımış; açlık ve hırsızlık kentleri kasıp kavurmaya başlamıştır. İnsanlık, yeni bir öğreti beklemekte, bir kurtuluş yolu araştırmaktadır. Thomas More, böyle bir ortamda meydana çıkmıştır. *Hiçbir yerde bulunmayan* anlamına *Utopya* adlı yapıtı, İngiltere adasına pek benzeyen bir adanın sosyal yapısını düzenliyor. İnsan eşitliği, mal ortaklığı, özel mülkiyetin yasaklanması, dinsel hoşgörü (Tolérence, Müsamaha), yeni düzenin yasalarıdır. Thomas More da, Mazdek gibi, insan kötülüklerinin tek nedenini özel mülkiyette bulmaktadır. Bütün malların ortaklığını savunduğu halde kadına ve aile kurumuna dokunmaması da, onu, Şeyh Bedrettin'le birleştirmektedir.

Thomas More'un açtığı bu Utopyacı çığır, sırasıyle, Bacon (1561-1625)'a *Yeni Atlantis*'i, Thomas Campanella (1568-1639)'ya *Güneş Ülkesi*'ni, Valantin Andrea (1600-1654)'ya *Hristiyan Ülkesi*'ni, Harrington'a *Oceana*'yı (1656), Winstanley'e *Devletin yeniden kuruluşu*'nu

(1652), Barclay'e *Argenis*'i (1611), Heywood'a *Altın Çağ*'ı (1611), Gabriel Foingny'ye *Jaques Sadeur'ün serüvenleri*'ni (1679), Vairasse'a *Severanbe Tarihi*'ni (1682), Morelly'ye *Basiliade*'ı (1745), Gabriel Mably'ye *Kentdaşların hukuk ve görevleri*'ni (1765) yazdırdı.

Toplumculuğu düşleyen bütün bu kuramsal yapıtların içinde ancak biri, Thomas Campanella'nın Güneş Ülkesi, eylemsel alanı etkilemiştir. On yedinci yüzyılda, Rinaldi adında bir toplumcu önderin yönetiminde yapılan Kalabriya ayaklanması, Campanella'nın düşünü gerçekleştirmek istiyordu. Bu ayaklanmaya, oraya alışverişe giden Türkler de katılmışlardı. Ayaklanma, önemli bir sonuca varamadan bastırıldı. Kalabriya'da gerçekleşemeyen Campanella'nın düşü, 1639'da Paraguay'da gerçekleşti. Cizvit papazları, Paraguay yerlilerine Güneş Ülkesi'ni uyguladılar. Paraguay Güneş Ülkesi, 1773 yılına kadar, yüz otuz yıl yaşadı. İspanyollar, Cizvit papazlarını Paraguay'dan kovunca, bu deneme de dağılmak zorunda kaldı.

Zerdüşt'ün maddeci diyalektiği, Mâni'nin toplumculuğu yoluyla Bogomilisme adı altında Batı'ya geçip yeniden doğan Yunan düşüncesiyle birleşerek kuramsal alanda gelişirken, eylemsel alanda, Şiîlik adı altında hemen bütün Doğu'yu kaplamış bulunuyordu. Türkistan'dan İran'a, Mısır'dan Anadolu'ya kadar genişleyen uçsuz bucaksız topraklar üstünde yoksul sınıflar Şiîlikle güçlenerek sürekli olarak ayaklanıyorlardı. Ali'nin İmamlığı öyküsüyle süslenip din perdesi altında başgösteren bu ayaklanmaların gerçek yanı, Şiî-Bâtınîliğin toplumculuk gücüydü. On üçüncü yüzyıldan bu yana Anadolu'da Mevlevîlik, Bektaşîlik, Hurufîlikle onların çeşitli kollarında yayılan Şiî-Bâtınî toplumculuğu günümüze kadar sürüpgelmiş bulunmaktadır. Tarikatlar, toplumculuk dileklerini şu sözle özetliyorlardı: Her şeye malik ola ve bir şeye malik olmaya... Görüldüğü gibi, günümüz toplumculuğunun bilimsel öğretisi, Bektaşi Babalarının ağzında en uygun bir biçimde özetlenmiştir.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında toplumculuk düşüncesi yepyeni bir hızla güçleniyordu. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Büyük Fransız Devrimi'ni kotaran ünlü söylevlerinden ikincisini yazmıştı: Eşitsizlik Üstüne Söylev (1754)... Rousseau, bu söylevinde insan mutsuzluğunu eşitsizliğe bağlıyor, eşitsizliğin de özel mülkiyetle başladığını ileri sürüyordu.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Batı'da, üç siyasal eğilim çatışmaktadır:

1 — Devlet güçlerini birbirinden ayırıp bağımsız organlar kurarak insanların haklarını korumaya çalışan Liberal eğilim.

2 — Siyasal eşitliği sağlayarak insanların haklarını korumaya çalışan Demokratik eğilim.

3 — Ekonomik eşitliği sağlayarak insanların haklarını korumaya çalışan Toplumcu (Sosyalist) eğilim.

1789 Fransız Devrimi, bu eğilimlerin içinde oluşmuştur. Toprak, soyluların elindedir. Soylu olmayanlar toprak edinemezler. Varlıklılardan alınması gereken vergi, tersine, yoksulardan alınmaktadır. Kilisenin baskısı, soylularınki kadar ezicidir. Kilise, uçsuz bucaksız toprakları Tanrı adına işletmekte, Fransız köylüsünü yarı aç çalıştırmaktadır. Gelecek yılların vergileri bile toplandığı halde Krallığın bütçesi elli altı milyon lira açıktır. Devlete vermiş bulunduğu borçları, Fransız ulusuna yükleyerek alacaklarını sağlama bağlamak isteyen yeni bir sınıf, burjuvazi, doğmuştur. Toprak adamlığından para adamlığına geçilmeye çalışılmaktadır. Para adamlığı da, kendi yasalarına uygun, yeni bir düzen gerektirmektedir.

1780'de yayımlanan Mülkiyet ve Hırsızlık Üstüne Araştırmalar adlı yapıtın yazarı Brissot de Warville, Devrim Meclisi'nin milletvekilidir. Devrim Meclisi, mülkiyete karşı olmamakla beraber, kilisenin ve soyluların bütün mallarına elkoymuştur, burjuvalara ve köylülere

dağıtmaktadır. Meclis, özel mülkiyet üstünde kesin bir yargıya varamamıştır. İlerdeki gelişmelere göre, her açıdan uygulanabilecek yeni bir tanım ortaya atmaktadır: Özel mülkiyet, mülklerin kanun gereğince verilen parçasından yararlanma hakkıdır.

Bu tanım, salt eşitliği sağlamak isteyenleri kızdırmıştır. Bunların başında da Gracchus Babeuf (1760-1797) gelmektedir. Babeuf, kurduğu Le Tribun du Peuple gazetesinde; Darthé, Antonelle, Buonarotti'yle birlikte, Devrim Meclisi'nin ekonomik eşitliği sağlaması gerektiğini savunuyordu. Babeuf'ün tertiplediği Eşitler Suikasti başarısızlıkla sonuçlandı.

İslâm felsefesinde *İştirâkiyyûn* sözcüğüyle karşılanan Toplumculuk, ilk kez, 1803 yılında *Socialismo* (Sosyalizm) sözcüğüyle karşılanmıştır. İtalyan yazarı Giuliani, bu sözcüğü, Lâtincede *arkadaş* anlamına gelen *Soci* kökünden türetmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Sosyalizm sözcüğü, on dokuzuncu yüzyıla kadar mal ortaklığını savunan öğretilerin tümüne verilen Komünizm sözcüğü gibi, yeni bir anlama kavuşacak, Komünizm'den ayrılacaktır: Sosyalizm, Devletçiliktir, üretim araçları Devletindir, Devlet emekçilere ürettiklerinin niteliğine ve niceliğine göre ücret verecektir. Komünizm Devletsizliktir, üretim araçları Toplumundur, çalışanlar kendilerine gerekli olan her şeyi kendi çalışmalarıyle elde edeceklerdir.

Sosyalizme yeni anlamını veren, ünlü Alman düşünürü Johann Gottlieb Fichte (1762-1814)'dir. Fichte'ye göre mülkiyet hakkı, mülkiyetin korunmasında değil, mülkiyetin dağıtımında kendini göstermelidir. Her insan kendi emeğiyle yaşayabilmelidir. Devlet, insanların çalışma olanaklarını güven altına almalı, ekonomik alanı düzenlemeli, plânlamalıdır. Devlet, ekonomik yarışmayı ortadan kaldırmalı, üretimle yoğaltımı denkleştirmeli, her insanın insanlığa yaraşır bir biçimde yaşamasını sağlamalıdır. Özgürlük ve mutluluk, bireysel değil, toplumsal birer gerçektirler. Kendisinden geldiğimizi sandığımız

ve gene kendisine doğru yöneldiğimiz ilke de, Varlık değil, Ödev'dir. Gerçek olan tek şey, Bilmek değil, Yapmak'tır. Kendimizi Bilmek için değil, bir şeyler Yapmak için yaşamaktayız. Erdem, çalışmaktır. İşsizlik ve tembellik, erdemsizliktir.

Buna karşı, bir başka büyük Alman düşünürü, George Wilhelm Hegel (1770-1831), Zerdüşt'ün tohumlarını attığı, maddesel diyalektiği şöylece geliştirmektedir: Salt (Mutlak), madde ve ruh ikiliğinin üstünde değil, içindedir. Oysa bu ikiliğin bireşimi de değildir, birbirini kovalayan biçimlerdir. Salt, insan aklını aşamaz, çünkü bu aklın içindedir. Salt, sürekli bir oluştur. Salt, karşıtları uzlaştırarak gelişir. Bu uzlaşmalar, sonunda, salt'ın bilincine erişecek, gerçek özgürlüğü doğuracaktır.

Fichte, Sosyalizm anlamındaki Toplumculuğu meydana çıkarırken, Hegel, Komünizm anlamındaki toplumculuğun temellerini atmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl başlarken, Fransa'da, Marsilya kentinde Charles Fourier (1772-1837), yanında çalıştığı bir pirinç toptancısının, fiyatları yükseltmek için, iki bin ton pirinci denize döküşüne şaşkınlıkla bakıyordu. Fourier, bu olaydan şu sonucu çıkardı: Plânsız çalışma boşunadır. Bilimsel bir plâna bağlanmış üretim, başıboş üretimden, ölçülemiyecek kadar verimli olacaktır. Yüz aile bir araya gelip aynı mutfağı kullanabilse daha az giderle beslenebilirler.

1803 yılında, Saint-Simon (1760-1815)'un kafasına şöyle bir düşünce takılıyor: Bir anda Fransa, Devlet adamlarını, bütün aristokratlarını, bütün papazlarını, bütün mülk sahiplerini yitirse ne olur? Fransa üzülür, oysa gene Fransa'dır. Ama bir anda elli fizikçiyi, elli kimyacıyı, elli fizyolojisti, elli demircilik atölyesi şefini, altı yüz çiftçiyi yitirse ne olur? Fransa, Fransa olmaktan çıkar. Şu halde Fransa'yı Fransa eden insan, industriel-sınaî insandır. Oysa sınaî insan, hiçbir zaman faiz ve kira almaz, emeğinin karşılığını alır. Şu halde,

faiz ve kira, Fransa'ya hiçbir yararı dokunmayanların, Fransa'yı Fransa edenleri sömürmelerini sağlamaktadır. İnsan, insanı sömüreceğine, plânlı bir çalışmayla doğayı sömürmelidir.

Simon de Sismondi (1773-1842) de şöyle bir kuşkuya kapılmıştır: Plânsız bir yarışma sonunda, gerektiğinden çok üretim (Surproduction) yapılsa ne olur? Fabrikacı, fabrikasını kapayıp bir süre bekleyebilir. Fabrikada çalışan gündelikçilerse bekleyemezler, açlıklarından ölürler. Şu halde ekonomik dengesizlik, toplumsal dengesizliği doğurur. Toplumsal yoksulluğun nedeni, ekonomik dengesizliktir.

Bu arada, Giuliani'nin türettiği Sosyalizm sözcüğünü gerçek anlamda ilk kez kullanan Pierre Leroux (1797-1871), Eşitlik Üstüne (1838) ve İnsanlık Üstüne (1840) adlı yapıtlarını yayımlamaktadır. Leroux'ya göre, tarihsel köle, önce serf, sonra ücretli işçi olmuştur. Özgür ve eşit insan olabilmesi içinse, dağıtımını Devlet eliyle ve şu kurallara göre yapılması gerekir: Her çalışanın emek niceliği, emek niteliği, yaşama gerekleri... Leroux'nun toplumculuğu, üretimin ve tüketimin Devlet eliyle, belli kurallara göre düzenlendiği bir toplumculuktur.

Bir yandan da Robert Owen (1771-1858), kuramsal düşünceyi eylemsel alana götürerek, Kanada'da birkaç köy kurup Komünizm denemelerine girişmiştir.

Louis Blanc (1813-1882) da, Çalışmanın Düzenlenmesi adlı ünlü yapıtını 1840'da yayımlamış, 1848 ihtilâlinden sonra kurulan geçici hükümette yer alarak düşüncelerini uygulamaya başlamıştı. Fransa'nın karışık günleriydi. Blanc, açtığı Ulusal İşyerleri'ni yürütemedi. İşçiye, verilmesi gereken gündeliği güçlükle bulabiliyordu ama, verilmesi gereken iş'i bulamıyordu.

1840 yılında, Londra'da ilk Sosyalist kongresi toplandı.

İki yıl sonra, elimize, yeni bir toplumcu öykü geçecektir. Etienne Cabet (1788-1856), İcarie'ye Yolculuk ad-

lı Utopyasını yayımlamıştır (1842). İcarie düşsel bir ülkedir. Bu ülkede Devlet, yaptıkları işin niteliğine ve niceliğine bakmaksızın, herkesin yaşama gereklerini karşılamaktadır. Yetenekler, doğal verilerdir. Çok akıllı, çok çalışkan olmak kişiye hiçbir üstünlük sağlamaz. İnsan, elinden geldiğince çalışacak, eşit olarak yaşayacaktır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı sona ererken, hemen bütün Avrupa, Toplumculuk çabası içindedir. Dünyanın bütün Toplumcu düşünce adamları, Fransa'nın Başkenti Paris'te toplanmışlardır. Arnold Ruge, Almanya'dan Paris'e göçerek; başına topladığı Heine, Jung, Hess, Marx, Engels, Hervegh gibi yurttaşlarıyla birlikte Paris'te toplumcu bir dergi çıkarmaktadır. Ayrıca Bakunin, genç Lasalle, Weitlinger Paris'tedirler. Proudhon, Mülkiyet Üstüne adlı ünlü yapıtını yayımlamıştır (1840). Savigny, ünlü Roma Hukuku Tarihi'nde (1815) hukukun da bir yaşamı ve evrimi bulunduğunu kanıtlamıştır. Her kafadan bir ses çıkmakta, her düşünür kendine özgü bir tasarı önermektedir. Hepsinin birleştiği kavşak şudur: Toplum, yeniden ve ekonomik bir açıdan düzenlenmelidir.

Prusya'nın genç bakanlarından Rodbertus (1805-1875), anapara (Sermaye)'yla iş gücü arasındaki çelişmenin Devlet eliyle giderilmesini istemektedir. Mikhail Bakunin (1814-1876), evrensel ayaklanmadan yanadır, Tanrıtanımazlığı ve her türlü yetkenin (Otorite) ortadan kaldırılmasını öğütler. Blanqui (1805-1881) ve Stuart Mill (1806-1873), ekonomik temelde iş gücünün önemini belirtirler. Ferdinand Lassalle (1825-1864), Malthus kuramından yola çıkarak insan çoğalmasının anapara çoğalmasını ölçülemeyecek kadar geçeceğini, bu yüzden de işsizliğin önüne geçilemeyeceğini ileri sürer ve üretim kooperatifleri kurulmasını savunur. Profesör Finkelblek, Karl Marlo takma adıyla, el emekçisinin yarattığı ürünlerin dağıtımında, anaparacılar (Sermayedarlar)'ın el emekçilerini nasıl aldattıklarını kanıtlamaya çalışır.

Joseph Proudhon (1809-1856), ortaya bir ilke atmış-

tır: Yıkacağım ve yapacağım (Destruam et aedificabo)... Nasıl yıkılacağını anlatmaktadır ama, nasıl yapılacağı üstüne açık-seçik bir düşüncesi yoktur. Özel mülkiyetin yerine, geçici bir mülkiyetin konulması gerektiğini ileri sürmekte, siyasal düzeltmelerden önce ekonomik düzeltmelerin gerektiğine inanmaktadır. Hegelciliği yorumlayan Yoksulluğun Felsefesi adlı yapıtını yayımlamıştır.

Karl Marx (1818-1883), Proudhon'a, Felsefenin Yoksulluğu adlı yapıtıyla karşılık veriyor. Marx'a göre, Proudhon'un bu felsefe üstündeki bilgisizliği bir yana, Hegel felsefesi gerçekte baş aşağı oturtulmuş (Madde temeline dayanacağı yerde, ruh temeline dayanmış) bir felsefedir ve onu gerçek yerine, ayaklarının üstüne oturtmak gerekmektedir.

Toplumculuğun on dokuzuncu yüzyılda ulaştığı bu gelişme, Katolik kilisesini bile Toplumculukla uzlaşmaya zorlamaktadır. Bu görevi de Philippe Buchez (1796-1865) üstüne almıştır. Katoliklik ve Tam Bir Felsefe Betiği Üstüne Denemeler adını taşıyan yapıtı, bu uzlaşmayı sağlamaya çalışmaktadır. Bu arada, gözler, çok eski iki kurum üstüne çevrilmiştir: Aile ve Katolik manastırları... Bu iki eski kurum, ilk kuruluşlarındanberi Toplumcu bir yapı içindedirler. Aile ve manastır üyeleri, kendi yeteneklerine göre üremekte, oysa kendi gereksemelerine (İhtiyaçlarına) göre tüketmektedirler.

Friedrich Engels (1820-1895), Kapital'in yazılması için Marx'ı zorlamaktadır. Marx'ın bakışı, ilk anapara birikmelerini incelemek üzere, on altıncı yüzyıl İngiltere'sine çevrilmiştir: Flanders'deki kumaş dokuyucuları, İngiliz yününü aramaktadırlar. Bu yüzden, İngiltere'de, çiftçiliğin yerini hayvancılık almıştır. Toprak işçisi, işsiz kalmıştır. Kentlere göçetmek zorunda kalan bu işçiler, emeklerini yok bahasına satmaktadırlar. Kentlerde, büyük endüstri doğmaktadır. Çalışma araçları, büyük endüstrinin tekelindedir. İş az, işçi çoktur. Büyük anapara birikmeleri başlamıştır. Bu birikmenin nedeni de, üreti-

min değeriyle iş gücü değeri arasındaki oransızlıktır, bir başka deyişle artık-değerdir. Oysa üretimin gerçek değeri, onu üreten iş gücünün gerçek değerine eşittir. Büyük anapara birikmeleri, ancak bu eşitliğin bozulmasıyla sağlanabilmektedir.

Bu arada, bir Alman işçi-düşünürü, Joseph Dietzgen (1828-1888) maddeci diyalektiği sezmekte, Bir Kol İşçisine Göre Düşünce İşinin Özü adlı yapıtını yayımlamaktadır. Dietzgen'e göre, başlangıçtanberi varolduğu savunulan ve nerede bulunduğu da gereği gibi açıklanamayan Hegel'in salt düşünce (Mutlak fikir)'si, bulanık bir tasarımdır. İnsan denilen maddesel yapının kafasında bulunması gereken bu düşünce, maddeler diyalektiğinin bir yansımasından başka bir şey değildir.

Marx, bir filozof olarak, şöyle düşünmektedir: Evrensel kımıltı, sayısız maddelerin birbirlerini etkileyerek birbirlerine zincirlenmesinden doğar. Madde, düşünceyi etkilerken, aynı anda, düşünce de maddeyi etkilemektedir. Bir başka deyişle, etkileyenler etkilenmekte olanlardır ve etkilemekte olanlar etkiledikleriyle etkilenmektedirler. Evren, tamamlanmış nesnelerin bir karışımı değildir, bütün çöküş ve geriye dönüşlere rağmen bir oluşma diyalektiğidir. Her şey, her şeyin nedenleri arasındadır. Çöküşler ve geriye dönüşler bile ana gelişmeyi gütmektedirler. Evren tarihi, böylesine bir diyalektiktir. Tarihsel olaylar, diyalektik açısından açıklanabilirler. Sayısız etkilerle etkilenen düşünce, bir makine yapar, oysa makine de kendisini yapan düşünceyi etkilemektedir. Kesin çözümlemeler ve değişmez gerçekler dilemekten vazgeçilmelidir. Edinilmiş her bilginin, zorunlu olarak, sınırlı bir yapısı vardır. Bu sınırlı yapı, gene zorunlu olarak, o bilginin edinilme koşullarına bağlıdır. Doğru'yla yanlışı ayırmaya çalışmak, düpedüz bir çelişmeye kapılmaktır. İnsan, yaklaşık ya da istatistik gerçeklerle yetinmek zorundadır. Tarihsel oluşum, bu istatistik gerçekleri sürekli olarak yenilemektedir. Tarihsel diyalektik,

günümüzün istatistik gerçeğini vermektedir. Günümüz toplumculuğu, işin ve emeğin tarihsel diyalektiğinin sonucudur ve bu sonuç, zorunlu bir sonuçtur. İnsan varlığı, bir toplumsal ilgiler bütünüdür. Bugüne kadar bütün filozoflar, dünyayı çeşitli biçimlerde açıklamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bugünse, dünyayı açıklamak değil, değiştirmek gerekmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Toplumcu düşünce, üç ayrı yolda gelişmektedir:

1 — Liberal rejimlerde, toplumsal tüze (Sosyal adâlet) düşüncesi kökleşmektedir. Toplumsal tüzeyi gerçekleştirecek kurumlar kurulmakta, vergi sistemleri bu amaca uygun olarak düzenlenmekte, ekonomik eşitsizliği önleyecek kanunlar çıkarılmakta, işveren ve işçi ilgileri Devletin kontrolü altında tutulmakta, çeşitli toplumsal sigortalar güçlendirilmektedir. Liberal rejimler bu tedbirlerle toplumculuğa karşı koymaya çalışmaktadırlar.

2 — Devletçi rejimlerde, üretim araçları Devletleştirilerek üreticilere ürettiklerinin niteliğine ve niceliğine göre ücret verilir. Bir başka deyişle, üretici, ürettiğinin niteliği ve niceliğiyle orantılı olarak, kendi ücretini kendisi verir. Üretim, genel yarara uygun olarak plâna bağlanır. Plân, toplumun gerekleriyle kaynaklarının denkliğini sağlamaktadır. Kazanç için değil, kullanmak için üretilir.

3 — Komünist rejimlerde, her insanın yaşama gerekleri, yaptığı işin niceliğine ya da niteliğine bakılmaksızın, toplumca karşılanır. Ücret yoktur. Üretim plânlıdır. Amaç, tek egemen sınıf olan işçi sınıfının kendi kendini de yokederek, Devletin yerini, her insanın özgür gelişmesinin başka insanların özgür gelişmelerine bağlı bulunduğu, bir topluma bırakmaktır. Başka Devletlerin varlığı, bir süre için, Komünist Devletin varlığını gerekli kılmıştır.

Ilımlı ya da aşırı sayılan birçok Toplumcu biçimler,

bu üç ana biçim içinde toplanmıştır. Ekonomik düzenin, insanlık yaşamında, çok önemli bir yer tutmakta olduğu bütün toplumlarca —Toplumculuğa karşı olan Liberal rejimlerde bile— anlaşılmış bulunmaktadır.

ÇÖMLEKÇİLER

Platon (İ.Ö. 427-347), Devlet adlı ünlü yapıtında, Çömlekçi zengin olmamalı diyor, Çömlekçi zengin olursa Çömlekçiliği bırakır, çömleksiz ne yaparız sonra?

Düşünce zincirinde ilk toplumcu (Sosyalist) sayılan Platon'un Devlet'i böylesine bir temele oturmaktadır. Amaç, çömlekçiye çömlek yaptırarak, hem çömlekçinin hem de toplumun mutluluğunu sağlamaktır.

Platon'un örnek Devlet'i üç sınıftan kurulmuştur: Yargıçlar, Askerler, Çömlekçiler (Çiftçilerle zenaatkârlar)... Yargıçlar, Devleti yönetip adâleti gerçekleştireceklerdir. Askerler, Devleti koruyacaklardır. Çömlekçiler de Devleti besleyeceklerdir. Mülkiyet, gereği gibi çömlek yapabilsinler diye, sadece Çömlekçilere tanınmıştır. Yargıçlarla Askerlerin mülkiyet hakları yoktur. Malı olan kişinin aklı malında olur, ne Yargıçlık edebilir ne de Askerlik. Bu yüzdendir ki, Yargıçlarla Askerler, mal kaygusundan kurtarılmışlardır. Çömlekçilerinse akıllarının mallarında olmaları gerekir, çünkü böylelikle daha iyi çömlek yaparlar. Yargıçlarla Askerler, kışlalarda olduğu gibi, ortak sofralara oturup Çömlekçilerin ürünlerini yiyeceklerdir. Toplum, böylesine bir iş bölümü içindedir. Yargıçlarla Askerler, gereği gibi yönetip savaşabilsinler diye, müzik ve jimnastikle eğitilirler. Yargıçlarla Askerlere evlenip çoluğa çocuğa karışmak, bir başka deyişle, aile kurmak da yasaklanmıştır. Ailesi olan kişinin aklı ailesinde olur, ne Yargıçlık edebilir ne de Askerlik. Çömlekçilerse aile kurmalıdırlar, böylelikle, çoluk çocuk

elbirliğiyle daha iyi çömlek yaparlar. Aşkı, Devlet düzenleyecektir. İlk iki sınıfta isteyenin istediğiyle sevişmesi yasaklanmıştır. Devlet, kuşakların sağlığı bakımından ölçüp biçerek, sevişmelerine izin verirse, sevişebileceklerdir. Sevişmek, ancak böylesine koşullarla, serbesttir. Çocuklar da, ilk iki sınıfta, Devletindir. Devlet, çocukları alıp büyütecek, eğitecek, öğretecektir. İlk iki sınıf, Çömlekçilerin işine, Çömlekçiler de ilk iki sınıfın işine asla karışmayacaklardır. Her sınıf, kendi işiyle uğraşıp toplumunu mutlu kılacaktır.

Görüldüğü gibi, Platon'un örnek Devletinde toplumculuk sadece Yargıçlarla Askerler için gerçekleştirilmiştir. Büyük yükü çeken üretici sınıf, eski düzen sürüp-gitmektedir. İlk iki sınıfta toplumculuğu gerçekleştirmek için de sadece iki gelenekle savaşılmaktadır: Mülkiyet ve aile... Çocukların ana-babalarıyla bağları kesinlikle koparılmıştır. Ne çocuk anasını, ne baba oğlunu tanımayacaktır. Çocuklar, toplumun çocuklarıdırlar. Böylece, hısımlık denilen bağ da ortadan kalkmış olacağından, herkes birbirine Kardeş (Eski deyişle, birader, ya da hemşire) diyecektir. Bu sonuçla kutsal kardeşlik de sağlanmış olacaktır. İlk iki sınıfın kadınlarıyla erkekleri birbirlerine eşittir. Yargıç kadınlar, asker kadınlar vardır. Platon, erkeklerin gördüğü her işi kadınların da görebileceğini savunarak ilk toplumcu adına ilk kadıncılığı (Feminizm) da katmaktadır.

Bu örnek Devletin gerçekleştiği yurt (Cité, Kent), on iki bölgeye ayrılacaktır. Her bölgeye, eşit topraklı, üçüncü sınıftan 5040 aile yerleştirilecektir. Niçin? diye soracaksanız, Pythagoras'dan kalma sayı mistikliğini hatırlamalısınız. 1 x 2 x 3 x 4 x 5 x 6 x 7 = 5040 kutsal bir sayıdır. Bu ailelere dağıtılan toprakların gerçek mülkiyeti Devlet'indir, onlara geçici mülkiyeti (Hukuk deyimiyle, zilyetliği) verilmektedir. Çömlekçiler, eşitliğin bo-

zulmaması için, topraklarını satamazlar. Peki, gün geçtikçe bu ailelerin sayısı artarsa ne olacak? Yargıçlar, bu artışı önlemekle görevlidirler, 5040 sayısı bozulmamalıdır. Yargıçlar gereğinden çok çocuk doğumunu önleyemezlerse, kutsal sayıyı bozacak olan kurukalabalık sömürgelere sürülmelidir. Böylece, sömürgeciliği de ileri sürmekle, toplumun yararına başka toplumların ezilmesini yeğliyor Platon.

Çömlekçilerin toplumculuğunda, geçici de olsa mülkiyet bulunduğu gibi, miras kurumu da vardır. Platon'a göre, 5040 küçük birliğin bozulmaması için miras en büyük oğula kalmalıdır. Öteki çocukların baba yurdunda hiçbir hakları yoktur. Bu 5040 aile bir arada yemek yiyip, bir arada oturmak zorundadır. Herkes birbirini gözetlemekle görevlidir. Toplumun yararına aykırı bir davranış, ya da bir söz sezen, hemen Yargıçlara bildirecektir. Bu suçlama, en önemli yurttaşlık ödevidir. Yargıçlar müzik dinleyip askerler jimnastik yaparlarken çömlekçiler de birbirlerini gözetleyeceklerdir. Eğitimsel töre (Terbiye ahlâkı) alanında, onlara da bu düşmektedir.

İlk toplumcu Platon, sadece belli sınıflar için mülkiyetle aileyi yıkmaya çalıştığı halde, din kurumunu bütün sınıflar için desteklemektedir. Örnek Devlette dinsizlik, ölüm cezasıyla cezalandırılan, en büyük suç sayılmıştır. Tanrılara, cinlere, atalara inanılacaktır. Tüm işlerin Tanrılar, cinler, atalar eliyle düzenlenip yürütüldüğüne inanılacaktır. Kötülüklere göz yummayacaklarına, rüşvet vermek yoluyla kandırılamayacaklarına inanılacaktır.

İlk toplumcu Platon, her türlü yeniliklere de düşmandır. Mısırlıların, bir resmin nasıl çizileceğine kadar, her şeyi kurallaştırmalarını beğenmektedir. Yenilikler, toplumun sağlam düzenini bozarlar. Bu yüzden örnek Devletin kapıları her türlü yeniliklere kapalı kalmalıdır. Yenilikler gençlerden türerler. Bu yüzden yaşlılar, gençleri sürekli bir baskı altında tutmalıdırlar. Kötü müzik, kötü şiir yasaktır. Bir müziğin, bir şiirin kötü olup olma-

dığına Yargıçlar karar verir. Onların izni olmadan hiçbir müzik çalınamaz, hiçbir şiir okunamaz.

Platon, bu örnek Devletini gerçekleştirmek amacıyla, üç kez Syrakuza'ya gitmiş, üçünde de paçasını güç kurtarmıştır. İlk yolculuğunda Syrakusa diktatörü Dionysios'un hışmına uğrayıp köle olarak satılmış, kendisini tanıyan birinin satın almasıyla kurtulabilmiştir. Ünlü Akademi, bu yolculuğun türlü yorgunluklarla biten sonunda, Bahçıvan Akademos'un bahçesinde kurulmuştur.

Platon'un önemi, günümüze kadar sürüpgelen birçok düşüncelerin ilk biçimlerini ortaya koymuş olmasındadır. Ünlü öğretmeni Sokrates (İ.Ö. 468-400)'le aralarındaki düşünce çizgisi kesinlikle ayrılamıyor. Platon, Devlet adlı yapıtında Sokrates'i şöyle konuşturmaktadır: Bana kalırsa Adeimantos, mutluluk toplum içindir. Biz Devlet'imizi bütün topluma mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil. Çünkü kurduğumuz Devlet'te doğruluğu, kötü yönetilen Devletlerdeyse eğriliği bulmaktayız. Yurt, baştanbaşa mutlu olacak. Bir heykeli boyarken biri çıkar da, vücudun en güzel yerlerine en güzel renkleri koymadığımızı, örneğin, yüzün en güzel yeri olan gözleri niçin erguvana değil de, karaya boyadığımızı sorarsa, ona diyebiliriz ki; ne tuhaf adamsın, sence güzel boyamak için gözü göz olmaktan çıkarmak mı gerek, sen heykelin bütünüyle güzel olmasına bak, bütünün güzelliği için gözlerin kara olması gerekiyordu. Koruyucular için de, böylece, onları koruyucu olmaktan çıkartacak bir mutluluk gerekmez. Çiftçilere de bayramlıklar giydirip, altınlar takıp, toprağı ister işleyin ister işlemeyin; çömlekçilere de ocak başında yangelip kadeh tokuşturun, arada bir de tezgâha geçip dilediğiniz kadar çömlek yapın mı diyeceksin? Bütün yurdun mutlu olması için koruyucunun koruyuculuğunu, çömlekçinin de çömlekçiliğini gereği gibi yapması gerekir. Biz, toplum için gerçek koruyucular, ona hiçbir kötülük etmeyecek koruyucular istiyo-

ruz. Toplum için koruyucular ararken gözettiğimiz nedir? Bu koruyuculara en büyük mutluluğu sağlamak mı, yoksa bütün yurdu gözönünde tutup herkesin mutluluğunu sağlamak mı? Evet, koruyucularla yardımcıları kurduğumuz düzene bakıyorlar mı, hem kendilerini, hem başkalarını görevlerinde usta olmaya zorluyorlar mı? Böylece de bütün yurt gelişip en iyi yönetime kavuşunca her sınıf, doğanın verdiği mutluluk payını alabiliyor mu? İşte asıl buna bakmalı Adeimantos... (Devlet, Dördüncü bölüm, 419-421).

Platon'un örnek Devletinde, Yargıçlarla Savaşçıların jimnastikle müzik mutluluklarına karşı, Çömlekçiler de, evrensel mutluluktan, sadece iyi yönetilmek mutluluğu paylarını almaktadırlar.

BİLİMSEL BAYINDIRLIK

On dördüncü yüzyılda, Tunus'ta, toplumsal mutluluğu Tarih açısından araştıran ve çok önemli sonuçlara varan bir Arap düşünürü yaşadı. İbni Haldun (1334-1406) adını taşıyan bu düşünür, öğrendiği bilgilerle gördüğü olayları karşılaştırarak bilimsel ilkelere bağlıyordu. Tarih alanında, *olayları anlatmak* yerine, *olayları düşünmek* gerektiğini kavramıştı. Tarihsel olayların yerine Tarihsel nedenleri koymakla Tarih Felsefesinin temellerini atmış oldu.

Bugün, birçok Batılılar, onda, Vico'nun, Spengler'in, Montesquieu'nün, Rousseau'nun, Sorel'in, Malthus'ün, Machiavelli'nin, Darwin'in, Nietzsche'nin, Marx'ın düşünce tohumlarını buluyorlar.

İbni Haldun, önce, *evrensel değişme*'yi sezdi: Tarih bilimiyle uğraşanları yanıltan, Ulusların hal ve durumlarının, günlerin ve yüzyılların geçmesiyle *değişmekte* olduklarını unutmaktır. Bu değişme, Yüce Tanrının bü-

tün varlıklar için koyduğu bir yasadır. (Mukaddime, Zâkir Kadirî Ugan çevirisi, 1954 baskısı, I. Cilt. S: 70-71).

İbni Haldun, sonra, *evrensel evrim*'i yakaladı: Biz, varlıkları birbirine bağlı olarak görüyor ve varlıkların birinden ötekine geçişini, yetkin bir düzen içinde, izliyoruz. Maddelerden herbiri, aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği, ya da yukardan aşağıya doğru alçaldığı zaman, kendisine yakın olan maddenin biçim ve kalıbına girmektedir. Yukarıya doğru yükselen madde, kendisinden aşağıda olan maddeden daha hafiftir. Bu hal, yıldızlar âlemine çıkıncaya kadar sürer. Varlıklara bak. Varlıkların, mâdenlerden başlayarak, yavaş yavaş ve tabaka tabaka biçimlenmiş olduğunu görürsün. Mâden, bitki ve hayvanların ana maddeleri ortaktır. Mâdenin en yükseği bitkinin en aşağısına, bitkinin en yükseği hayvanın en aşağısına bitişiktir. Örneğin, tohumsuz yetişen mâden tohumsuz türeyen sebzelerle, hurma ve üzüm gibi bitkiler inci sedefiyle kabuklu sümüklüböcek gibi hayvanlara yakındır ve onların biçim ve kalıplarına girebilecek durumdadır. Bu gelişme, en aşağıdan başlayarak, maymun ve şebek gibi hayvanlardan geçip insana kadar yükselmiştir. İnsanın en aşağısı, işte bu hayvanlardan başlamıştır. Benim gördüğüm budur. Doğrusunu Tanrı bilir. (Mukaddime, aynı çeviri, I. Cilt. S: 241-247).

İbni Haldun, *toplumsallık zorunluğu*'nu da anlamıştı: Toplumsal yaşayış, insanlar için zorunluktur. İnsan, yaşamak için, yaşama gereçlerini sağlamak zorundadır. Bu gereçleri tek başına sağlayamaz. Bir buğday tanesinin un olabilmesi, çeşitli hüner ve zenaatleri gerektirir. Üretim, üretime yetecek kişilerin bir araya toplanmalarıyla olur. Korunmak da öyle. (Mukaddime, aynı çeviri, I. Cilt. S: 106-112).

İbni Haldun, toplumsal olayların tüm kökünü ekonomik temelde ve üretim araçlarında görmektedir. Ona göre, ruhumuzu oluşturan da ekonomik koşullardır: Her kazanç ve mal, emek harcayarak elde edilir. Mâden, bit-

ki ve hayvanlardan sağlanan kazanç da insan emeğinin ürünüdür. İnsanların çalışarak elde ettikleri para ve mal, ziraat ve sanayide harcadıkları emeğin değerinden ibarettir. Pazarlarda satın alınan buğdayda iş ve emeğin değeri açıkca görülmez. Oysa, buğdayın değeri, onu elde etmek için harcanan iş ve emeğin değeridir. Kazma vurulmamış kuyudan su çıktığını gördün mü hiç? Doğrusunu Tanrı bilir. (Mukaddime, aynı çeviri, 2. Cilt. S: 349-355). Hüner ve sanayiin gelişmesi, toplumsal gelişmenin başında gelir (2. Cilt. S: 402). Bu gelişme, insanı düşünsel bilgilerle uğraşmaya yöneltir (S: 403).

Ancak bu gelişmenin sonunda, toplumun çürüyüp dağılması da bir zorunluktur. İbni Haldun'a göre Çoban toplumlardan Çiftçi toplumlara, Çiftçi toplumlardan da Sanayi toplumlarına geçilir. Sanayi toplumuna geçiş, bir gelişmenin sonucu olduğu kadar, bir çöküntünün de nedenidir. Çünkü toplumlar, artık Çobanlık günlerindeki güçlerini yitirmeye, bolluğun ve rahatlığın içinde gevşeyip çürümeye başlamışlardır. Toplumların ömrü de, insanların ömrü gibidir. İhtiyarlık ve ölüm, toplumlar için de, zorunludur: Doğal haller değişmez. Toplum vücudu, doğal bir vücuttur. İhtiyarlık ve ölüm, önlenmesi ve giderilmesi mümkün olmayan bir hastalıktır. (2. Cilt. S: 104).

Tarihsel zorunluğunu yaşayan her toplum, kent yaşayışına girip sanayileştikten sonra kocayacak ve ölecektir. Bu sonuç önlenemez. Toplumun çöküntüsü iki alanda başlar: Bil ki, Devlet iki temel üstüne kurulur. Bu temellerden biri ordu, öteki paradır. Bozgunluk bu iki temelin sarsılmasıyla belirir. (2. Cilt. S: 107). Devlet yıkılmaya yaklaştığında vergiler artar. Vergilerin artması da Devletin yoksulluğunu önleyemez. Böyle bir durumda, kazanmaktan umut kesilmiş olacağından, pazarlardaki alış-veriş durur. Çöküntü, işler tümüyle çığrından çıkıncaya kadar devam eder. (2. Cilt. S: 68).

İbni Haldun, İlmi Umran adını verdiği Sosyoloji biliminin de kurucusu sayılmaktadır. Bu bilimin ilk dü-

şünceleri Aristoteles'le Fârâbi'de görülüyor. İbni Haldun, Sosyoloji'ye bilimsel bağımsızlığını kazandırmıştır: Bil ki, birinci kitapta inceleyeciğimiz kural ve yöntemler benim icâd ettiğim yeni bir bilim olup, yararı çok büyüktür. Ben bu araştırma yöntemini, derin araştırma ve incelemelerden sonra buldum. Başımın sağlığına and içerim ki, Tanrının kullarından hiçbirinin bu konuda söz söylemiş olduğunu bilmiyorum. Bu konu kendi başına ayrı bir bilim gibidir. Çünkü her bilimin kendine özgü bir konusu vardır. İncelediğim konu, yeryüzünde toplumlar halinde yaşayan insanların toplumsallık kural ve yasalarıdır. Bunlar doğal yasalar ve kurallardır. (1. Cilt: S: 95-96).

İbni Haldun, Sosyoloji bilimi sonucuna —kendi deyimiyle İlmi Umran'a— Tarih felsefesi yoluyla varmıştır. Amacı, kendinden önceki Tarihçileri eleştirmekti. Nitekim, kendinden önceki Tarihçilerin yanılma nedenlerini şöylece sıralamaktadır:

1 — Bir mezhebe ya da düşünceye aşırı bağlılık Tarihçiyi yanıltır. Tarihçi tarafsız olmalıdır.

2 — Bir haberi anlatana inanmak, Tarihçiyi yanıltır. Haberi anlatanın doğruluğunu değil, haberin doğruluğunu kanıtlamak gerektir.

3 — Olayların nedenlerini araştırmamak Tarihçiyi yanıltır. Olayları sanılara göre değil, gerçek nedenlerine göre değerlendirmelidir.

4 — Olayın doğruluğu kuruntusuna kapılmak, Tarihçiyi yanıltır. Tarihçi, kendi kuruntularından kurtulabilmelidir.

5 — Olayları, o olayları doğuran durumlarla karşılaştırmasını bilmemek, Tarihçiyi yanıltır. Çünkü, olayı anlatan, kendi duyduğu gibi, çoğu başka biçimlere sokarak anlatmış olabilir. Doğrulamak, olayları durumlarla karşılaştırmak demektir.

6 — Devlet büyüklerine yaranmak kaygısı, Tarihçiyi yanıltır. Bu kaygı, kötüyü güzel gösterme çabasını

doğurur. Tarihçinin işi, Tarihi güzelleştirmek değil, olduğu gibi anlatmaktır.

7 — Toplumsal yaşayışın doğal kurallarını ve yasalarını bilmemek (Sosyoloji), Tarihçiyi yanıltır.

İbni Haldun, her sözün sonunu, doğrusunu Tanrı bilir, diyerek bitirdiği halde, Toplum düzenini, bir yirminci yüzyıl maddecisi gibi, maddesel temellere oturtmaktadır. Toplumun toplumsal ve siyasal düzenleri, Tanrısal düzenler değil, doğal düzenlerdir. Toplumlar da, doğal varlıklar gibi, doğmakta, büyümekte ve ölmektedirler (Vico, Spengler). Tarih, olayları anlatmak değil, olayları düşünmektir (Sorel). Toplumsal olayların kökü, ekonomik temellerde ve üretim araçlarındadır (Marx). Toplumlar arasındaki ayrılıklar, Coğrafya koşullarının başkalığından ötürüdür (Montesquieu). Siyasal düzen, ideolojik değil, pratik olmalıdır (Macchiavelli). Ahlâk düzeni, insanların çoğalmasıyla ilgilidir (Malthus). Gelişme, en aşağı maddeden başlayarak, maymun ve şebek gibi hayvanlardan geçip, insana kadar yükselmiştir (Darwin). Ahlâksızlığın ve çöküşün nedeni, kent yaşayışına geçiştedir (Rousseau). Gerekli olan, güçlülük ve iradeliliktir (Nietzsche).

İbni Haldun, Mukaddime'sini şu sözlerle bitirmektedir: Tanrının doğru düşünce, açık bilgi bağışladığı kulları bizden sonra yetişerek, bizim bu yapıtta yazdıklarımızdan ve anlattıklarımızdan daha geniş ve daha derinini yazar ve anlatırlar umudundayız. Bir bilgiyi ilk önce ortaya koyan kimsenin görevi, ancak, o bilginin konularını açıklamak, bölümlerini ayırmak, o bölümlerde incelenen konular üstünde söz söylemektir. O kimseden sonra yetişenlerse o bilgiyle ilgili sorunları azar azar o bilgiye eklerler ve bu yolda onu ilerletirler. Tanrı bilir. Siz bilmezsiniz. Ben Mukaddime'yi beş ayda yazdım, 776 yılının (İ.S. 1377) tam yarısında bitirdim. Düzenlemek ve ayıklamak için harcadığım süre bu beş ayın dışındadır. Yapıtımın başında anlattığım gibi, buna kavimlerin

tarihini de ekledim. Bilgi, ancak, aziz ve bilgin olan Tanrı eliyle bağışlanır (3. Cilt. S: 352).

SOLAN IŞIK

Toplumu düzenlemek yoluyla insanları mutlu kılmayı düşünen bir de Türk bilgini var: Şeyh Bedrettin (1357-1420)... Toplumculuk tarihlerinin Platon'dan sonra ikinci toplumcu saydıkları İngiliz düşünürü Thomas More (1478-1535), kronolojik açıdan bakılınca, ikinciliği Bedrettin'e bırakmak zorundadır. Bedrettin'in öğretisi, tasavvuf çerçevesi içinde, her bakımdan toplumcu bir karakter taşıyor.

Şeyh Bedrettin bir Selçuk prensidir, Sultan II. İzzettin Keykâvus'un beşinci kuşaktan torunudur. Edirne'nin yakınındaki Simavna kasabasında doğmuştur. Babası Gazi İsrâil, Simavna kalesini alan Türk ordusunun kumandanıydı. Kalenin alınışından sonra da Simavna Kadısı olmuştur. Bedrettin, Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesinden sonra Bayezid'in oğlu Musâ Çelebi'nin Kazaskerliğini yapmıştır. Bayezid'in öteki oğlu Mehmet Çelebi, kardeşini ortadan kaldırıp, yönetimi tek başına ele alınca (1413), İznik'e sürülmüş, Halifelerinin çıkardığı isyanlar sonunda da yakalanarak Serez'de asılmıştır. Serez'in Yunanlılara geçişinden sonra Bedrettin'in kemikleri bir sandık içinde İstanbul'a getirilerek Topkapı Sarayı müzesine konulmuştur.

Bedrettin'in toplumculuğu, sürgün olarak gönderildiği İznik'te başlıyor. Kendisi, toplumsal düşüncesini şöyle anlatmaktadır: Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Şu halde dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. İnsanlar eşit olarak yaratılmışlardır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması Tanrının amacına aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyamı kendi eş-

yan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizindir.

Bedrettin'in özel mülkiyet konusundaki bu düşüncesi, bütün toplumcuların (Sosyalistlerin) ortak düşüncesidir. Ancak, aile konusunda Bedrettin, öteki toplumculardan ayrılıyor. İslâm dininin baskısı bu konuda özgürlüğe elvermiyor. Bedrettin, aile konusundaki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır: Her şey çift olarak yaratılmıştır. Canlılık ve devim (Hareket) olumlu ve olumsuz (Müsbet ve menfi) güçlerin ilgisinden doğar. İnsanlık, kadınla erkeğin birleşmesinin ürünüdür. Nikâhlı kadın, evrensel ikiliğin değeridir. Şu halde nikâhlı kadınlar, mal ortaklığının dışında tutulmalıdırlar. Karı-koca birliği dışında kalan her şey ortak olmalıdır.

Toplumcuların üçüncü önemli konusu, din konusudur. Bedrettin, bu konuda, birleştiricidir. Hoşgörüsü, Thomas More'un hoşgörüsünü andırmaktadır: Tanrı, insanlara akıl verdi. Herkes, Tanrıyı aklının erdiğince kavrayabilir. Birinin kavrayışı ötekinin kavrayışına benzemeyebilir. Aynı kavrayışta bulunmayanların birbirlerini kınamaları, birbirlerini zorlamaları doğru değildir. Düşünce ve vicdan özgürlüğü, doğal düzenin ürünüdür. Ayrılıklar din adamlarının işleri karıştırmasından doğmuştur. Bunlar ortadan kaldırılırsa, bütün dinler bir olur. Hristiyanların Tanrıyı kavradıklarını yadsımak dinsizliktir. Onlar da aynı Tanrıya tapmaktadırlar. Müslüman, Hristiyan, Musevi, Mecusi hep aynı Tanrının kuludur. Hepsi kardeştirler. Aralarında sevgi ve saygı olmalıdır. Onların bu sevgi ve saygıları gerçeği yanlışa üstün kılacak, amaç, gürültüsüzce kendiliğinden elde edilecektir. Birbirlerini sevenler ve sayanlar her zaman birleşebilirler.

Toplumcuların yeniden düzenlemeyi düşündükleri dört önemli konudan biri de Devlet'tir. Bedrettin, bu konuda Demokrasiyi yeğliyor: Hükümet, seçimle kurulmalıdır. Ulus, tam bir özgürlük içinde oyunu kullanabilmelidir.

Kıyan ve zorba (Zâlim ve mütegallip) bir hükümetin buyruklarına uymamak gerekir (Câizdir). Saray, saltanat, Yeniçeri, tekkeler, Dervişler hep zorbalığın ürünüdür. Bu zorbalığa boyun eğilmemelidir.

Toplumculuk tarihlerinin Kronolojik sırada ikinci toplumcu saydıkları Thomas More'la karşılaştırınca, aralarında yüz yıl bulunduğu halde, Şeyh Bedrettin'in çok daha bilimsel bir düşünce güttüğü görülmektedir. Önce, Bedrettin, More gibi bir düşcü (bir Ütopyacı) değil, eylem (Action) adamıdır. İkinci olarak, tasavvuf yolundan (başka bir deyişle, pek uygun bir yoldan) geldiği ve hele Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah'ın öğrencisi olduğu halde, kendini sayı mistikliğine kaptırmamış, More gibi toplumu sayılara bölüp sayılarla sınırlamamıştır. More da, Platon gibi, köleliği uygun görmektedir. Bedrettin'se bütün insanların eşitliğini savunuyor, Bedrettin'in toplumunda köle sınıfı yoktur. Bundan başka, tasavvuf maddeciliğine dayadığı toplumculuk düşüncesiyle Bedrettin, değil More'dan, yakın tarihin birçok toplumcularından çok daha bilimseldir.

Bedrettin'in açık seçik maddeciliği, tasavvuf konusundaki düşünceleriyle büsbütün belirmektedir. Örneğin, varsayılan ölüm ötesi (Âhiret) üstüne hemen bütün tasavvuf bilginleri sustukları, gerçek düşüncelerini açıklamak gücünü gösteremedikleri halde, Şeyh Bedrettin, Varidat adlı yapıtında korkusuzca ve açıkyürekle şunları söylemektedir: Ruhlar, maddelerde bulunan güçlerden ibarettir. İnsanı iyiliğe sürükleyen kendi gücü Melek, kötülüğe sürükleyen kendi gücü de Şeytan'dır. Bu güçler, sadece insanlarda değil, bütün cisimlerde vardır. Örneğin, bir yağmur tanesi bir neden ve güçle oluşur (Teşekkül eder). Yağmur tanesini oluşturan ve tarlaya düşüren güce melek denir. Deccâl, Dabbe, Mehdi'nin görünmesi gibi kıyamet belirtileri yüzyıllardanberi boşuna beklenmiştir, bundan sonra da boşuna beklenecektir. Vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden

bir araya gelmesine ve cesetlerin yeniden dirilmesine (Haşrine) imkân yoktur. Her güzel şey cennet, her kötü şey cehennemdir. Kitaplarda tanımlanan cennet ve cehennem bir düşçülük ürünüdür (Hayâl âleminde tahakkuk etmiştir).

Şeyh Bedrettin'in, bu on dördüncü yüzyıl adamının büyüklüğünü anlayabilmek için, yukarda özetlediğim düşünceleri, kimi yirminci yüzyıl mahalle imamlarının düşünceleriyle karşılaştırmak yeter.

Bedrettin, tapınma (İbâdet) konusunda da şunları söylemektedir: Tapınma, bütün namazlar ve niyazlar, ahlâkın düzeltilmesi, içyüzün arınması içindir. Gerçek tapınmanın hiçbir koşulu, sınırı, biçimi yoktur. (Yüzünüzü nereye dönerseniz, Tanrı oradadır, âyetini hatırlayınız). Tapınma, hangi biçimde yapılırsa yapılsın, Tanrının isteğine uygun olur. Gerçek tasavvufçu, herkesin anlayamadığı şeyleri bildiği halde, bunları halka söylemez. Onları meydana apaçık koyarsa, öldürüleceğini bilir. Gerçi bu, ikiyüzlülük sayılabilir. Ama dışla için bir ayrılığı olmalıdır. Her inanış, kendi yerinde (Mertebesinde) hak'tır. Gerçek, halka, daha işin başında ve apaçık söylenirse ya yollarını sapıtırlar, ya da o gerçeği söyleyeni suçlarlar. Halk ve gerçek, ayrı ayrı gözetilerek, ortalama bir yolla birbirlerine alıştırılabilir. Ama herhalde halk, gerçeğe (Hakikata) alıştırılmalıdır.

Bedrettin'in bu düşüncelerinin kökü, tasavvuf ana düşüncesindendir. Tasavvufçular, hiçbir ayrılık gözetmeksizin, bütün insanları kardeş saymaktadırlar. Bir babanın malını bütün kardeşler ortaklaşa kullanır. Tasavvufta zenginlik iyi sayılmaz, zenginliğin erdemi söndüreceğine inanılır. Buna karşılık yoksulluk da, kimilerinin sandığı gibi, erdem değildir. Tasavvufun bu konudaki yasası şudur: Her şeye mâlik ola ve bir şeye mâlik olmaya...

İsâ'dan sonra dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan iki ünlü tasavvuf adamının, İbrahim Ethem'le Belh'li Şakik'in, şu konuşması, tasavvufçuların bu konudaki düşüncelerini açıkca belirtmektedir. Türk bilgini Şakik soru-

yor: Yaşama ilkeniz nedir?.. İbrahim: Bulunca şükrederiz, bulmayınca sabrederiz, diyor. Şakik: Onu bizim Horasan'ın köpekleri de yapar, diye söyleniyor, bulmayınca şükretmeli, bulunca dağıtmalı.

Halifeleri Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in çıkardıkları isyanlar, sonunda bastırılıp, peşlerine takılanların tümü kılıçtan geçirilince, Şeyh Bedrettin, sürgün olarak bulunduğu İznik'ten yola çıkarak Çelebi Sultan Mehmet'in o sırada bulunduğu Serez'e kendi ayağıyla gelmiş ve boynunu ipe uzatmıştır. Tarih, şöyle yazıyor: Çelebi Sultan Mehmet, Bedrettin'i karşısında görünce: Yüzünüz neden bu kadar sarardı? diye sormuş. Bedrettin de şu karşılığı vermiş: Güneş batarken sararır.

Bedrettin de, Thomas More gibi asılarak öldürülmüştür. İkisi arasında şu önemli ayrım vardır: More, çağına göre, geri düşüncesinden, aşırı Katolikliğinden ötürü; Bedrettin, çağına göre ileri düşüncesinden, aşırı toplumculuğundan ötürü asılmıştır.

ÜTOPYA

Platon'dan yirmi yüzyıl sonra bir İngiliz düşünürü, Thomas More (1478-1535), insanları mutlu kılmak için Platon'unkine benzer bir Devlet düşünüyor. Çağ, Yunan düşüncesinin yeniden dirildiği Rönesans çağıdır. Humanisme adı verilen insancı düşünce akımları Avrupa'yı kaplamıştır. İnsan, bir araç olmaktan çıkarak bir amaç olma yolundadır. İngiltere adası da, ayrıca, yeni bir düzeni gerektiren toplumsal bir kargaşalık içindedir. Savaşlar, toprak üretiminin kökünü kazımış; açlık ve hırsızlık almış yürümüştür. İnsanlık, kendisini bir süre oyalamaktan başka hiçbir işe yaramayacak da olsa, yeni bir öğreti beklemektedir. Gözler, nereden gelirse gelsin, bir kurtuluş yolu araştırmaktadır.

Thomas More, böyle bir ortamda meydana çıkmıştır.

Hiçbir yerde bulunmayan anlamına, Ütopya adını taşıyan yapıtı, kendisini, Platon'dan sonra ikinci toplumcu (Sosyalist) olarak düşünce zincirine soktu. Ütopya'yı yazdığı yıl, kırk yaşındaydı. Mutluydu. İngiltere Kralı VIII. Henry onu seviyor, yanından ayırmıyor, İngiltere Başvekilliğine kadar yükseltiyordu. O VIII. Henry ki, on yedi yıl sonra, tutup onu astıracaktı. Yapıtından ötürü asılsaydı, hiç değilse ünü büsbütün artardı. Oysa koyu Katolikliğinden ötürü asıldı.

Yapıtın kuruluşu da, Platon'un kuruluşunu andırmaktadır. Rafael, Gilles ve More karşılıklı konuşarak yeni toplumu düzenlemektedirler. Rafael, yolculuktan dönmüştür. Gördüğü Ütopya adasını anlatmaktadır. Kimi araştırıcılara göre Ütopya adası, Kanarya adalarıdır. Amerika'ya adını veren denizci Amerigo Vespucci, yazdığı bir mektupta, bu adalarda yaşayanların kollektif yaşayışlarını anlatmıştır. Kanarya adalarında özel mülkiyet yoktur. Thomas More'un, Platon'dan olduğu kadar, bu mektuptan da yararlandığı sanılmaktadır.

Platon düşünü on iki bölgeye ayırıyordu, bu mistik sayı Thomas More'a yetmiyor. More'un adası, elli dört kentten kuruludur. Platon her bölgeye 5040 aile yerleştiriyordu, More her kente 6000 aile yerleştirmektedir. Her aile yirmi iki kişilik olacaktır; bu yirmi iki kişinin yirmisi erkek, kadın, çocuk, ikisi de esirdir. Thomas More, Platon gibi, sevgili esircikleri unutmamaktadır. Öyle ya, esirler olmazsa uşaklığı, hizmetçiliği, kaba işleri kim yapacak?.. Her iki düşünürde de esirler, toplumun temelidirler. Onlarsız edilemez. Bu bakımdan İngiliz aristokrasisi Yunan aristokrasisini andırmaktadır. Thomas More, Humanisme'e bu açıdan başını çevirip bakmıyor. Mutluluk hakkı, esirler için değil, özgür İngilizler içindir.

Platon, toplumunu sınıflara ayırıyor, her sınıfı ayrı bir statüye bağlıyordu. Thomas More'da, esirler dışında, sınıf yoktur. Herkes eşittir. Kadın ya da erkek her toplum üyesi iki yıl tarlada çalışmak zorundadır. İki yıl-

lık tarla çalışması toplum üyesini bu yükümden kurtarmaktadır. Bu yükümden kurtulanlar zenaatlerine döneceklerdir. Ziraat çalışması, Ütopyada, bir çeşit askerlik yükümü gibidir. Buna karşılık askerlik yükümü yoktur. Ütopyalılar saldırma savaşı yapmayacaklardır. Bir savunma savaşı gerektiği zaman da gönüllüler toplanacaktır. Thomas More, zorla asker edilenlerin savaşta hiçbir işe yaramayacakları kanısındadır.

Platon, özel mülkiyetle birlikte aileyi de sarsıyordu. Thomas More aileye dokunmuyor. Ütopya adasında aşk, üstün tutulmaktadır. Birbirlerini sevenler evlenmelidirler. Ancak kızlar on sekiz, erkekler de yirmi iki yaşından önce evlenemezler. Bir de, nişanlılar, evlenebilmek için çıplak vücutlarını üçüncü bir kişiye göstererek sağlam olduklarını tanıtlamak zorundadırlar. Boşanmaya da izin vardır. Birbirleriyle anlaşamayanları zorla bağlı tutmamak gerekir. Ancak boşanma kötüye kullanılmamalıdır; evlilikte bir kez boşanmak mümkündür, ikinci evlilikte boşanmak yasaktır. Çocuklar, ana-babalarınındır. Çok çocuklular, çocuklarından birini çocuksuz ailelere vermeye zorlanabilirler. Her ailenin bir evi vardır. Evler, her on yılda bir, kur'a çekilerek dağıtılır. Her aile, on yılda bir, yeni kur'aya katılarak oturduğu evi değiştirmek zorundadır.

Thomas More, Platon'dan bir adım daha ileriye giderek, özel mülkiyeti bütün Ütopyalılar için yasaklamıştır. Platon bu yasağı sadece yöneticiler (Yargıçlarla Askerler) için koymuştu, amacı da yöneticileri her türlü sosyal bağlardan sıyırarak iyi yönetimi sağlamaktı. More'un Ütopyasında özel mülkiyet yasağının gerekçesi değişmektedir. Özel mülkiyet her türlü kötülüklerin, hırsızlıkların, öldürmelerin kaynağıdır. Özel mülkiyetten kurtulan toplum, mutlu bir toplumdur. Ütopya'nın en güçlü yanıyla en güçsüz yanı bu düşüncede belirmektedir. Bu düşünce hiçbir yerde bulunmayan adanın, kendinden sonra gelen toplumcuları etkileyen tek düşünce-

sidir. Oysa bu düşüncenin bilimsel gerekçesi nedir ve bilimsel sonucu ne olacaktır? Thomas More bu soruları karşılayamıyor. Bu yüzdendir ki, Ütopya deyimi, günümüze, bir masal terimi olarak kalmıştır.

Üretim, toplumundur. Tüketim için gerekenler genel ambarlarda saklanmaktadır. Her otuz aile birleşerek bu genel ambarlardan gruplar halinde yararlanacaklardır. Üretim plânlıdır, sadece gerekenler üretilmektedir, lüks üretim yasaktır. Her otuz aile bir Phylarkhos (Şef) seçecektir. Her on Phylarkhos da aralarından bir Proto-phylarkhos seçecektir. Devlet başkanı, halkın göstereceği dört aday arasında Proto-phylarkhos'larca seçilmektedir. Devlet gücünü bunlar yürütmektedir. Devlet başkanlığı, diktatörlüğe kaçmamak şartıyle, ömürlüktür. Tiranlaşmaya özendi mi, kendisine işten el çektirilir. Bu yöneticiler yasa koyamazlar, konulan yasaların iyi yürütülmesini sağlarlar. Yasa koyuculuğu, Ütopya vatandaşlarının seçtiği ayrı bir kurulun görevidir.

Protestanlarla savaşan, koyu Katolikliğinden ötürü Kralına direnerek asılmayı göze alan Thomas More, din konusunda özel bir anlayış gösteriyor. Ütopyalılar çeşitli dinlere bağlı olabilirler. Birbirlerini hoşgörmek, birbirlerine saygı göstermek zorundadırlar. Hoşgörü (Tolérence - Müsamaha) yasasını çiğneyenler sürgün cezasıyla cezalandırılırlar. Bir dinin öbürüne üstünlüğünü savunmak, herhangi bir dini küçümsemek yasaktır. Gerekli olan, sadece bir Yaratıcının varlığına inanmaktır. Bütün Ütopyalılar, hangi din ya da mezhepten olurlarsa olsunlar, böylesine yüksek bir inançta birleşeceklerdir. Ütopya vatandaşı bir Yaratıcı'ya inanmak zorundadır, ama bu Yaratıcı'ya dilediği yoldan varabilir, yolların da (Dinler) birbirine hiçbir üstünlüğü yoktur. Şu yolla Tanrı'ya varan, öteki yolla varana sataşmayacaktır; sataşırsa ceza görür. Bu hoşgörürlük anlayışı öylesine geniş tutulmuştur ki, Tanrısızlar bile Ütopyada yaşayabilirler, ancak memurluk yapamazlar. Dinsizlik suç değildir, her-

hangi bir dini küçümsemek suçtur. Thomas More, kendinden sonrakileri bir hayli etkileyen bu yeni düşünceyle, Rönesans çağının ileri adımlarından birini atmış bulunmaktadır. Dinsel hoşgörü, ortaçağın koyu karanlığından sıyrılan Avrupa'nın ilk kez karşılaştığı yepyeni bir düşüncedir. Ancak bu düşünce, on altıncı yüzyıl için ileri bir adım olmakla beraber, bilimsel açıdan, insanların hiçbir zaman tek anlayışta birleşemeyecekleri gibi geri bir temele dayanmaktadır. İnsanlar, ilk günlerinden bu yana, mutluluk isteğinde birleşmişlerdir. Çeşitli nedenler, mutluluğa varmak için tutulması gerekli sanılan yolları ayırmıştır. Bu ayrılık da, insanlara yeni mutsuzluklar getirmiştir. Çeşitli yolları hoşgörmek yasası, insan kardeşliğini sağlayabilir ama, bilimsel anlayış bu yolların birleştirilmesini gerektirir. Hoşgörü iyi bir ilâçtır, yatıştırır, hastalığı kökünden geçirmez. Bilim, bir sınırlandırma değil, bir genelleştirmedir. Bilimsel açıdan bakınca, hoşgörü yasası da, günümüzdeki anlamıyla tam bir Ütopya'dır. Ütopya'nın dış politika anlayışı da bir hayli ilgivericidir. Bu anlayış, Kraliçe Elizabeth çağından bu yana sürüpgelmiş bulunan İngiltere politikasını andırmaktadır. Ütopya adası da, İngiltere gibi, birçok devletlerin kaynaştığı büyük bir kara parçasının (Kıta) yanındadır. Ütopyalılar, bu kara parçasındaki devletlerden hiçbirini ötekine üstün kılmamak politikasını güdüyorlar. Bunu sağlamak için iki yol tutmaktadırlar: Güçlenmeye yeltenen devlette karışıklıklar çıkararak onu içinden çökertmek ve o devletin saldırmaya yeltendiği güçsüz devletlere yardım etmek... Bu yardım, birlikte dövüşmekten çok, para yardımıdır. Ütopya'da para yoktur ama, dış politikayı yürütmek için değerli mâdenler bulundurulmaktadır. Para yardımı yetmez de savaşmak zorunda kalınırsa, pek az sayıda asker gönderilebilir. Bu askerlerin de mümkün olduğu kadar sağlam yerlerde bulunarak, kendilerini boşuboşuna öldürtmemeleri gerekir. Ü-

topya, böylesine bir dış politikayla, her zaman, güçsüz devletlerin dostudur. (Thomas More, yapıtının yayımlanmasından on bir yıl sonra, 1529'da İngiltere Başbakanı olmuştur. Güttüğü dış politika, bu politikadır. 1558'de İngiltere tahtına oturacak olan, More'un Kralı VIII. Henry'nin kızı Elizabeth doğmak üzeredir. Elizabeth çağı, More'un bu politikasını gelenekleştirecektir).

Görüldüğü gibi, Thomas More, Lâtince yazdığı Ütopya'sında, mutluluk alanına iki yenilik getirmektedir: Özel mülkiyetin kaldırılması ve dinsel hoşgörü... Her iki düşünce de, Thomas More'dan önceki düşünürlere göre, çok ileri düşüncelerdir. Bu bakımdan Thomas More'u ilk toplumcu saymak doğru olur. Çünkü Platon, insanların mutluluğunu iyi yönetilmelerinde buluyordu. Özel mülkiyeti sadece yönetici sınıflar için kaldırırken insanların iyi yönetilmeleri amacını güdüyordu. Daha açık bir deyişle, Platon'un insan mutluluğu için düşündüğü amaç, özel mülkiyetin kaldırılmasıyla sağlanacak olan sınıfsızlık ve eşitlik değil, iyi yönetilmeydi. İnsanlar iyi yönetilirlerse, mutlu olacaklardı, iyi yönetilmeleri için de yöneticilerin mülkiyet bağından kopmaları gerekirdi. Thomas More'a göre, insanların mutluluğunu iyi yönetilme değil, eşitlik sağlar; eşitlik için de özel mülkiyetin kaldırılması gereklidir. Bundan başka, özel mülkiyet, toplum kötülüklerinin tek nedenidir. Özel mülkiyetin kaldırılması bu kötülüklere son verecektir. Örneğin hırsızlık özel mülkiyet yüzündendir, özel mülkiyet olmazsa hırsızlık da olmaz. Kavgalar özel mülkiyetten doğar, özel mülkiyet olmazsa kavga edilmez. Yalan, özel mülkiyetin ürünüdür, özel mülkiyet kalkarsa yalan söylenmez. Platon özel mülkiyeti, sadece iyi yönetilmeye engel olması bakımından kötü bulmaktadır. Platon'la Thomas More arasındaki kökten ayrılık buradadır.

Ayrıca Ütopya'da her insan üreticidir. Ne yönetici, ne de koruyucu adı altında üretime katılmadan hazırdan yiyiciler yoktur. Üretim çalışması, askerlik yükümü gibi bir yükümdür (Mükellefiyet). Üretimin plânlaştırılma-

sı, gereksiz ve lüks üretimin yasaklanması üretim bolluğunu sağlamaktadır. Üretim bolluğu tüketimi arttırır ve bu açıdan da insanları mutlu kılar. Bundan başka, insanları mutsuz eden aç kalma korkusu, istifçilik kuşkusu da ortadan kalkmaktadır. Platon, konuyu bu açıdan ele almamıştır. Platon'a göre her sınıf, iyi yönetilmeyle sağlanacak olan toplumsal mutluluktan kendi payını kendi ölçüleri içinde almaktadır. İyi üretim için özel mülkiyet gereksiz değil, tersine, gereklidir. Üretici sınıf, daha iyi üretebilmek için, özel mülkiyetle güçlendirilmelidir. Görüldüğü gibi, Platon iyi üretimde özel mülkiyeti gerekli sayarken, Thomas More özel mülkiyeti iyi üretime engel saymaktadır.

Bu kökten ayrılıklar, Politik Sosyalizm anlamındaki toplumculukta öncülüğü Thomas More'a vermektedir. Nitekim, günümüze gelinceye kadar birçok toplumcular, Platon'dan değil, Thomas More'dan etkilenmişlerdir. Ütopya, günümüzde, bir açıdan gerçekleştirilmesi imkânsız görüldüğünden, başka bir açıdan da bilimsel temellere oturtulmadığından ötürü düşsel (Hayâlî) bir yapıt sayılmaktadır.

GÜNEŞ ÜLKESİ

Kendilerini mutlu kılacak Devlet'i yeryüzünde bulamayan insanlar, onu masallarda tasarlıyorlar. İngiliz Thomas More'un Ütopya-masal Devleti'nden sonra, İtalyan papazı Tommasso Campanella (1568-1639)'nın Güneş Ülkesi-masal Devlet'i böylesine bir düşünce ürünüdür. Örnek, Platon'dan gelmiştir. Rönesans, yeni Platon'lar yaratmaktadır. Aranılan, insan mutluluğudur. Tommaso Campanella da, Platon'la Thomas More gibi, bu mutluluğun, düzenli bir Devlette gerçekleşebileceği kanısındadır. Her üçüne göre de kişilerin mutluluğu için Devlet

gereklidir. Ancak bu Devlet'in nasıl olması gerektiği yolunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bununla beraber, kişiyi mutlu kılacak Devlet'in toplumcu (Sosyalist) bir Devlet olmasında birleşmektedirler.

Campanella'nın Güneş Ülkesi (Civitas Solis), Taproban adasındadır (Seylân). Ülke, yedi bölgeye ayrılmıştır ve her bölge bir yıldızın adını taşımaktadır. Tepedeki tapınağın içinde yedi şamdan yanıyor. Pythagoras'dan kalma sayı mistikliğinin Campanella'da da sürüpgittiği görülmektedir. Koyu dinci olan bu Devlet'in başında Büyük Metafizikçi ya da Sol adını taşıyan bir papaz vardır. Campanella, böylelikle, Mesih Monarşisi (Monarchia Messiae) adlı yapıtında, savunduğu, bütün prenslerin, Papa'nın yönetimi altına girmeleri düşüncesini de gerçekleştirmektedir. Büyük Metafizikçi iş başına seçimle gelir, koltuğunu bilgeliğinin gücüyle kazanmıştır. Daha açık bir deyişle, Büyük Metafizikçi, Güneş Ülkesinin en bilge kişisi olduğu için seçilir. Ömrünün sonuna kadar bu koltukta oturabilir. Ancak kendisinden daha bilge bir kişi yetişirse Büyük Metafizikçi'liği ona bırakmak zorundadır. Büyük Metafizikçi ya da Sol, memurlarını kendi seçer. Kesin ve karşı konulmaz yetkileri vardır. Kendisinden daha bilge bir kişi yetişmediği sürece bir çeşit Diktatördür. Dinsel ve siyasal yönetim, tümüyle ona bırakılmıştır. Kendi seçtiği üç büyük bakanı vardır: Pon (Pouvoir - Güç) adını taşıyan Güç bakanıdır, askerlik ve savaş gibi güce dayanan bütün işleri o yönetir. Sin (Sagesse - Bilgelik) adını taşıyan Bilgelik bakanıdır, dinsel ve eğitimsel bütün işleri o yönetir. Mor (Amour - Aşk) adını taşıyan Aşk bakanıdır, sağlık işleriyle cinsel işleri o düzenler.

Toplumcu Devlet'in el atmak zorunda bulunduğu iki alan vardır: Özel mülkiyet ve aile... Campanella, bu alanlarda, kendine özgü düşünceler ileri sürmektedir.

Platon, özel mülkiyeti sadece yöneticiler için ve iyi yönetmeyi sağlamak amacıyla yasaklıyordu. Thomas Mo-

re, özel mülkiyeti eşitliği sağlamak ve kötülüklerin kökünü kurutmak amacıyla bütün vatandaşlara yasaklamıştı. Campanella bu konuda Thomas More'a katılmaktadır. Güneş ülkesinde de özel mülkiyet bütün vatandaşlar için kaldırılmıştır. Her şey Devletindir. Güneş ülkeliler birlikte üretip birlikte tüketmektedirler. Thomas More'un yasakladığı lüks üretime Campanella izin vermektedir. Ona göre, kişilerin mutluluğu için lüks de gereklidir. Platon'un sekiz saat olarak yasalaştırdığı çalışma yükümü (Mükellefiyet), Thomas More'da altı saat, Campanella'da dört saattir. Çalışma saatlerinin gittikçe azalmalarının nedeni, plânlı çalışmanın az emeği gerektireceği düşüncesidir. Campanella'ya göre, lüksü de içine alan bütün üretim için vatandaşların dört saatlik çalışmaları yetecektir. Böylelikle vatandaşlar eğlenmeye, güzel sanatlarla uğraşmaya, Tanrıya bağlanmaya daha çok vakit bulacaklar ve daha mutlu olacaklardır. Güneş ülkesinde tembellik suçtur ve cinsel birleşmeden yoksun bırakılmak cezasıyla cezalandırılmaktadır.

Platon, aileyi de, özel mülkiyeti gibi sadece yöneticiler için en iyi yönetmeyi sağlamak amacıyla yasaklıyordu. Thomas More aileye dokunmamış, tersine, aileyi desteklemişti. Campanella bu alanda Platon'la birleşmektedir. Güneş ülkesinde aile yoktur, kadınlarla erkekler evlenmeden birbirleriyle birleşirler. Çocuklar, Platon'da olduğu gibi, toplumundur, ana-babalarını tanımazlar. Devlet onları toplu olarak büyütür, eğitir ve iyi vatandaşlar yapar. Ancak, Thomas More özel mülkiyet yasağını Platon'a karşı nasıl bütün topluma yaymışsa, Tommasso Campanella da aile kurmak yasağını Platon'a karşı bütün topluma yaymaktadır. Bir başka deyişle, Platon'da sınıflar vardır ve yasaklar bu sınıflar için ayrı ayrıdır; Thomas More'la Tommasso Campanella'da sınıflar yoktur, konulan yasaklar da bundan ötürü bütün toplum içindir. Güneş ülkesinde aile bulunmadığı halde, cinsel birleşmeler pek o kadar kolay değildir, isteyen iste-

diğiyle birleşemez. Kimin kiminle birleşeceğine memurlar karar verir. Bu yasa, gelecek kuşakların sağlığı ve yetkinliği gerekçesine dayanmaktadır. Aşk Bakanının yürütmek zorunda bulunduğu başlıca görevlerden biridir. O kadar ki, Aşk Bakanı, sadece insanların yetkinliğiyle değil, hayvanların yetkinliğiyle bile görevlidir. Bu açıdan üretim araçları olarak ele alınan insanlar ve hayvanlar, yetkin olmalıdırlar.

Aile konusunda Campanella'nın bir özelliği de, Thomas More'un özel mülkiyette bulduğu bütün kötülükleri ailede bulmasıdır. Thomas More, bütün kötülüklerin (Hırsızlık, kavga, öldürme, kıskançlık, yalan) kaynağını özel mülkiyetin varlığında bulmaktaydı. Tommasso Campanella da bütün bunların kaynağını ailenin varlığında bulmaktadır. Ona göre, kötülüklerin tümü kadına ve çocuklara verilen değerden doğar. Bu değerler ortadan kalkarsa kötülükler çok azalacaktır. Bu noktada da More'la Campanella arasında bir ayrılık vardır. More, özel mülkiyetin kaldırılmasıyla kötülüklerin tümüyle ortadan kalkacağına inanıyordu. Campanella, ailenin kaldırılmasıyla kötülüklerin büsbütün ortadan kalkacağına inanmıyor, sadece azalacaklarını söylüyor. Bu düşüncesinin sonucu olarak da Güneş ülkesinde güçlü bir ceza hukuku ve ceza sistemi vardır.

Güneş ülkesi, bilimsel temellere oturtulmadığından, Thomas More'unki gibi bir Ütopya sayılmakla beraber, özel mülkiyetle birlikte aileyi de yasakladığı için, toplumculuk açısından Thomas More'a göre daha ileri bir durumdadır. Gene de, Campanella'nın özel mülkiyet yasağını Thomas More'un bulduğu ve ona hemen hemen hiçbir şey eklenmediği unutulmamalıdır. Bundan başka, dinsel özgürlük ve hoşgörme konusunda da Thomas More çağını çok aşan bir ilerigörüşlülük göstermiştir. Tommasso Campanella, bu konuda, More'la kıyaslanamayacak kadar gericidir.

Ama Campanella'nın pratik etkileri, Platon'la More'a

göre, çok geniş olmuştur. Öncekiler, pratik alanda hiçbir yankı uyandırmadıkları halde, Tommasso Campanella uzun bir süre gerçekleşmiştir. Kalabriya ayaklanması, Güneş ülkesinin gerçekleştirilmesi için yapılmıştı. Rinaldi adındaki bir sosyalist şefin yönetiminde yapılan ayaklanma, önceden haber alınıp bastırılmasaydı, Campanella'nın düşü, daha o yaşarken gerçekleşmiş olacaktı. Bu ayaklanmaya otuz çektirme'yle Türkler de katılmışlardı.

Campanella'nın öldüğü yıl olan 1639'da, Cizvit papazları onun düşünü Paraguay'da gerçekleştirdiler. İspanya'nın olayı önemsememesinden yararlanan papazlar, Paraguay yerlilerini Güneş ülkesi örneğine uygun olarak düzenlediler. Toprak mülkiyeti, Tanrı (Paraguay yerlilerinin dilinde Tupanbak)'ya bırakılmıştı. Ülke otuz köye ayrılmıştı. Üretim, Tanrı için yapılmaktaydı, tüketimse bütün vatandaşlar içindi. Her köyde iki Cizvit papazıyla bir yerli yardımcı, üretimi ve tüketimi düzenliyordu. Ancak aileye dokunulmamış, aile Cizvitlerce de, Thomas More'da olduğu gibi, desteklenmişti. Daha da ileri gidilerek, birtakım erdemsizlikler doğurduğundan ötürü, bekârlık yasaklanmıştı. Evlenme zorunluğuna karşı, çocuklar toplumundu. Çocuk, memeden kesilinceye kadar anasında bırakılıyor, memeden kesilince toplumsal eğitime veriliyordu. Çocuklara, aileye bağlılık yerine topluma bağlılık duygusu aşılanıyordu. Çocuklar, koyu bir Katolik eğitimiyle yetiştiriliyorlardı. Esir avcılarından kaçan bütün yerliler, Güneş ülkesine sığınıyorlardı. 1765 yılında ülkenin nüfusu yüz elli bine çıkmıştı. Paraguay Güneş Ülkesi 1773 yılına kadar, yüz otuz yıl yaşadı. 1767 yılında, dinsel nedenler yüzünden, İspanyollar Paraguay'dan Cizvit papazlarını kovdular. Yerliler, alıştıkları düzeni bir süre daha uyguladılarsa da, sağdan soldan gelen baskılara dayanamayarak dağılmak zorunda kaldılar. Tupanbak, topraklarını koruyamamıştı. Böylece, Tommasso Campanela'nın Katolik egemenliği Ütopyası da Tarihin derinliklerine karışmış oldu.

İÇİMDEKİ YABANCI

Kendime bakıyorum. Çeşitli bilgilerle doluyum. Bu bilgilerin dışında da çeşitli sanılarım var. Bilgilerimle sanılarımın gerektirdiği davranışlarla yaşıyorum. Bilgiler, sanılar, davranışlar ortasında kendimi yitirmişim. Soruyorum: Bilgilerimin, sanılarımın, davranışlarımın dışında ben neyim?.. Özümün bilincine varabilmem için bütün bilgilerimi, sanılarımı, davranışlarımı unutmam gerekir. Kendimi araştırırken bende ve çevremde dünyalı olarak ne varsa bir çantaya koyup ortadan kaldıracağım. Bütün verilmişlerden soyunacağım. Böylece, hiçbir kuşkuya kapılmaksızın var diyebileceğim biricik varlığı yakalayacağım: *Ben.*

Alman profesörü Edmund Husserl (1859-1938), ben'i böylesine bir araştırmaya çağırıyor. Bu araştırma, bir psikoloji araştırması değildir. Psikoloji, ben'i bilgilerim, sanılarım, davranışlarımla birlikte araştırır. Şimdiyse bütün bunlardan soyuluyor, sadece bir *görünen* (Fenomen) olarak kalıyorum. O halde yapacağım bu araştırma, bir Fenomenoloji araştırmasıdır. Kendimi, evrendeki bütün görünenler gibi, bir fenomen olarak inceleyeceğim.

Husserl'in Fenomenolojisi, bu anlamda, bir Felsefe değil, sadece bir yöntemdir. Bunu Husserl de biliyor ve yöntemine Fenomenoloji yöntemi (Metod) adını veriyor. Fenomenoloji felsefesini bu yöntemden çıkaracağı sonuçlarla kuracaktır. Şimdilik, soğukkanlılıkla, varacağı sonucu bilmeden, araştırmaktadır. Bu yöntem, Edmund Husserl'in bulduğu bir yöntemdir. Felsefe, Husserl'e gelinceye kadar böylesine bir araştırmaya girişmemiştir.

Kendimdeki ve çevremdeki bütün dünyalıları bir çantaya koyup ortadan kaldırınca (Husserl buna, paran-

tez içine almak, diyor) ortada som bir ben kalıyorum (Absolut Ego). Fenomenoloji, ilk adımda, zorunlu olarak bir Egoloji'dir. Kendimden başka hiçbir şeyin bilincine varamam. Evreni kavramak için önce kendimi kavramalıyım. (Buradaki öncelik, bir zaman önceliği değil, bir düşünce düzeni önceliğidir, çünkü zaman da parantez alınmıştır). İyi ama, kendimi nasıl kavrayacağım?.. (İnsan bilebileceği tek şey olan kendisiyle yetinmelidir, diyen Yunanlı Protagoras'ı hatırlayınız). Kendimi kavramam için bir bilinç eylemi (Şuur akt'ı) gerçekleştirmeliyim. (Düşündüğüm için varım, diyen Descartes'i hatırlayınız). Ortada som bir ben varım ama, çantaya koyup kaldırdığım bütün dünyalılar, bir yandan, sürüpgitmektedir. Şimdilik benden başka hiçbir şey yok. Her şeye benden yola çıkarak varacağım. Bu durumda dünyalı olan her şey ben'im içindir. (Dünya benim malımdır, diyen Max Stirner'i hatırlayınız). Ben'im için kendini belli eden tek şey, vücudumdur. Vücudum, bütün nesneler içinde biricik nesnedir. Vücudum, benim malımdır.

İyi ama, vücudum ne türlü bir nesnedir?.. Dıştan bakıyorum: Gördüğüm bir cisimdir. İçten bakıyorum: Gördüğüm bir organdır, cisimden bambaşka bir şey olan canlı bir organizmadır. Demek ki vücudum, hem cansız bir cisim, hem de canlı bir organizmadır, başka bir deyişle, canlı organizmam cansız cisimli bir şeydir. Bu bir ikilik değil, bir tekliktir. Organizmalıkla cisimlilik, vücudumda, birlikte varolmaktadır. Ben, vücutlu-ruhlu bir bütünüm. Ne vücudumu ruhumdan, ne de ruhumu vücudumdan atamam. İkisini de bir *Birliktelik* içinde taşımak zorundayım.

Edmund Husserl, araştırmanın bu çizgisinde Ruhçuluğa (İdealisme) yöneliyor. Fenomenoloji yöntemiyle vardığı Fenomenoloji felsefesinde de bu düşünceyi savunmaktadır. Birliktelik, pek beğendiği bir deyimdir. Ona göre, ben (Ruh) ile vücut (Madde) bir birliktelik için-

dedir, somut psikofizik bir bütündür. Bir cisim olan, bir madde olan vücudumun aynı zamanda bir idrâk organı olması, vücudumun kendi kendime verilişini de açıklamaktadır. Başkalarını idrâk ettiğim gibi, kendi kendimi de idrâk etmedeyim. Sol elim süje olur, sağ el objemi idrâk eder. Sonra, sağ elim süje olur, sol el objemi idrâk eder. Vücudum, bana çift olarak verilmiştir. Vücudum, sadece bir idrâk organı değil, aynı zamanda bir irâde organıdır. Onu keyfimce kullanırım. Ben'imi, vücudumun içinde buyuran bir varlık olarak yaşarım. Her şeyi vücudumla denerim, evrene vücudumla açılırım.

Edmund Husserl, canlı varlık ya da doğa (Canlı Tabiat)'dan ruhu anlıyor, cansız varlık ya da doğa (Cansız Tabiat)'dan da maddeyi. Cansız varlıkta mâdenlerle bitkiler var, canlı varlıkta da hayvanlarla insanlar. Ona göre, kendine ben diyebilen tek varlık, insandır. Bu yüzden de, bilen tek-insan'ı soyutlayarak yola çıkıyor, hayvanları incelemiyor. Tüm cansız ya da ruhsuz saydığı mâdenlerle bitkilerin deneyine (Einfühlung) de el atmıyor. Maddeli-ruhlu birliktelik'in kendini idrâkinden yola çıkarak, bunca yorgunluklardan sonra varacağı sonuç, bir hayli ilgi çekicidir.

Maddeli-ruhlu vücudum, ölçümdür. Bütün dünyalılar, onunla anlam kazanırlar. Uzak ona göre, yakın ona göre, sağ ona göre, sol ona göre, ötesi ona göre, berisi ona göredir. Bana verilen her şey, vücudumla verilir. Daha doğrusu her şeyle birlikte bana vücudum da verilir. Başka'yı bilebilmek için kendim'i bilmek zorundayım.

Peki, bu kapalı kutudan, kendi ben'imden (Ego), başka ben'e (Alter Ego) nasıl geçeceğim?.. Başka ben, bana direnebilen bir ben'dir. Benim için başkasının vücudunun ancak kendi vücudumla anlam kazanabileceğini öğrenmiş bulunuyorum. Başkasını, ancak kendi vücuduma dayanarak idrâk edebilirim. (Husserl buna, anlam aktarması, diyor). Ama, başkasının vücudunu kendi vü-

cudum olarak değil, başkasının vücudu olarak idrâk etmeliyim. Aradaki benzerlik yeter mi?.. Bu benzerlikten ötürü, kendi vücudumdan aldığım vücut anlamını başkasının vücuduna aktarır ve çağırırım. Başka vücudun, benim için, başkasının vücudu olarak varolabilmesi, kendi vücudumun örneklik etmesiyle mümkündür. Kendi vücuduma bakarak başka vücudun ne olduğunu bilebilirim. İlk kurduğum vücut, kendi vücudum olduğuna göre, başkasının vücudunu kendi vücudumdan yapacağım, bir aktarma ve çağrışımla kurarım. Buradaki çağrışım (Association), objelerden birinin kayarak öbürünün anlamıyla birleşmesidir.

Fenomenoloji yöntemiyle elde edilen kuruluşları iyice anlayabilmek için çıkış noktasını unutmamak gerekir. Doğal davranışların tümü çantaya konup ortadan kaldırılmıştır (Parantez içine alınmıştır). Görünen'den başka hiçbir bilgi yoktur, bilgi olmayınca hatırlama da yoktur. Dünyalı olarak hiçbir aracıdan yararlanılamaz. Ortada som görünenler (Fenomenler) vardır. Yaşadığımız dünyada fenomenolojik tasarımlar yoktur, bu tasarımları düşünsel bir soyutlamayla elde etmekteyiz. Yaşadığımız dünyayı daha iyi kavramak ya da yeniden kurmak için, fenomenolojik yöntemle çalıştığımız süre, yaşadığımız dünyadan isteğimizle vazgeçiyoruz. Çalışmamız, böylelikle, dünyadışı bir çalışma olmaktadır. Elde edilen tasarımları da bu açıdan değerlendirmek zorundayız. Bu alandaki fenomenler de dünyalı fenomenler değildir, her türlü dünyalılıktan soyulmuş fenomenlerdir. Örneğin, vücut derken, sözünü ettiğimiz fizyolojik bir vücut değil, sadece cisimli-ruhlu som bir bütündür.

Parantez içine aldığım hatırlatmalar da gereksiz sayılmamalıdır. Çıkış noktalarında birçok düşünürlerle birlikte göründüğü halde, fenomenolojik yöntem, büsbütün aykırı sonuçlara varmaktadır. Örneğin, işe koyulurken Protagoras gibi düşünüyoruz, bilebileceğimiz tek şeyin kendimiz olduğunu sanıyoruz. Fenomenolojik alanda çalıştıkça görüyoruz ki, kendi bilgimizi aşmak pekâlâ müm-

kündür. Yola çıkarken Descartes gibi düşünce alanındayız, ama o hep düşünce alanında kaldığı halde biz deneme alanına geçiyoruz. Kendimizi kurarken Stirner'i haklı buluyoruz, dünya bize kendi malımızmış gibi görünüyor, biraz ilerleyince bu düşüncenin tam tersini elde edeceğiz. Husserl bizi, bütün peşin yargılardan soyarak, ilk adımını atan bir çocuk gibi, yepyeni anlamlarla karşılaşacağımız bir alanda yürütmektedir.

Kendi vücudumdan aldığım bir anlam aktarmasıyla başkasının vücudunu kurdum. Başkasının vücudundan başkasının ben'ine nasıl geçeceğim? Başka ben'i, önce, vücudumun idrâkine dayanarak bir cisim olarak bulurum. Onu denemeye başlarım. Denemelerim sırasında, bu cisme ait olan bir ben görünür. Sadece bir kanadını gördüğüm kapının öbür kanadını nasıl idrâk ediyorsam, vücudunu gördüğüm başkasının ben'ini de öylece idrâk ederim. Bu, bir varsayım, tahmin, seziş değildir; doğrudan doğruya bir idrâk ediştir. Vücut, ruhlu bir cisimdir. Ruh, vücutta kendini verir. Bu verilişi, kendi vücudumda nasıl yaşamışsam, başkasının vücudunda da öylece yaşarım. Başkasının ben'ini idrâk edişim, elbette orijinal bir idrâk ediş değildir; başkasının ben'ini vücudu dolayısıyle idrâk ediştir. Bu idrâk, başkasının vücudunu denemeyle elde edilmektedir (Husserl bu denemeye, klâsik anlamından başka bir anlamda Einfühlung, diyor).

Bu denemeden elde ettiğim sonuç nedir?.. Başka ben'i, kendi ben'im gibi yaşamaya başlıyorum. Hiçbir kuşkuya kapılmadan, kendi ben'imin varlığını nasıl biliyorsam, başkasının ben'inin varlığını da öylece bilmekteyim. Bu aydınlanma, bana, tek başıma yaşamadığımı öğretmiştir. Ben, ego'sunun içine kapanmış biricik ben değilmişim, fenomenolojik ego'nun uçsuz bucaksız alanında başka ben'lerle birlikteymişim. Fenomenolojik anlamda başkası, benim için öylesine temel bir varlık olmuştur ki, artık onu kendi ben'imden ayıramam. Biliyorum

ki, kendi ben'imin en içinde bir yabancı yaşamaktadır. İçimde başkaları var.

Şimdi, kendimi de daha bir aydınlanmış olarak görüyorum. Kendimden başkasına gittim, başkalarından da kendime geldim. Biliyorum ki ben-insan, ancak başka insanlar arasında, başka insanlardan biri olarak anlamlıdır. Varlığımı, başkasına borçluyum. Kendimin gerçek bilincine varabilmek için bile, başkalarıyle *birlikte* bulunmam gerekiyormuş. Kendimi bile, ancak başkalarının yardımıyle kavrayabilirmişim. Dünya, ben'im değil, biz'-immiş meğer. Çünkü, kendimi bile gereği gibi kavrayamadıktan sonra, başkaları olmadan, dünyayı kavrayabilmem mümkün değildir. Dünya, ancak, başkalarıyle *birlikte* vardır. Ben'ler arasındaki içten birlik, dünyanın bizim içinliğini gerektirmektedir. (Kişi varlığını ancak toplumda gerçekleştirebilir, physei zoon politikon, diyen Aristoteles'i hatırlayınız).

Böylece, ilk adımda Egoloji olarak yola çıkan Fenomenolojik yöntem, son adımda Sosyoloji olmaktadır.

Son adım, *evrensel bir birliktelik* içinde bulunan insan-kültür-toplum-tarih dünyasıdır. Edmund Husserl buna, hemen hiçbir dilde karşılığı bulunmayan Almanca bir terimle, Geist dünyası demektedir. Husserl'e göre insanın çevresi işte bu dünyadır. İnsan, böylesine birbirine geçmiş, birbirini etkileyen değerlerle dolu karmaşık bir dünya içinde yaşamaktadır. (Kendine özgü, metafizik dışı, daha doğru bir deyişle fenomenolojik alanda ruhçu olan Husserl, vardığı bu sonuçla, bir filozof olarak maddeci Marx'ın alanına girmektedir). İnsanın çevresi, tek başına yaşayabileceği bir ülke değildir. Bu çevre, onun başkalarıyle *birlikte paylaştığı,* ancak hakkı olan kendi payını alabileceği bir çevredir. Bu çevreyi çevre eden, başkalarıdır. Bu çevrede benim tek başıma yapabileceğim hiçbir şey yoktur. Ne yapabilirsem başkalarının yardımıyla yapabilirim. Kendi ürünümde bile kendimi başkalarıyle birleştirmek zorundayım, kendi ürü-

nümde bile zorunlu olarak başkaları vardır. Ben, insan olarak, özel bir varlık ortamında yer almışım. Bu ortamda yer almak zorundaydım. Bu zorunluk, *tarihsellik*'tir. Başkalarının beni, zorunlu olarak getirip bıraktıkları noktada, zorunlu olarak bulunurum. Konuştuğum dil onlarındır, yediğim yemek onlarındır, bağlı olduğum gelenek onlarındır. Varlığım, başkalarıyle sımsıkı sarılmıştır. Varlığım, sayısız geleneklerin etkisiyle yuğrulmuştur, bu sayısız geleneklerin içinde kımıldamaktadır.

Kendimi denemem bana başkasını verdi, başkasını denemem bana dünyayı verdi, dünyayı denemem bana evreni verdi. Evreni denemem bana kendimi vermektedir. Evren, dünya, başkaları ve ben birbirimizi denemekte, birbirimizi etkilemekte, birbirimizi aydınlatmaktayız. Bu, bir *birliktelik* ahengidir. Ben'in Fenomenoloji de, böylelikle, *Birliktelik Fenomenoloji*'sine erişmiştir. Kendi ego'muzdan yola çıkarak evreni yeniden ve gerçek anlamıyla kurmuş bulunuyoruz. Profesör Edmund Husserl'in başarısı işte bu sonuçta belirmektedir.

ÇOCUKLARIMIZ GÜZELDİR

Atalarımız mutluluklarını sağlamak için *din*'e sarılmışlardı, çocuklarımız da *bilim*'e sarılacaklar. Bizlerse, yüzyıllardanberi, bu yeni bireşimi oluşturmakla görevli kuşaklar soyundanız. İlk bakışta görünen şudur: Bir şey kaldırılacak, yerine başka bir şey konulacak... Bu kadarcık olsa yetmezdi. Denilebilir ki, kaldırılacak *akla aykırılık,* konulacak *akla uygunluk*'tur. Bu kadarcığı da yetmezdi. Gelecek olan, Evrensel kasırganın içinde, gelmek zorunda bulunandır.

Mâden, bitki ve hayvan kardeşlerimizin Peygamberleri yoktu. Onlar doğal didişmeye, karşı koymaksızın, katıldılar. Boyuneğene öğüt gerekmez. Maddesel diyalektik mâden, bitki ve hayvanı kolaylıkla eritmektedir. Ger-

çekte, insan da aynı kolaylıkla eriyecek. Ne var ki, daha pek uzun bir süre, biz insanlar, bize özgü sorunları büyütmekte haklı olacağız. Mutluluğumuzu, mâden, bitki ve hayvan kardeşlerimiz gibi kolaylıkla elde edemiyoruz çünkü. Başımızda kocaman bir bilinç yükü var. Evrensel kasırganın içinde, payımıza, bu yükle uğraşmak düşmüş.

Bilinçli tür ortaya çıkınca, doğal karşıtlığa uygun olarak, iki güç çarpışmaya başladı: Gurur ve korku... Bilinçli atalarımız, önceleri, bilinçsiz maddelere karşı bir hayli böbürlenmiş olmalıdırlar. Oysa, sonsuzluğu kavrayan korku, kısa bir süre sonra, bu kof gururu bastırıvermiştir. Bilinçli türün bütün gücünü tüketen bu korkunun da karşılanması gerekiyordu. Genel diyalektik, korkunun karşısına umudu çıkardı. Gerine gerine bir soluk alalım derken umudun karşısına da umutsuzluk dikiliverdi. Yüzyıllardanberi sürüpgelen hikâyemizin özeti bundan ibarettir.

Bu umutsuzluk da karşılanacaktı elbet. Kocaman makine başdöndürücü bir hızla işlemektedir. Şimdi, yeni bir umuda yönelmiş bulunuyoruz. Çağımızın ünlü sanatçısı Roger Martin du Gard (1881-1958), 1913 yılında yayımladığı, sonradan dizlerini döven budala kitapçı Grasset'nin yergisine uğrayan *Jean Barois* adlı romanında, bu umudun pek ölçülü bir hikâyesini anlatıyor. Martin du Gard, önceki bütün yüzyılların bireşimini yapan bu önemli yapıtıyla yirminci yüzyılın kapılarını açmaktadır.

Vatican Ruhanî Meclisi, 1870 yılı toplantısında oybirliğiyle kabul ettiği Dei Filius Anayasasını, şu kesin kurallarla sınırlamıştı: Her kim, Kutsal kitapları, otuzuncu yıl Ruhanî Meclisinin bildirdiği gibi, bütünlükleri içinde ve bütün bölümleriyle Kilise kurallarına uygun saymaz da bunların Tanrı bildirisi olduğuna inanmazsa, o kimseye lânet olsun. Her kim, mucizelerin mümkün olamayacağını, ya da Hristiyan dininin bu mucizelerle tanıtlanamayacağını söylerse, o kimseye lânet ol-

sun. Her kim, bilimin gelişmesine göre Kilisenin ileri süreceği dogmalara, Kilisenin anladığı anlamdan başka bir anlam verirse o kimseye lânet olsun. Çünkü Tanrının bildirdiği insan öğretisi, insan zekâsının yetkinliklerine bırakılmamış, Tanrısal bir armağan gibi titizlikle saklanmak ve değiştirilmeden öğretilmek üzere İsâ'nın karısı olan Kiliseye verilmiştir.

Bu anayasa, Hristiyanlığın akla aykırılıklarını yorumlama yoluyla hoşgörmeye çalışan aklı başında Hristiyanları da defterden siliyordu. İşte, genç Jean Barois da bunlardan biridir. Artık yapacak tek şey kalıyordu. Barois, aynı çabayla çabalamakta olan bir arkadaşına şöyle yazıyor: Bizi bırakan, ona doğru yönettiğimiz çabaları suç sayan bu kocamış sütnineye, karşılığını bulmayan bir sevgiyle ne diye yapışıp kalmalı?.. Sizi dışarda, özgür havada bekliyorum kardeşim.

Oysa Vatican Ruhanî Meclisi, bayatlamış kurallarına titizlikle yapışmakta pek de haksız sayılmamalıydı. Dinsel kurallarda günün koşullarına uygun değişikliklere girişmek demek, dinin hiçbir zaman yetkin olmadığını tanıtlamak demektir. Birçoklarının sandıkları gibi dinler, hiçbir zaman devrimci olamazlar. Din düşüncesiyle devrim düşüncesi, birbirlerine göre kökten çelişik düşüncelerdir. Bir başka açıdan da din, insanların evreni açıklamak için uzun bir süre yararlandıkları bir bilimdir. O bilim, başka ölü bilimler gibi, artık işini bitirmiş bulunmaktadır. İlerleyen bilimde artık dünyanın altı günde yaratıldığı dogmasına yer kalmamıştır. Aslında, hiçbir zaman, ilkel din diye bir şey olmamıştır. Sözü ağzında geveleyen bir insanlıktan günümüze kadar ancak tek bir düşünce akımı, bilimsel bir akım vardır. Bu akımın, gelişmiş olanıyla gelişmemiş olanı arasındaki kavga, yersiz bir kuruntudan başka bir şey değildir.

Jean Barois, Trocadero'da yaptığı bir konuşmada, şunları söylüyor: Bugünkü kargaşalık içinde, kimileri, bağlı bulundukları bilime, eski dinciliklerinin kalıntıları-

nı getirmek isteyeceklerdir. Buna izin vermeyelim. Gerçekte artık yeni bir Tanrıya da yer yoktur. Coşkun hayal güçlerinin bu sonuca boyun eğmeleri gerekir. Kendisiyle ilgilenmeyen, kendisini aşan bir doğa karşısında insan, sıklaşmak, bir araya gelmek, daha çok dayanışmak gereğini duyacaktır. Elli yıl önceki duyguya dayanan Maddecilik, bize daha şimdiden ne kadar zavallı görünüyor. Bizden sonra gelecek Maddecilik, bugünkünden de uzaklaşacaktır. Düşünce, onun araştırmasını bilinmezin enginlerine doğru götürmektedir. Yapabileceğimiz iki uğraşı var: Biri, kişisel davranışımız, öteki çocuklarımızın eğitimi... Hem kendimize, hem de bizim yaşayışımızı izleyenlere karşı namuslu davranmak. İşte ahlâk kurallarının şimdilik en bellisi, en şaşmazı. Hiçbir savaş el altından yürütülemez, eşit silâhlarla karşılaşalım. Papazların okul açmakta, bu okullarda dünyanın altı günde yoktan var edildiğini, İsâ'nın Tanrı babayla bir kızoğlankızın çocuğu olduğunu ve cesedinin gömüldükten üç gün sonra göğe çekilmek üzere mezardan kendi kendine çıkıp gittiğini, o gündenberi cennette Tanrı babasının sağında oturduğunu öğretmekte serbest kalmaları özgürlük adına, gereklidir. Evet, onları serbest bırakalım, bırakalım ama, biz de aklın, bilimin bütün yardımıyla Katolik dininin artık anlatılması mümkün olmayan saflıklar üstüne kurulduğunu tanıtlayacak okullar açmakta serbest olalım. Yalanla gerçek, karşılıklı serbest kalınca, yalan hiçbir zaman tutunamaz. Özgürlük, evet ama, yalnız din dersi okutan Papaz için değil, akıl için de özgürlük, çocuk için de özgürlük. Ah dostlarım, şunu haykırarak sözlerimi bitirmek isterim. *Çocuklar için özgürlük.*

Roger Martin du Gard, burada, çağımızın en önemli iki sorununa parmak basmaktadır: Namusluluk ve Özgürlük.

Kafanız, dünyanın altı günde yaratıldığına ve İsâ'-

nın Tanrısal tohumla bir kızoğlankızdan doğduğuna, ya inanacak, ya da inanmayacak bir yapıdadır. Buna inanacak bir yapıdaysa Kilisenize gidiniz ve Hristiyanlığın bütün koşullarını dürüstlükle yerine getiriniz. İnanmayacak bir yapıdaysa bunu ortaya açıkça koyunuz ve mertçe davranınız. Tek sözle, her iki yönde de, namuslu olunuz. İnsanlık, bugüne kadar neler çekmişse, namussuzluklar yüzünden çekmiştir. Dünyanın altı günde yaratıldığına inanmadan nasıl Hristiyan olamazsanız, dünyanın altı günde yaratıldığına inanarak da Fizik bilgini olamazsınız.

Özgürlük, bütün o süslü püslü sözlerin dışında, düşünce özgürlüğü demektir. Çocuğun özgürlüğünü elinden alıp onu skolâstik bir eğitime zorlamak, onu topluma zararlı kılmaktır. Kafası, bütün bu eğitimin sonucunu tartışabilecek bir çağa geldiği zaman, çocuk, belki bütün ömrünce sürecek olan bir düşünce kargaşalığına düşecek, sizin ona düşünce özgürlüğünü bağışlamamanız yüzünden boşuna acılar çekecektir. Çağımız, bu sallantılı kafalarla doludur. Bırakın, çocuk yolunu özgürlükle seçsin. Dinci olacaksa gerçek bir dinci, bilimci olacaksa gerçek bir bilimci olsun. Ne yapacağını şaşırmış, iki güç arasında sıkışıp kalmış, sarsak kafalar yetiştirmekten vazgeçiniz. Özgürlüğün açık anlamı budur.

İnsanlığın, yüzyıllardanberi aradığı neydi?.. Huzur. Din, bu huzuru, yakın zamanlara kadar, gereği gibi karşılıyordu. Nitekim, romanın en önemli kişisi Luc de, bu gerçeği açıklamaktan çekinmiyor: Ne yazık ki, gururlandığımız vicdanımızı yüzlerce mistik kuşaklarla elde etmişiz. Böylesine bir zenginlik kolaylıkla fırlatılıp atılamazdı. Ahretiniz, gerçekten de, olağanüstü bir buluştur. Bu, öyle uzak bir vaaddir ki, akıl, gönlün buna inanmasına engel olamaz. Siz ona böylesine bir düşle umut verdiniz. Benim umudumsa, iyiliğe doğru harcadığım çabaların yokedilemez olduğuna inanmaktır. Benim umudum, sizinki gibi, aklından vazgeç diye direnmez. Tersine, aklım bu umudu destekler. Aklım, hayatın boş

bir hareket, acı çekmek için bir bahane, kişisel mutluluğa doğru bir yarışma olmadığını gösterir. Aklım, bana, hareketlerimin evrensel çabayla işbirliği yaptığını gösterir. Her yerde umut verici nedenler buldurur. Gene her yerde, hayatın ölümden doğduğunu, gücün acıdan doğduğunu, bilimin yanlıştan doğduğunu, âhengin âhenksizlikten doğduğunu gösterir. Evet, sayın Râhibim, sizin inanınız kadar değerli bir inandır bu. İnsan, mutluluğa, ancak hiçbir serâba aldanmadan, gerçekle varabilir. Ölüm, hayatın mantığı içindedir. Doğum düşüncesini ne kadar doğal buluyorum. Siz, o uğursuz dakikaya, nasıl huzur içinde bir bilincin rahatlığıyla katlanabiliyorsanız, ben de öyle katlanıyorum. Bu huzura siz ne ad veriyorsanız, ben de aynı adı veriyorum. Karşılık, güven değil midir? İşte ben de bu güveni duyuyorum. Bu güveni, yapıtını ölümüyle de güçlendireceğini bilen, Sokrates de duymuştu.

Luc, bu sözlerini, davranışıyla da tanıtlamaktadır. Öleceği sırada, bütün çocukları başucunda toplanıyorlar. Oysa, bütün bu başların üstünde, birer birer elini gezdiriyor. Kendi kendine konuşuyormuşcasına mırıldanıyor; *Çocuklarım ne kadar güzeldir.*

Ya bu Tanrısız evrende olupbitenler?.. Onu da, romanın bir başka kişisi, genç Dalier açıklıyor: Nedenler, körükörüne ve hiçbir amaca yönelmeden birbirlerini doğururlar. Evrende hiçbir şey, ne bir yönü, ne de bir ilerlemeyi gerektirmez. Bütün bunlar, birtakım hareketlerden ibarettir. İşte hepsi bu kadar.

Roger Martin du Gard, bu düşüncenin daha açığını —bir başka Nobel değerlisi Albert Camus'yü kıvılcımlayan düşünceyi— ilk cildini 1922, son cildini de 1940 yılında yayımladığı büyük yapıtı *Thibault'lar*'da, Antoin Thibault'ya söyletmektedir: Bu üzüntü neden? Eğer kavranması mümkün olmayan yasaların sonsuz boşluk içinde amaçsız olarak döndürdüğü bir damla çamurun üstünde yaşayan boynu bükük hayvanlarsak, bu yaşamda

direnmenin anlamı ne?.. Bu yer yuvarlağının kabuğu üstünde, her gün, milyonlarca varlık doğmaktadır. Bunlar, yeryüzünde, bir ân gürültü edip yarın sırası gelince dağılacak olan başka milyonlara yerlerini bırakacaklardır. Bu pek kısa görünüşün bir anlamı olabilir mi? Hayır, *hayatın anlamı yoktur.* Her ne bahasına olursa olsun, buna bir anlam bulmaya çalışmakla oyalananların düşlerinden kurtulmak, bize, sükûnun, gücün, özgürlüğün o olağanüstü duygusunu verebilir.

Anlam aramaktan kurtulmanın da, hayata yepyeni bir anlam vermek olduğunu unutanlar, bu düşünceyi ürkütücü bulabilirler. Oysa, Antoin Thibault'nun sorusu şöyle karşılanabilirdi: Gelin, *sükûnun, gücün, özgürlüğün o olağanüstü duygusu*'na bir ad koyalım. Bu ad, *mutluluğumuz*'dur. Kişisel mutluluklarımız da toplumsal mutluluğumuza bağlıdır. İşte yüzyıllardanberi çekilen üzüntülerin nedeni.

GERÇEKTEN ÜSTÜN GERÇEK

İnsanlığın pek uzun geleceğini düşünürseniz, geçirdiğimiz yüzyılları ilk adım saymakta haklı olursunuz. İnsanlığı böylesine bir genişlikte kavrayınca da, gerçeğin verdiği mutluluktan daha ilk adımda bıktığımızı söyleyebiliriz. Gerçek dediğimiz neydi?.. On dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar, ortada ve başta kendimiz olmak üzere çevremizdeki bütün varlıklara *gerçek* adını veriyorduk. Bir numaralı gerçek, kendi varlığımızdı. Sonra, giydiğimiz ceket, yattığımız yatak, su içtiğimiz bardak, bahçemizdeki çiçek, ağacımızdaki kuş, elini sıktığımız arkadaş gerçekleşiyordu. Sanatımız da, bütün bu varlıkları kavramaya çalışan, varlık sanatıydı. On dokuz yüzyıl, gerçeğin bu kaba görünüşüyle yetindik. Bu kaba ve dış görünüşlerle oynamaktan usanmıştık. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, gerçek adını verdiğimiz bu nes-

nelerin içine girmek ve onları özlerinden yakalamak gerektiğini sezmeye başlıyorduk.

Kolay değildi. Önce, nesneleri dış görünüşlerinden soymak için üç boyuttan birini attık, iki boyutlu bir dünya kurduk. Bu, bizim iç dünyamızdı. İç dünyamız iki boyutluydu, üçüncü boyuta ancak dışımıza çıkınca rastlıyorduk. Düşüncemiz, duyumcu pozitivist bir anlayışa yönelmişti. Varlıklar, artık, aklımızla değil, duyularımızla kavradığımız nesnelerdi. Önemli olan, nesnelerin kendileri değil, nesnelerden bize gelen duyumlardı. Artık, doğal dünya ile sanatın dünyası birbirlerinden ayrılıyorlardı. On dokuz yüzyıl doğal dünyanın sanatına alışmış olanlar, kendi dünyasına kavuşan bu yepyeni sanatla karşılaşınca bir hayli şaşırdılar. Alışkanlığın direnci öylesine güçlüydü ki, sanatın tarihte ilk kez sanat olma niteliğini yakaladığı gün, bu yeni sanatın gerçekten bir sanat olup olmadığı tartışılmaya başlandı. Gelenek direnedursun, Impressionizm adını alan bu yeni sanat, yakaladığı her nesneyi dış görünüşlerinden soyuyor, iki boyutlu iç dünyasına götürüyordu.

Bu da yetmedi. Üç boyuttan birini atıp aklımızın kurduğu düzenin yerine, duyularımızın getirdiğini koymakla varlıkların özünü (Mâhiyetini) gereği gibi yakalamış sayılmazdık. Ne dersek diyelim, Impressionizm de *varlık*'la uğraşan, varlığı konu edinen bir sanat akımıydı. Bizlerse, henüz elde edememenin acısına karşı, öze yaklaşmanın sevincini duymaya başlamıştık. Gereken, varlık değil, varlığın özüydü. Buysa, varlığa yönelmiş bir bakışla yakalanamazdı. Yirminci yüzyılın Ontolojik düşünce akımları, bizleri varolandan koparıp varolanın kendiliğine (Mâhiyetine) götürüyordu. Profesör Husserl, varolanı bütün bilgileriyle birlikte paranteze alıp, görünenin kendiliğini yakalamak için, fenomenolojik denemelerine başlamıştı. Sanat da, düşüncesinin zorunlu sonucu olarak, impression'dan expression'a geçmeliydi. Impressionizm, bizleri, dışımızdan içmize getirmişti. Expres-

sionizm de içimizden yola çıkarak, bizleri, dışımıza götürecekti. Daha açık bir deyişle:

1 — On dokuzuncu yüzyıla kadar, dışımıza bakıp dışımızı görmüştük (Konventionel sanat).

2 — On dokuzuncu yüzyılda, dışımıza bakıp içimizi görmeye çalıştık (Impressionist sanat).

3 — Yirminci yüzyılda, içimize bakıp dışımızı görmeye çalışacaktık (Expressionist sanat).

Yirmi beş yüzyıl önce, Protagoras, şöyle demişti: İnsan, bilebileceği tek şey olan kendisiyle yetinmelidir. İnsan, her şeyin ölçüsüdür... Yirmi beş yüzyıl sonra, Husserl, şöyle demektedir: Kendimden başka hiçbir şeyin bilincine varamam. Evreni kavrayabilmek için, önce kendimi kavramalıyım.

Şimdi, bugüne kadar bildiğimiz gerçekten daha üstün bir gerçeğin peşine düşmenin mutluluğu içindeyiz. Akıldışı'nın, olağanüstü'nün sevincini duyuyoruz. Biliyoruz ki, doğruyla yanlışın, güzelle çirkinin, iyiyle kötünün arasında onlardan çok daha üstün bir gerçek var: *Saçma* (Absurde, uyumsuz).

Bu yeni değeri, üstün gerçeği, saçma'yı nasıl yakalıyacağız?.. İşte Gerçeküstücülük (Surréalisme) adını alan sanat akımı, bunun yolunu aramaktadır. Yirminci yüzyılın bütün güçleri; Heisenberg fiziği, Camus felsefesi, Gerçeküstücü sanat bu arayışta birleşirler.

André Breton (Doğumu: 1898), Gerçeküstücülüğü şöyle tanımlıyor: Sözle, yazıyla, ya da başka bir biçimde, düşüncenin gerçek işleyişini ortaya koymak için kullanılan katıksız ruhsal otomatizm. Düşüncenin; aklın hiçbir denetlemesine, hiçbir töresel ya da estetik tasaya bağlı olmaksızın, kendini, olduğu gibi ortaya koyması... Yolunu da, şöyle gösteriyor: Düşüncenizin kendi üstüne kapanmasına en elverişli yerde oturun. Önünüzde kâğıt kalem bulunsun. Bütün bilgilerinizden ve yeteneklerinizden sıyrılın (Fenomenolojik yöntemi hatırlayınız. Orada, bütün bilgilerinizi ve yeteneklerinizi paranteze alıp,

varlığınızın özüne inebilmek için, ortada, tüm fenomen olarak kalıyordunuz). Önceden bir konu düşünmeksizin, duraksamıyarak ve yazdıklarınızı okuyup düzeltme eğilimine kapılmayarak, yazabildiğiniz kadar hızla yazın, Sözcükleri, gelişigüzel, hiçbir düşünsel düzen katmadan, ardarda sıralayın. Elde edeceğiniz yapıt, Gerçeküstücü bir yapıt olacaktır. (Premier Manifeste du Surréalisme. Kra, 1929).

Böylesine bir otomatizmin sonunda, örneğin, Breton'la Eluard, birlikte yazdıkları şöyle bir yapıt elde ediyorlar: Müthiş iyiyim. Ağzıma koydukları boş kelimeler etkilerini göstermeye başlıyor. Benzerlerim beni bırakıp gidiyorlar. El aslanların yelesinde, bana son kez yalan söyleyecek aldatıcı ufku görüyorum. Hepsinden ve süprüntü biçimindeki yalanlarından ve evimden her vakit geçerken yaptığı bu küçük gezintiden yararlanıyorum. Hiçbir şey onun bana raslaması kadar iyi olmuyor. Ama saçma sınav. Bu tarih sorusu olmasaydı gene de sıyrılırdım içinden. İyi ki girmedim. Yolculuklar beni her vakit çok uzağa götürdü. Varışın kesinliği açılmayan bir kapıya yüzüncü vuruş gibi gelmez bana hiçbir zaman... (Ölüm, başlıklı yazı. Ergin Ertem çevirisi).

Aklın denetinden kurtulmuş bu katıksız düşünce ürünleri, İslâm mistisizmindeki şathiyeleri andırmaktadır. Ancak şathiyeler, dinsel bir kendinden geçiş (Vecit, cezbe) sonunda söylenmekteydiler. Bir başka deyişle, şathiyelerin bir ön hazırlıkları vardır. Gerçeküstücü otomatizmse her türlü ön hazırlığa karşıdır. (Arapça şatıh sözcüğü, bir düşünceyi alaylı bir biçimde anlatmak, anlamındadır). Din adamlarının, kendilerinden geçip ağızlarından köpükler saçarak söyledikleri bu şathiyeler, orada bulunanlarca kâğıda geçirilerek yorumlanırdı. Aklın denetine girerek yorumlanan bu dinsel otomatizmin en ünlülerinden biri, Barak Baba'nın şathiyesidir (Bakınız: Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf. S: 252-279). Barak Baba'nın dinsel otomatizmi şöyle geli-

şiyor: Bismillâhi dem her dem bedem dem dem dem bu dem. Ulu Tanrıdan fermandın furmandın. Tingiz tiller süt göller bal ırmaklar. Dünkü bazar ni bazar, bazar bugünkü bazar. Altın eşik, gümüş kapı. Dokuz öküz bir sokum... Aklın denetinden kurtulmuş bu otomatizmin saçmalığı, aklın denetine girmiş yorumundan daha saçma değildir. Örneğin, dokuz öküz bir sokum sözü, şöyle yorumlanmaktadır: Bu söz, Tanrıyla varolmanın verdiği sarhoşluğu, Tanrıda yokolmaktan doğan sarhoşluğu anlatır. Bu durumda iki dünyayı bir lokma yapsalar da, onun ağzına atsalar açlık ateşini bir zerre bile söndüremez.

Albert Camus, şöyle demektedir: Başlangıçta saçmalığın iklimi vardır. Evrenin saçmalığıyla uyumlu olabilmek için bizler de ona aynı saçmalıkla davranmalıyız... André Breton da şöyle diyor: Düşüncemizin öyle bir yeri var ki, bu yerden bakınca, yaşam ve ölüm, geçmiş ve gelecek, anlatılabilen ve anlatılamayan, yukarı ve aşağı, gerçek ve tasarım, hiçbir çelişme göstermezler. (Second Manifeste du Surréalisme. Kra, 1930).

Şu halde, düşüncemizi, tam bu yerde yakalayıp işleteceğiz. Ama düşüncemizin bu işleyişi, evreni kendi akıllarınca düzenlemek isteyen pek sayın akıllıları yadırgatacaktır. Değerli estetikçi İsmail Tunalı'nın dediği gibi, çağdaş sanatın çoğunlukça kavranamayışı, çağdaş sanatın istediği estetik davranışa erişememekten ileri gelmektedir. (Bakınız: İsmail Tunalı. Modern Sanat Problemi. Felsefe Arkivi. Sayı: 13. S. 74-85). Nitekim bu çağdaş estetik davranışa erişemeyenler, çağdaş fiziği de, çağdaş felsefeyi de kavrayamazlar. Fizikle felsefe, bu pek sayın akıllıların erişemiyecekleri bir yükseklikte gizlenmiş olduklarından, yakayı kurtarmışlardır. Sanatın bahtsızlığı, hemen her gün, Giordano Bruno'yu Roma meydanında diri diri yakanlarla burun buruna gelmek zorunda bulunuşundan ötürüdür.

Ozan Reverdy'nin *Derede bir türkü var akıyor* sözüne bir bakın, diyor Breton. *Türkü*'yle *Akmak* gibi bir-

birinden bunca uzak iki gerçeği yaklaştırmak, bildiğimiz çağrışım kurallarının elinden gelmez. Ortaya çıkan bu özel ışık, ancak iki sözcüğün birbirlerine raslantısal olarak yaklaşmalarından doğabilir. Bu ışığa karşı sınırsız bir duyarlığımız vardır. İmgenin (Hayâl) değeri, elde edilen kıvılcımın güzelliğine bağlıdır. Yukardaki örnekte görülen bu kıvılcım akıl yoluyla elde edilmemiştir. Akıl, bu çaba sırasında, ışıklı olayı görmek ve beğenmekten başka hiçbir iş yapmaz.

Bir görüşe göre de, insanlar gerçeğe olan ilgilerini yitirmişlerdir. Gerçeğin gündelik düzenini değiştiremezler ama, sözcüklerin konuşma dilindeki düzenini değiştirebilirler. Bu oyun, yeni ilgiler doğurur. Birbirlerine yabancı sanılan sözcüklerin karşılıklı ışığında, gerçek, unuttuğumuz yüzüyle karşımıza yeniden çıkacaktır. (Bakınız: Oktay Rıfat. Perçemli Sokak. 1956. S: 7-9).

Her sanat ürününde iki uc vardır: Yorumlayan süje ve yorumlanan obje... Sanat ürünü, bu iki ucun kaynaşmasından doğar. Çağımız sanatı, birçoklarının sandıkları gibi obje'yi atma yolunda değil, obje'nin özünü, kendiliğini yakalama yolundadır. Bu yol, gene birçoklarının sandıkları gibi, kabaca bir soyutlama da değildir. Soyut resmin babası sayılan Kandinsky, şöyle der: Önümde bir süsleme tehlikesi vardı. Yapmacık (Stilize) formların cansız sözde varlıkları beni ürkütüyordu. Yıllarca süren sabırlı bir çalışmadan sonra, katıksız formları yaşamaya, duymaya başladım. Sürekli bir gelişmeyle, bu ucsuz bucaksız derinliklerin daha derinlerine dalarak bugün yapmakta olduğum resim formlarına ulaşabildim... Bu sözünden açıkca anlaşıldığı gibi, Kandinsky'yi soyuta götüren, objeyi formdan soymak (Soyutlamak) değil, katıksız formları (Öz formları, kendiliğinden formları) yakalamak çabası olmuştur. Günümüzün Felsefe ve Bilim sistemleriyle sanatın yapısı arasında kökten bir bağlantı vardır. (Bakınız: Georg Scheja. Soyut Resimin Sa-

nat ve Düşünce Bakımından Temelleri. Felsefe Arkivi. Sayı: 14. S: 5-63).

Düşünsel alanda, günümüz insanının öz'e, kendiliğinde'ye yönelmesinin çeşitli nedenleri vardır. Max Scheler, kendi akt'larıyla bu dünyayı yarattığı sanılan Kişi-Tanrı'nın yerine kendi akt'larıyla kendi dünyasını yaratan Kişi-İnsan'ı koymaktadır. (Bk. Bedia Akarsu. M. Scheler'de Kişilik Problemi. 1962). Yirminci yüzyılın Tanrısı, kendi akt'ları (Eylemleri) hem kendisini hem de evrenini yaratabilecek bir güçte bulunan insandır artık. Şu halde insan, kendi özüne erişebilmelidir. Üstünde her şeyi taşıyabilecek olan bir temel gereklidir. Yeni Tanrı-İnsan soruyor: Bilgilerimin, sanılarımın, davranışlarımın dışında ben neyim?.. Özümün bilincine erişebilmem için bütün bilgilerimi, sanılarımı, davranışlarımı unutmam gerekir. Varlık diyebileceğim biricik varlık olan kendimi, kendi özümü ancak böylelikle yakalayabilirim ve ancak bu özden yola çıkarak evrenimi kurabilirim. (Bakınız: Nermi Uygur. Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Problemi. İstanbul, 1958... İsmail Tunalı. Soyutlama ve Einfühlung. İstanbul, 1963). Oysa insan, dünyada bir başına değildir, varlık münasebetlerinin kurduğu geniş bir sistem içindedir. Bu öylesine geniş bir sistemdir ki, insanın bulunmadığı yerde de vardır ve sadece insana bağlı değildir. İnsan, elbette kendiliğinden olanı bilmek zorundadır ama, bununla yetinemez. İnsan, ergeç genel öz bilgisine, Ontolojiye erişecektir. (Bakınız: Nicolai Hartman. Almanya'da Yeni Antoloji Cereyanı. Felsefe Arkivi. Sayı 1. S: 1-24 ve Sayı 2-3. S. 202-254). Daha açık bir deyişle, iki uç, süje ve obje birleşme yolundadırlar. Bu birleşme, özün, kendiliğindenin yakalanmasında gerçekleşecek. Günümüz felsefesinde ve biliminde olduğu gibi, sanatında da tutulan yol budur. Süjeyle obje arasındaki ayrılık, bilincin görüş açısına dayanır. Günümüze kadar, *objenin yeri,* yanlış bir peşin yargıyla *bilincin içinde* sanılmıştır. Şimdiyse bizler onu, felsefemiz, bilimimiz ve sanatımızla başka yerlerde arıyoruz.

Nicolai Hartman'a göre, gerçek dünya, birlikli bir oluş değil, aynı soydan olmayan (Heterogen) katlardan kurulmuş bir yapıdır. Her gerçeklik katının kendine göre bir yasası vardır ve herbiri kendine göre bir yenilik getirmiştir ki, bu yenilik önceki katlarda belirlenemez, ancak o katın yasaları içinde belirlenebilir. Yüksek kat, kendisine temel olan bir aşağı kata göre özgürdür. Bilen bilinç en yüksek kattadır ama, onun objeleri bütün katlara dağılmışlardır. Bilgi probleminin iki ucundan biri olan bilen bilinç (Süje) en üst katta olduğuna göre, öteki uc bilinmesi gereken nesne (Obje), örneğin en alt kattaysa nasıl kavranılacak?.. İlk bakışta, süjeyle obje arasındaki bu uçurum, en küçük bir bilgi edinilmesini bile imkânsızmış gibi göstermektedir. Objenin yeri, şimdiye kadar sanıldığı gibi, bilincin içindeyse, aradaki bu uçurum kapatılamaz. Oysa, bu varlık katları, her bilgiden önce, özce birbirlerine bağlıdırlar (Ontik bağlılık). Şu halde bilgi, ancak özü, kendiliğindeyi yakalamakla mümkün olabilir.

Hartman, bu düşüncesini, Görecelik (İzâfîlik, Relativisme)'le de bağdaştırmıştır. Ona göre, her görecelik, kendisine göre gerçekleşeceği başka bir şeyin varlığını gerektirir. Bugün için gerçek olan, yarın gerçek sayılmazsa, burada, başka bir gerçek ortaya çıkacaktır: Değişme... Bu *değişme,* özce görece değildir, başlıbaşına bir varlıktır. İşte salt (Mutlak) olan ve hiçbir göreceliğe bağlı bulunmayan yeni bir varlık... Değişmeye her rasladığımız yerde, göreceliğin üstüne çıkarak, bu değişmenin *değişmeyen Kendiliği*'ne çeviririz bakışımızı. Değişen gerçekler, değişmenin özünde, doğru ve yanlışla yönelmiş bulunan asıl anlamlarını yeniden kazanırlar.

Bir şiirde, bir başka evrenin belli belirsiz açığa vuruluşu uğruna, o şiirin kavranabilir anlamını küçümsemeye kadar varan akım Romantizmden çıkmıştır, diyor Yves Duplessis. (Yves Duplessis: Le Surréalisme. P.U.F. 1958). Daha o günlerde Alfred de Vigny yapıtlarına fel-

sefece bir anlam vermeğe çalışıyordu. Baudelaire, yaşamın gizlerini duyuran Victor Hugo'yu övüyor; *kokuların, renklerin ve seslerin çağrıştığı* bir dünyanın birliğini dile getiriyordu. Rimbaud, yaşamın dört duvarını yıkmaya çalışıyordu. Apollinaire, beklenmedik'in araştırılmasına yönelmişti. Kübizm gibi gerçeği parçalayan akımlar, dışgörünüşlerin ötesine uzanarak varlıkların özünü yakalamaya çalışıyorlardı. Sanatçılar, yapıtlarını kişilikleriyle de yaşamaya başlamışlardı. Alfred Jarry, burjuva kurallarını altüst eden bir Ubu'ydü.

İki anlamsız hecenin yanyana getirilişinden doğan Dada akımı, insanların en kötümser oldukları günlerde, dünya savaşının ortasında, 1916'da Zürih'de ortaya atıldı. Yaşamla ölüm arasında hemen hiçbir ayrılık kalmadığını, insan değerinin sıfıra düştüğünü gören ve hiçbir şeyin sağlam, sürekli olduğuna inanmayan gençlik, Dadaizme dört elle sarılmıştı. Tristan Tzara, savaştan sonra, 1919'da Paris'e geldi. Savaş sonrası bunalımı başlamıştı. Yaşamaya katlanabilmek için yeni bir anlam arantyordu. Madem ki her şey boşunaydı, şu halde bir de geleneksel buyruklarla sınırlanmak neden?.. Dadacılar, bir kahvede, Manifestolarını okuyacaklarını duyurdular. Giordano Bruno'yu yakanların torunları toplandı, şaşkınlıklarından ağızları bir karış açılmıştı: Belli bir gün ve saatte, Tristan Tzara, Manifesto yerine, rasgele bir gazeteden rasgele bir yazı okumaya başlamıştı. Paul Eluard'la Théodore Rankel, çalpara çalıp tempo tutuyorlardı. Yüzyıllar boyunca akıl ve iradeyle bastırılmış bulunan insanın coşkun iç değerleri, eşdeğerlilik, olabildiğince koyverilmişti ortaya.

Dadaizm, tutumu gereğince, sonunda, kendi kendini de yokedecekti elbet. Dada, görevini, gereğince görmüştü. İnsanı, hem kendine hem de doğaya tutsak kılan ikiyüzlülük perdeleri yırtılmıştı artık. Özgür insan düşüncesi, yeni ve olumlu yoluna giriyordu. Gerçeküstücü-

lük, olumlu akımının bütün ön hazırlıklarını yapmıştı Dada. Ortadan sessizce çekilmesi gerekirdi. Öyle oldu.

Gerçeküstücüler, gerçekten üstün gerçek olan varlığın kendiliğini (Özünü, mâhiyetini) yakalamak için, otomatik yazıdan başka yollara da başvurmaktaydılar. (Bakınız: Gerçeküstücülük. De Yayını. 1962. Hilâv, Ertem, Kutlar çevirisi. Gerçeküstücü Teknikler bölümü. S: 32-49). Bu yolların başında Humour (Alay) geliyor. Humour, dünyaya, nesneler arasındaki beylik bağıntıları koparıp başka bir açıdan bakmamızı sağlamaktadır. Louis Aragon'a göre, Felsefe, kullandığı gereçler arasında, gerçekdışı bir bağıntı kurar. Humour, bizleri bu gerçekdışı bağıntıya götürmektedir. Nasıl mı?.. İşte böyle: *Rose Sélavy'nin uykusunda vardı bir cüce — Çıkar kuyudan ekmeğini yerdi her gece.* (Robert Desnos).

Gerçeküstücü yolların, otomatik yazıyla humour'dan başka, bir üçüncüsü de Olağanüstü'dür. Eleştirici aklın engel olmadığı her yerde, olağanüstü vardır. Varlığın en güçlü coşkunlukları, kendilerini dile getirme fırsatını, ancak, insan aklının denetlemeyi bıraktığı ve hiçbir şeye karışmadığı bu özgür ve fantastik alana girmekle kavuşurlar. Albert Birot'ya göre, gittikçe engellerden ve olağanlardan kurtulan olağanüstü, kendinde-gerçek'in özelliklerini kazanır. İşte Gerçeküstücülerin ulaşmak istedikleri evren, böylesine bir öz-gerçek'in evrenidir.

Gerçeküstüye, bir dördüncü yoldan, Düşler yolundan da varılabilir. Salvador Dali, şöyle diyor: Gün boyunca, bilinçsiz olarak, düşlerin yitik görüntülerini arıyorum... Freud'e göre, düş dünyası, bilinçsiz arzuların, açığa vurulmamış isteklerin dünyasıdır. İnsan, bunları çözerek, kendi kendinin tam bir bilincine varabilir. Bu zenginlikleri, uyanıkken, gündelik başarılar uğruna bilerek susturmaktayız. Oysa, bu yaptığımız, varlığımızı sakatlamaktan başka bir şey değildir. O halde, düşlerimizi, kendimizi daha iyi kavrayabilmek için, kâğıtlara,

tuvallere, notalara, biçimlere dökmeliyiz, ışığa çıkarmalıyız.

Gerçeküstünü yakalamanın bir başka yolu da, çılgınlıktır. Gene Freud'e göre, dış gerçeklerden kopmuş bulunan akıl hastaları, pek zengin iç gerçeklerini meydana vururlar. Akıl hastalığı, özellikle paranoia, her şeyin yapılabilir olduğu, imgesel olanla gerçek olanı uzlaştıran, pek özgür bir ülkedir. Paroniak'a göre, dünya, kendisinin başoyuncu olduğu bir tiyatrodur. Böylesine bir çılgınlık bütünüyle tutarlıdır. İnsan, kendisini böyle bir çılgının yerine koyarak, mantığa uygun yepyeni bir dünya görüşü kurabilir.

Gerçeküstü, bir oyunla da yakalanmaktadır. Bu oyun, adını ilk oynanışında elde edilen sözden alıyor: Le cadavre exquis — Seçkin ceset... Seçkin ceset oyunu, şöyle oynanır: Birkaç kişi, üstüne herbirinin bir sözcük, ya da bir çizgi eklediği bir kâğıdı elden ele dolaştırırlar. Sonunda, gerçekliklere aykırı, bir söz ya da bir biçim elde edilir. İki kişi, karşılıklı oturarak, birbirlerine göstermeden sorular ve karşılıklar da dizebilirler. Birinin yazdığı soruyla öbürünün yazdığı karşılık birleştirilince, ortaya gerçeküstü güzellikler çıkabilir.

Bütün bu yolların ortak amacı, insanı; olduğu gibi, sonradan elde edilenlerden sıyırarak, kendiliği içinde yakalayabilmektir. Ontolojik düşünce, aklın ve dolayısıyle bilgilerin düzeninden kurtularak, dış görünüş gerçeklerinin içine, iç gerçeğe sokulmak istiyor. Dalga fiziğiyle fenomenolojik felsefenin yaptığı da bundan başka bir şey değildir. Bilim, felsefe ve sanat, bütün yüzyıllarda olduğu gibi, yüzyılımızda da, elele yürümektedirler. Doğrudur, yukarda sayılan yollar, hemen herkesin deneyebileceği yollardır. Ama bu yollardan şaşırtıcı güzelliği yakalamak, gene de sanatçıların becerebileceği bir sanat işidir. Bu noktada, hiçbir şey edinmemiş olanla edinilmişlerden sıyrılanın başkalığı belirmektedir. Fenomenolojik yöntemi, bütün dünyalıları ve bütün uygarlık-

ları parantez içine aldığı halde, ilkel bir insan değil, ancak bir Husserl kullanabilirdi.

On dokuzuncu yüzyıl öncülerinin hazırladığı yirminci yüzyıl Expressionizmi, varlığın özüne sokulan ontolojik yöntemlerle, Fauvizm, Kübizm, Fütürizm, Sürrealizm, Kandinsky'nin Non-figürativ, ya da Soyut sanatını, Mondrian'ın Konstrüktivizm ya da Süpremantizm'ini kapsamaktadır. Sanat da, bilim ve felsefe gibi, gerçeküstü ya da gerçekdışından, yirmi birinci yüzyılın yalın gerçeksizliğine doğru bütün hızıyla koşuyor. Pek sayın akıllılar, yirmi birinci yüzyılda, gerçeküstü ya da gerçekdışı derken, tüm gerçeksizlikle karşılaşınca, kimbilir nasıl şaşıracaklar.

DOĞRU

Doğru'yu bulmak, mutluluk vericidir. İnsanlığın bütün geçmişi doğruyu aramakla geçti. Güzel, bir biçimde; iyi, bir davranışta beliriyordu. Ama doğru?.. İnsanoğlu, doğruyu nerede ve nasıl bulacaktı? Tarihsel evrim taşa, bitkiye, hayvana doğrunun mutluluğunu bağışlamadı. Doğrunun mutluluğunu elde edemeyenler, doğrunun mutsuzluğundan da korunmuş oldular. Maddesel atalarımız taşlar, bitkiler, hayvanlar *doğru*'ya Çağdaşımız Pragmacıların bakışıyla baktılar. Onlar için doğru, *olmakta olan*'dı. Bu açıdan bakarsanız, Çağdaşımız Pragmacıların geleneğe pek uygun bir yolda yürüdüklerini görürsünüz. Oysa, *olması gereken*'in çilesini çeken ilk evrimsel madde İnsanoğlu'dur. Doğrunun kavgası, İnsanoğluyla başlar.

Olması gereken doğruyu araştıran İnsan, önce, Tanrısal ölçüye tutundu (Dincilik). Tanrısal ölçüde sayısız çelişmelerle karşılaşınca, kendi içine kapanmak zorunda kaldı (Mistiklik). Sezileriyle vardığı sonuçlar da yetmeyince, akıl ölçüsünü denedi (Akılcılık). Bu yolun da sağlam gerçeklere ulaştırmadığı görülüyordu. Akıl, olma-

sı gereken'i yakalayabilmek için olmakta olan'ı denemeliydi (Deneycilik). Oysa denemeler de şaşırtıcı sonuçlar veriyordu: Bir denemede ışığın düz bir çizgide yol aldığı görülürken, öteki denemede dalgalı olarak yol aldığı gerçekleşiyordu. Şaşıran insan, şu sonuca vardı: Salt doğru yoktur, yaklaşık doğru vardır (Görecelik, Realitivisme).

İnsanoğlu, bu gerçeği, otuz dört yüzyıldanberi sezmekteydi. Eski Mısır, İsâ'dan önce on dördüncü yüzyılda, egemen sınıfların Tanrısı Amon'un gerçeklerinin karşısına, ezilen sınıfların Tanrısı Aton'un gerçeklerini çıkarıyordu. Her iki Tanrının, gerçekleri de seslendikleri topluluklara *göre* doğru gerçeklerdi. Eski İsrail, İsâ'dan önce on ikinci yüzyılda, Mûsâ'nın adına, aynı ikiliği, Elohim ve Yehova adları altında Tektanrı'da birleştirmeye kalktı. Elohim, başkalarının malına el sürmeyi yasaklarken; Yehova, Mısırlıların mallarını aşırmalarını öğütlüyordu. Her iki buyruk da aynı Tektanrı'dan geldiğinden ötürü, seslendikleri ortama *göre* doğru buyruklardı. Eski İran, İsâ'dan önce onuncu yüzyılda, aynı ikiliği, Zerdüşt'ün eliyle Düşünce alanına çekti. Tanrı, artık kişisel bir buyrukçu değil, karanlık-ışık kavgasıydı. Işığın gerçeği, karanlığın gerçeğine *göre* güçlenen bir gerçekti.

Antikçağ düşüncesi de bu yoldadır. İsâ'dan önce altıncı yüzyılda yaşayan Herakleitos (540-475), doğru'yu, karşıtların kavgasından arıyor. Karşıtların hiçbiri, tek başlarına, doğru olamazlar. Kavgalarından çıkan sonuç da, hemen yeni bir kavgaya girişeceğinden, başka bir deyişle, yeni bir karşıtlık doğuracağından, tek başına doğru olmayacaktır. Karşıtların kavgası sonsuza kadar süreceğinden, doğru, hep yaklaşık olarak kalacak, hiçbir zaman salt doğru olmayacak. Kavganın bireşimi, kavgacılara *göre* doğrudur ama, hemen başlamak zorunda bulunduğu yeni kavganın karşıt kavgacısına göre yanlış, bu yeni kavganın bireşimine göre büsbütün yanlıştır.

Doğu düşüncesi de, mistik bir sarhoşlukla sallana-

rak, bu yolda yürümektedir. İsâ'dan sonra on birinci yüzyılda yaşayan İmam Gazâlî (1058-1111) *Sapıklıktan Kurtaran* adlı ünlü yapıtında şöyle demektedir: Önce duyularıma başvurdum. Gözlerimle gökte gördüğüm küçücük bir yıldızdı. Onun, üstüne bastığım topraktan da büyük olduğunu anlayabilmek için geometri kanıtları gerekiyordu. Duyularımdan umudumu keserek aklıma döndüm. O zaman duyularım dile geldiler. Aklın bizi nasıl yalanladıysa, onu da yalanlayacak bir akılüstü'nün bulunmadığını nerden biliyorsun, dediler. Duyularımın bu sözleri beni büsbütün kuşkulandırdı. Düşlerimi düşündüm. Uykumda olupbitenler düş gördüğüm sürece gerçekliklerini bütün sağlamlığıyla sürdürüyorlardı. Onların gerçek olmadıklarını uyandıktan sonra, uyanıklık gerçeklerine *göre* anlayabiliyordum. Ya uyanıklığım da bir başka uykuysa ve bu uykunun da bir başka uyanıklığı varsa?.. Bu tasalara düşünce, içimdeki düğümü çözmek için ilâç almaya başladım. Kuşkumu ilâçla da gideremedim. Hastalığım gittikçe arttı. Bu süre içinde tam bir saçmalama durumundaydım. Oysa, sözlerimde ve derslerimde bunu açığa vurmuyor, belli etmemeye çalışıyordum. Sonunda Tanrı beni bu hastalıktan kurtardı ve benliğim güvenliğine kavuştu. Bu sonucu, usavurma yoluyla değil, Tanrının içime doldurduğu ışıkla elde ettim. O ışık, pek çok bilgi kapılarının anahtarıdır. Her şeyin *doğru*'luğunu bilmenin sadece kanıtlara bağlı olduğunu sananlar, Tanrının geniş sevgisinden yoksun kalmış kişilerdir. (Gazâlî, Hilmi Güngör çevirisi, 1960. El-Munkızu-Min-ad-Dalâl).

İnan (İmân) alanına girenler, böylece, rahatlamaktadırlar. Ancak o alan da çelişmelerle doludur. Örneğin, Ahmet Cevdet *Kısas-ı Enbiyâ* adlı ünlü yapıtında, başka amaçla da olsa, şunları söylemektedir: Ne garip şeydir ki, Yahudiler Âdem'in anasız ve babasız olarak yaratıldığına inanırlarken İsâ'nın yalnız babasız olarak yaratıldığına inanamadılar. (Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbi-

yâ ve Tevârih'i Hulefâ, 1323 baskısı, birinci cüz. S: 58).

On yedinci yüzyılda René Descartes (1596-1650) şöyle düşünüyordu: İnsanların bütün düşünceleri birbirinden çıkar. Şu halde, doğru olmayan bir düşünceyi doğru sanmaktan sakınabilir ve sırayı titizlikle, araya hiçbir yanlış düşünce karıştırmadan kovalayabilirsek, doğru'yu elde edebiliriz. Bütün bunları düşünmekte olduğumuza göre, en sağlam düşünce, *Düşünmek* düşüncesidir. Düşündüğümüz için varız. Bu *temel doğru*'dan yola çıkarak, niçin öteki doğru'lara ulaşamayalım?

Oysa, Descartes'ın ulaştığı doğru, Gazâlî'nin ulaştığı doğru'dur; başka bir deyişle, kanıtlanmış doğru değil, inanılmış doğru'dur. Sonuç bu olunca, Descartes'ın katlandığı bunca yorgunluk nedendi?.. Descartes, bu sonucu, İsveç Kraliçesi Christin'e yazdığı şu mektupla açıklamaktadır: Bilmek elimizde değildir, Madam. Elimizde olan yalnız istemek işidir. Öyleyse iyi sandığımız şeyleri istemekle yetinelim. Elverir ki, bu iyi sandığımız şeyler, Tanrıdan elde edildiklerine inandığımız şeyler olsun. (Descartes, Lettres sur la Morale, 20 kasım 1647 günlü mektup).

Çağımızın ünlü bilginlerinden Gaston Bachelard (Doğumu: 1884), *La formation de L'esprit scientifique* adlı yapıtında, doğru'nun araştırılmasındaki engelleri şöyle sıralıyor:

1 — Bilimsel düşüncenin ilk engeli, yaygın düşüncedir (Opinion). Bilim yapmak demek, bu yaygın düşünceye karşı gelmek demektir.

2 — Bilimsel düşüncenin ikinci engeli, ilk deneydir. İlk deney, tasarımlar yaratır. Bu tasarımlarla savaşmak kolay değildir ama, gereklidir.

3 — Bilimsel düşüncenin üçüncü engeli, genelleştirme eğilimidir. Aceleci ve kolay genelleştirme, bilimsel düşünceyi yanıltır. Günümüz bilimi, olayları, hazırlanmış olarak bulmak durumunda değil, kendisi yaratmak zorundadır.

4 — Bilimsel düşüncenin dördüncü engeli, alışılmış tasarımlardan kurtulamamaktır. Örneğin, elektrik akımı, su akımı gibi düşünülmeye alışılmıştır. Benzetmeler, yakıştırmalar (Métaphores), bilimsel düşünceyi yanlış yollara götürmektedir.

5 — Bilimsel düşüncenin beşinci engeli, yararcı bilgidir (Pragmatique bilgi). Yararcı bilgi, yararlı görmediğini akla aykırı sayar. Bilimsel bilgiyse yarardışı bir bilgidir.

6 — Bilimsel düşüncenin altıncı engeli, cevherciliktir. Cevhercilik, objenin bütün niteliklerini cevher düşüncesine bağlar. Oysa, bilimsel düşüncenin görevi, olayları, sayılara ve formüllere —dolayısıyle birbirlerine— bağlamaktır. Bilim, bir hiyerarşi işidir.

7 — Bilimsel düşüncenin yedinci engeli, gerçekçinin psikanalizidir. Gerçekçi, gerçek aşkı yüzünden, gerçeğe varamaz ve objeyi ilâhlaştırır. Gerçekçi, gerçekleri değerlendirir. Bilginse, gerçekler arasındaki ilgileri yakalar. Örneğin kimi denemeler ışığın düz bir çizgide, kimi denemeler dalgalı çizgilerle yol aldığını göstermektedir. Gerçekçi düşünceyi şaşırtan bu olay, görece düşünceyi şaşırtmaz. Gerçekçi (Realiste) düşüncenin çözemediği bu olayı, görececi (Relativiste) düşünce çözebilir.

8 — Bilimsel düşüncenin sekizinci engeli, canlıcılıktır. Olayları canlıymışlar gibi düşünmek, bilimsel düşünceyi yanıltır. Canlıcı düşünce (Animiste), kendi tasarımıyla tökezler. Çünkü canlılık sözcüğü, biz insanların değerlendirdiği bir sözcüktür.

9 — Bilimsel düşüncenin dokuzuncu engeli, libido düşüncesidir. Olaylar, dişi-erkek düşüncesiyle açıklanamazlar.

10 — Bilimsel düşüncenin onuncu engeli, nicelik bilgisidir. (Kemmî, Quantitative bilgi). Nitelik bilgisinin tüm değersizliğine karşı (Keyfî, Qualitative bilgi), nicelik bilgisini de titizlikle kullanmak gerekir. Doğayı doğayla ölçmeliyiz. Isıyı ölçen biz değiliz, cıvadır. Bir bil-

gi, âlete dayandığı oranda doğrudur. Âletle ölçmek, doğanın doğayla ilgisini kurmak demektir.

Çağımızın matematizmi, açıklayıcı değil, yapıcıdır; diyen Gaston Bachelard, yapıtının önsözünde, üç türlü düşüncenin genel görünüşünü çizmektedir:

1 — Çocuksu düşünce (Buna, Monden ruh da demektedir): İlkel bir merakla davranarak, en küçük bir olay karşısında hayran, ciddî görünmek bahanesiyle fizikle oyun oynayan, düşünme mutluluğuyla uyuşmuş bir düşüncedir.

2 — Profesörce düşünce (L'Amprofesorale): Dogmatizmiyle gururlu, yaptığı ilk soyutlama içinde donmuş, ömrünce okul başarılarına dayanan, tanıtlamalarını ünüyle destekleyen, öğrencilerini ancak burjuvaziden ve uşağından seçen düşüncedir.

3 — Özcü düşünce (L'âme de Quintessencier): Düşüncenin tehlikeli oyununu oynayarak, aklın direnmeleriyle her an tedirgin, soyutlamayı hiç durmaksızın kuşkuya düşürüp, matematik soyutlamanın her şeye rağmen, bilimsel bir görev olduğundan emin, arınmış bir dünya düşüncesi elde etmek yolunda yürüyen düşüncedir.

Yaklaşık doğrular, bu özcü düşüncenin yorulmak bilmeyen çabasıyla elde edilecektir.

SONCA

İnsan, mutlu olmak istiyor. Soru şudur: Mutluluk nedir ve nasıl elde edilir?

Bu soru, çeşitli açılardan karşılanmıştır. Bütün açılar, bir bakıma, mutluluğun tanımında birleşir görünmektedirler. Mutluluk, genellikle, hepsine göre *İyi yaşamak* anlamındadır. Öyleyse iyi yaşamak nedir? Yollar, bu kavşakta birbirlerinden ayrılıyorlar. İyi yaşayış, bir açıya göre dinsel, öteki açıya göre bireysel, bir başka açıya göre, toplumsal bir yaşayıştır. Bu ilkelerse, kök-

ten bir karşıtlığı ortaya koymaktadır. Dıştan bir bakışla mutluluğun tanımında anlaşmış görünen bu açılar, gerçekte, mutluluğa büsbütün başka anlamlar vermektedirler. Öyleyse, insanın aradığı mutluluk hangi anlamdadır?

Çalışmama bu soruyla başladım. Düşüncenin zorunlu sonucu olan sözcükler, insanların eğilimini açıklamaktadırlar: İsteklerinin tümüyle ve sürekli olarak karşılandığı hoşnutluk durumuna Türkler *Mutluluk,* Fransızlar *Bonheur,* Almanlar *Gluck,* İngilizler *Happiness,* Araplar *Saadet* demişlerdir. Bu sözcüklerin hepsinin köklerinde (Mut-Aug-Saad) bolluk, verimlilik, bereket, güç, talih anlamları vardır. Türkçede Mutluluk sözcüğünün kapsadığı *Ongun* sözcüğü; bol verimli, bereketli, feyizli, bayındır anlamlarını vermektedir. Fransızca *Bonheur* sözcüğü; Indo-Européen dil grubunun çoğaltmak, bollaştırmak düşüncesini dilegetiren *Aug* kökünden türemiştir. Aug kökü, Sanskritçeye güç anlamıyla *Ojah,* güçlü anlamıyla *Ugrah* olarak geçmiştir. Aug kökü, Lâtincede *Augere* sözcüğüyle çoğaltmak-bollaştırmak, *Augure* sözcüğüyle uğur (Arapçadaki saadet'in kökü saad, açıkca bu anlamı alır), bolluk ve uğur düşüncelerinden doğan *Augustos* sözcüğüyle güçlü, haşmetli anlamlarını vermektedir. Lâtinlerin *Augure* sözcüğü, eski Fransızcaya aynı anlamda *Heur* sözcüğüyle geçmiştir. Uğur, talih anlamındaki *Heur* sözcüğü; mal, mülk, tasarruf edilen eşya, iyilik anlamlarındaki *Bien* sözcüğüyle birleşerek mutluluğu (Bonheur) doğurmuş bulunmaktadır. Mutlu anlamındaki *Heureux* sözcüğü de talihli, üstün, varlıklı, başarılı anlamlarını kapsamaktadır. İngilizcede mutluluktan türeyen *Hippen* sözcüğü zenginliğe ulaşmak anlamındadır. Almancada mutluluktan türeyen *Gelinck* sözcüğü başarıya erişmek anlamını verir.

Ayrıca, kutsal mutluluk anlamına gelen *Beatitude* sözcüğünün köklerine inince, mal-iyi anlamındaki *Bien* ve yaşamakta rahatlık anlamındaki *Beatitudo* sözcükleriyle karşılaşıyoruz. Mutluluğu ortaya koyan *Bonheur*

sözcüğü, mal edinmeyle kutsallamayı birleştiren *Beatus* Lâtin kökünün, bolluğu ve güçlülüğü dilegetiren *Aug* Indo-Européen köküyle birleşmesinden doğmuştur.

Sözcük araştırmamız, insanları mallandırmadan kutsallamanın bile mümkün olmadığını göstermektedir. İnsanlığın dilegetirdiği Mutluluk, bolluk ve varlık içinde yaşamakla gerçekleşecek bir mutluluktur.

Mutluluğun bu kök anlamını gerçekleştirmeye çalışacakları yerde, bu anlamı değiştirmeye uğraşan öğretilerin başarısızlıkları bu yüzdendir. Bu dünyada sağlanması gereken mutluluğu dünya ötesinde vaadetmekle, mutluluk uğruna mutluluktan vazgeçmeyi öğütlemek arasında hiçbir ayrılık yoktur. Bu bakımdan Peygamberlerin göksel saltanatıyla Filozofların yersel saltanatı aynı açıda birleşiyorlar. Mavi kuş öyküsü, bu açının vardığı sonucu özetliyor. Öyküye göre insan, bulunduğu durumla yetinmelidir. Bunca aradığımız mavi kuş, kendi kafesimizdeki kuştur.

İnsanlar, kafeslerindeki kuşu mavi görebilmek için gözlerini zorlamak yerine, gerçekten mavi birer kuş edinebilmek için akıllarını zorlamaktadırlar. Toplumsal açı da, bu uğraşının, ilk insanlarla başlayan, uzun öyküsünü anlatmaktadır.

Mutluluğun nasıl elde edileceğini tartışabilmek için, önce, mutluluğun ne olduğunun anlaşılması gerekir. Mutluluk uğraşısı, görüldüğü gibi, insanlık tarihini kaplamaktadır. Dinler, felsefeler, öğretiler, doğru ya da yanlış hep bu soruyu karşılamaya çalışmışlardır. Savaşlar ve barışlar mutluluk uğruna yapılmış, bilgiler mutluluk için edinilmiştir. Çağımız, insanlık dramının bu en güçlü sorununu bütün açıklığıyla ortaya koymuş bulunmaktadır.

SON